

Löhr

poslije čitanja optužnice, nešto iza 10 sati, dana je pauza. U 10.30 svi sudionici procesa su ponovo na svojim mjestima. Optuženička klupa je prazna, dok straža, na poziv dra Gučetića, ne uvede prvooptuženog Alexandera Lohra.

Bio je to nizak, gotovo sitan, u se urastao, ružan čovjek. Mršavo mu lice s prosijedim, potkresanim, čekinjastim brkom, kojem bi trebalo malo više pažnje. To blijedo lice vojskovođe, za kojeg je u Njemačkoj pisano da je imao izuzetan autoritet u Hitlerovom najužem krugu, isječeno je dugim i dubokim, nejednako usmjerenim brazdama. A smiren je i u hodu, i kad sjedi i kad stoji; spuštene mu ruke gotovo nikad ne gestikuliraju. Vlada sobom u svakoj prilici, jači od svih poraza. Bio je vojnik i general habsburški, austrijski i hitlerovski; najugledniji zrakoplovni komandant u Trećem Rajhu; zapravo jedini od zrakoplovnih generala kojima je povjerena komanda jednim frontom i grupom armija.

Među optuženima sjedi uočljivo drugačije od ostalih, drugačiji autoritet. Ne žali se, ne moli, ali i ne izaziva. Pokušava ostaviti dojam čovjeka nad kojim i dalje vijori zastava osobnog i nacionalnog dostojanstva. Svakako, bilo bi krajnje zanimljivo saznati koliki je u njemu, pred sudom skutrenim u lukavo smišljenoj samoobrani, udio čovjeka (ako je uopće, komandujući čitavog života, mogao misliti na sebe kao čovjeka!), koliki je udio sistema demonske efikasnosti. U odgovoru na to pitanje ostalo imo prikraćeni: s Löhrom naprosto nije bilo moguće uspostaviti

dijalog u kojem bi istina bila mjerena barem približno istim aršinom. Znamo samo za jedan trenutak Löhrove »male snage«: kad je, zarobljen i razoružan u dvorcu razbaštinjenog mariborskog industrijalca Huntera, gdje se u svibnju 1945. nalazio štab 3. armije generala Koste Nada, umjesto da zamoli generala Nada za brigu o zarobljenim Nijemcima, molio je za brigu o — psu. Nad nam je o tome pričao:

»... Razoružan, tek što je sjeo, iznenadio me pitanjem:

— Herr general, volite li pse? — Pitanje me je u prvi mah začudilo. Baš tada su ponudili kavu. Lohr je gledao u šolju, i mali oblačak kavinog kajmaka koji je plutao sve bliže rubu. Kad je pio, srkao je polako, očito željan i mirisa i okusa prave kave. Možda je, pomislio sam, na kavu navikao još onda kad je, početkom stoljeća, kao mladi poručnik, služio u višegradskom austrougarskom garnizonu. Zabavljen kavom, nastavljao je razgovor o psu:

— Herr general, imam vrlo lijepog, vrlo dragog, izvanredno dobro dresiranog psa. Takvih je malo. Zove se Lux.

— Željeli biste znati da li će vam biti dopušteno da zadržite psa?

— Znam da to propisi ne dozvoljavaju. Zarobljenik sam...

— Nema iznimki. Ni vi ih niste pravili.

— Znam. Zato vas i pitam: volite li pse?

— Pas je dobra životinja, može biti drag...

— Bilo bi mi milo da upravo vi zadržite moga Luxa.

— Vidjet ćemo. U svakom slučaju, na psa ćemo paziti, bio on kod mene ili kod nekog drugog — obećao sam razoružanom generalu, a kasnije, kad sam vidio Löhrovog Luxa, prekrasnog vučjaka pametnih očiju, bio sam oduševljen. Bio je to čudesan pas. Poletio je prema meni dižući desnu šapu već prilikom prvog susreta; kao da se oduvijek znamo. Godinama poslije rata bio je uza me...

O zarobljenicima je Lohr govorio tek onda kad sam obećao da ćemo brinuti o Luxu. Spomenuo sam mu Haške konvencije: uvijek smo se pridržavali normi međunarodnog ratnog prava. Mi ni u ratu, ni onda kad smo po shvaćanju okupatora bili najstrašnija banda, bez ikakvih prava regularne vojske, okupator-

ske zarobljene vojnike nismo mučili ni ubijali. Pitam Lohra znade li da nikad nismo ubijali ni mučili zarobljenike. Zamišljen, kao da govorim o nečemu što ga ne zanima, odsutno kaže:

— To znamo...«

Sve što je kasnije govorio pred pobjednicima, bilo da su to oni koji su ga zarobili, ili oni koji su vodili istražni postupak, kao i ono što je u zatvoru pisao, bilo je zidanje obrambene kule, pomno razrađen — i u istrazi, i u procesu još razrađivan — sistem izbjegavanja odgovornosti. Čak i kad je navodio, u izjavama ili pišući, činjenice od objektivne vrijednosti, on je nalazio načine da sakrije istinu o sebi i svoje istine. Ne bi se pri tome moglo reći da u Löhrovim činjenicama, u načinu kako ih je iznosio, objašnjavao i branio, nije bilo izvjesne odlučnosti, no prevario bi se onaj tko bi pomislio da je posrijedi ljudska hrabrost. On je od samoobrane odustajao tek u definitivno izgubljenim situacijama. U više navrata je pisano kako je taj Oberbefehlshaber Südost ispoljio veliku hrabrost odlučivši da se konačno, po drugi put, poslije bijega k Englezima iz zarobljeničkog logora u sanatoriju Topolšćica, preda našim jedinicama: »Želim dijeliti sudbinu svojih armija!« Ali, ne! On je tako postupio, on je prihvatio da dijeli sudbinu u Jugoslaviji zarobljenih armija Jugoistoka tek onda kad je shvatio da će ga zapadni saveznici predati Titovim partizanima. Tada je pred svojim generalštabom odigrao ulogu junačine:

— Gospoda mogu birati: tko želi sa mnom, a tko ostaje u zarobljeništvu kod Anglo-Amerikanaca?

U procesnom dijalogu također je bilo prividne odlučnosti, povremeno čak i s elementima ohole superiornosti i samoljubive drskosti^ ali samo tada kad je optužba ostajala bez dokumenata, bez formalnih dokaza. Tada je imao hrabrosti da poriče i ono što su svi u sudnici znali, ali nisu imali argumente da bi neupućene uvjerali. Njegova obrana, kao što će se vidjeti iz ovog raporta o procesu, pri čemu ćemo se čvrsto držati sudskog stenograma, bila je, sve vrijeme, smjesa lukavog opreza i priznanja o postojanju zločina, iz kojeg je sebe, kao izvršitelja i naredbodavca, izostavljao. On će, na primjer, reći i dokazivati — nepotrebno, jer se to znalo — da nikad nije bio član Hitlerove Nationalsocijali-

stičke partije (članstvo u partiji nacista Hitler od svojih generala nije ni tražio, jer je smatrao, što će napisati i u Mein Kampf 1924, da »je dio genija velikog vođe postići da čak i vrlo različiti protivnici izgledaju kao da pripadaju samo jednoj kategoriji«) i uvjeravat će — neuvjerljivo — kako je najsporije napredovao u hitlerovskom generalitetu, često lišavan zasluženih ordena. A ipak je — što mu tužilac Jugoslavenske armije nije čak ni spočitavao kao element zločina — samo šest dana prije kapitulacije, zapravo onda kad su mnoge armije Wehrmachta već bile položile oružje pred zapadnim saveznicima, u Polzeli kod Celja u svojoj drugosvibanjskoj zapovijedi trupama Jugoistoka i Grupe armija E poručivao, s lažnim podatkom o tome kako je Hitler umro:

»Führer Adolf Hitler poginuo je danas na svom komandnom mjestu. Veliki admiral Dönitz, shodno posljednjoj volji poginulog, primio je funkcije Führera. Položena zakletva Führern — sada je zakletva Dönitzu. (...) To što nas ovoga trenutka najdublje potresa, treba da nađe svoj izraz jedino u našem vojničkom držanju i u našoj hrabrosti. Vi stojite na izvanredno ugroženom mjestu, daleko od domovine. I samo ako neprijatelj bude i dalje osjećao strah od oštrice vaših mačeva, vi ćete se vratiti u domovinu. Izvršavajte i dalje moja naređenja vjerno kao i do sada. Uz takvu bezuvjetnu poslušnost i mogu i želim da vas vodim do kraja naše herojske borbe, onako kako to sada u dvostrukoj mjeri od svakoga od nas zahtijeva časni završetak ove borbe i dobro naše domovine.«

Taj general — za kojeg je posljednji načelnik njegovog generalštaba Erich Schmidt-Richberger 1955. pisao da je bio »jedan od najsposobnijih staroautrijskih oficira«, odnosno (što je bilo Hitlerovo uvjerenje) »oficir s jedinstvenim poznavanjem cjelokupnog kompleksa teških pitanja država nasljednica Austro-ugarske monarhije, kao i općenito svih istočnih zemalja«, poznavalac »historijskih, etničkih, duhovnih i političkih načela i razvoja jugoistočnog prostora« — izveden je, dakle, 5. veljače 1947. godine pred sud. Neki će pomisliti, a neki i napisati, kako su generalovi teški očni kapci krili oči zamućene poniženjem, a uistinu krile su oči vrlo lukavog čovjeka, koji je, u konačnom

porazu, tražio bilo kakav izlaz. Ostao je samo goli život šezdeset dvogodišnjaka, ali on se i za nj, premda ponižen zbog potpunog poraza onoga i onih što je predstavljao, žilavo borio. Konačno, mnogi će to razumjeti, ako ne i odobriti: čovjek se u većini slučajeva odlučnije bori da bi preživio nego da sačuva vrijednosti koje je posjedovao.

U svakom slučaju, jedno je izgledao Lohr toga dana u 10.30 sati u velikoj dvorani Izvršnog narodnog odbora Beograda. Optužnicu je, kaže, dobio, ali — bez početka i kraja. (Taj dio i nije bio namijenjen Löhru: ne odnosi se na njega, kaže mu predsjednik Vijeća.) Krivim se ne osjeća.

— Ni u jednoj točki optužbe?

— Ni u jednoj!

Slijedi kratak razgovor o karijeri u tri poretka: habsburškom, austrorepublikanskom i hitlerovskom. Hitler je, reći će Lohr, okupiravši i pripojivši Austriju, većinu austrijskih oficira primio u Wehrmacht. Kako je tada prošao Lohr?

— Ostao sam na dotadašnjem položaju: komandujući general zračnih snaga u Beču.

Dvije godine kasnije, kad je napadnuta Poljska, Lohr je u agresiji zapovijedao Zračnom flotom IV, koja je operirala u južnoj Poljskoj podržavajući grupu armija »Jug«. Već u tom dijalogu Lohr počinje da se pred sudom ne sjeća. Tako: ne zna koje su armije u grupi armija »Jug«; čak: ne zna koje su divizije bile u sastavu njegove Zračne flote IV. Ako je suditi po onome što je tada rekao, poslije Poljske — sve do napada na Jugoslaviju — nije bio u ratnim operacijama.

Dr Vuko Gozze Gučetić razgovor vodi smireno, superiorno. Pušta optuženog da se izvlači, da laže, da »luta« i »vrluda«, ali ga onda, svim onim činjenicama koje ima na raspolaganju (a moramo sada priznati: mnoge ključne činjenice nisu mu tada bile dostupne, jer nismo imali njemačku dokumentaciju), vraća na suštinu pitanja:

Da li je optuženi sudjelovao u pripremanju zračnog rata na Balkanu?

„

— Da.

— Kad su te pripreme počele?

— Krajem 1940. Po prilici u siječnju 1941. uključen sam u te pripreme.

Predsjednik Gozze Gučetić povremeno optuženog pita izravno, a povremeno se obraća prevodiocu, tako da su pitanja vrlo često u trećem licu:

— On je trebao da vodi zračne operacije protiv Grčke i na Balkanu uopće?

— Prvobitno samo protiv Grčke.

— Kada je saznao da treba voditi zračne operacije i protiv Jugoslavije?

— Ja sam bio tada, poslije kršenja pakta, sa svojim štabom u Sofiji. — (kaže »poslije kršenja pakta«, iako Simovićeva vlada od 27. ožujka nije odustala od Bečkog protokola i prihvaćanja Trojnog pakta.)

— Zašto je bio u Sofiji? Zar je trebalo da počne akcija protiv Grčke?

— Jeste, trebalo je da Grčku napadnemo s bugarskih aerodroma.

— A kad je, kako rekoste, prekršen pakt, pozvani ste u Berlin?

— Da. - - - " " " " \

— Kod koga?

— Kod Göringa.

— Šta mu je Göring saopćio?

— Da će zbog prekršaja pakta biti izvršen napad na Jugoslaviju.

— Da li mu je dao direktive kako treba da izvrši neposredni zadatak njegova Zračna flota IV?

— Dobivena je zapovijed.

— Pismena?

— Najprije usmena. Kasnije su to telegrafski prenijeli.

— Šta je rečeno u toj zapovijedi?

— Obećane su mi nove snage. Trebalo je da budu razmještene na najbližim austrijskim i rumunjskim aerodromima sa zadata-

kom da unište jugoslavenske **zračne snage i da vrše udar na Beograd** s naznakom ciljeva.

Koji su to ciljevi bili?

Kraljevski dvor, skupština, vojno ministarstvo, generalštab, električna centrala, željeznička stanica i radio-stanica.

Da li je u tome naređenju stajalo da se ima uništiti čitav Beograd ili da se u Beogradu bombardiraju samo ti određeni ciljevi?

— Nije rečeno da se Beograd štedi. Navedeni su konkretni ciljevi, i to je bio glavni zadatak.

— Je li bilo govora o tome da treba uništiti Beograd kao grad?

— Ni govora. Nismo za to imali ni dovoljno sredstava.

Predsjednikov glas se prijeteći utišao. Gleda optuženog, a govori prevodiocu:

— Smatrao sam da je u slučaju ovog optuženog suviše da ga upozorim da pred sudom mora da govori istinu. Sad ga upozoravam. Bilo bi nezgodno ako bi se kasnije pronašli dokumenti što govore drugačije od optuženog.

Lohr je i prije punog prijevoda shvatio primjedbu, povisuje glas, a ruke, spuštene niz tijelo ne pomiče:

— Govorim samo istinu. Rado bih vidio svaki dokument koji bi nešto suprotno dokazivao.

— Pa postoji naređenje Vrhovne komande njemačkih oružanih snaga i u tom naređenju stoji da Beograd treba uništiti.

— Nisam vidio takav dokument. Osim toga, stručno gledano, to je nonsens. Sredstvima koja sam imao na raspolaganju morao bih četiri dana razarati Beograd da bih to postigao.

— Je li mu poznato da je Beograd bio bombardiran prije objave rata?

— To nisam znao. Ja sam morao izvršiti naređenje. Nisam pitao da li je rat objavljen.

Da li zna da je Beograd proglašen otvorenim gradom?

Ne, to nije moguće; u drugom svjetskom ratu samo je jedan grad bio otvoreni grad, Rim. Da bi neki grad mogao biti proglašen otvorenim gradom po međunarodnom pravu, mora biti

ispražnjen od svih vojnih ustanova i da ne bude branjen. To nije slučaj s Beogradom. Tamo se nalazilo ministarstvo rata.

Beograd je Simovićeva vlada, 3. travnja 1941. proglasila otvorenim gradom, isto kao i Ljubljanu i Zagreb, ali po međunarodnom pravu nije bilo dovoljno — i tu Lohr unekoliko ima pravo — jednostrano proglašenje. Njemačka komanda nije poštovala ni francuske ni jugoslavenske izjave o tome koje se gradove proglašava otvorenima.

— S kojih aerodroma je bio napadnut Beograd?

— Bombardirale su ga dvije grupe; jedna je bila u prostom Beča i Bečkog Novog Mjesta, a druge oko Arada i južno od Arada.

— Je li on osobno rukovodio tim operacijama?

s — Izdavao sam naređenja.

— Je li mu poznat efekt bombardiranja?

, , — O tome je bio napisan izvještaj.

— Je li mu poznato da nijedan od vojnih ciljeva nije pogođen i da je Beograd, kao otvoreni grad, bombardiran bez plana?

— Ne, to mi nije poznato. A i nije točno. Vidio sam da je kraljevski dvor razoren, električna centrala je sigurno pogođena, jer je Beograd bio bez struje i nije bilo moguće telefonirati, željeznička stanica je također bila teško pogođena, tramvaji nisu radili...

— Tramvaj nije ni mogao ići, jer su sve ulice bile razrovane sistematskim, iako neplanski izvedenim bombardiranjem Beograda kao grada.

— To je u potpunoj suprotnosti s meni predočenim izvještajima.

— Da li on zna, i da li vjeruje, da je, nekoliko dana poslije bombardiranja Beograda, s njegovih ulica i trgova pokupljen dvije tisuće dvjesta sedamdeset i jedan les?

— To bi moglo odgovarati istini, budući da građani nisu bili alarmirani.

— Da li, kao zrakoplovni stručnjak, i bivši komandant Zračne flote IV, vjerujete da se u jednom planskom napadu na

neki grad s precizno određenim vojnim ciljevima može postići tako velik broj žrtava?

— Moguće je, uz nesretni stjecaj okolnosti. Tako je, na primjer, bilo prilikom kasnijih napada vaših saveznika na Beograd.

— Koliko je nama poznato, tada nije bilo ni stotinu mrtvih.

— Sami saveznici su javljali da je prilikom uskršnjih bombardiranja Beograda 1944. bilo 6000 žrtava.

Lohr je, po svoj prilici, pamtio podatak njemačke komande Beograda, koja gaje 18. travnja 1944. godine obavijestila daje od savezničkih bombardiranja, 16. i 17. travnja, poginulo 700 njemačkih vojnika i 1160 građana, no namjerno je uvećavao brojku. Vuko Gozze Gučetić nije se želio zadržavati oko toga podatka. On je htio da se razjasni Löhrov odnos prema načinu bombardiranja Beograda 6. i 7. travnja 1941. godine: da li je to teroristički način, ili je bilo uobičajeno, što bi značilo da su gradovi i do tada na taj način razarani?

— Ne, kaže Lohr, odjednom ljut. Bio je to neočekivano bijesan uzvik. Sud je, kao i Lohr, znao da dotad nijedan grad nije takvom žestinom napadnut u jednom danu: 484 bombardera su Beograd razarala u pratnji 250 lovaca. Baš kad je predsjednik vijeća zaustio da kaže nešto o tome, Lohr se, susprežući gnjev, odlučio da objasni:

I' — Teroristički napadi su u slučaju kad se avijatičarima daju i zapaljive bombe i bombe koje stvaraju silne potrese. Moji su piloti I imali samo bombe za razaranja tvrdih ciljeva.

Lohr je s dosta uvjerljivosti govorio o tome, iako je, dakako, pamtio podatak sudu tada nedostupan: sam je 31. ožujka 1941. u Beču potpisao naređenje u kojem je 2. zrakoplovnom puku naredio da u »zajedničkom masovnom napadu na Beograd« — u prvom valu — upotrebljava »bombe: 75 posto razorne, 25 posto zapaljive«, a popodne, u drugom valu, da upotrebljava »bombe: 40 posto razorne, 60 posto zapaljive«; u trećem, noćnom napadu 2. zrakoplovni puk je dobio »bombe: 50 posto razorne, 50 posto zapaljive«. I 51. zrakoplovni puk Zračne flote IV u prvom je napadu — po naređenju generala Lohra od 31. ožujka —

upotrebljavao »bombe: 75 posto razorne, 25 posto zapaljive«, u drugom napadu »40 posto razorne, 60 posto zapaljive«, a u trećem napadu »50 posto razorne, 50 posto zapaljive«. 12. i 51. puk su za tako velik postotak zapaljivih bombi dobili Löhrovo objašnjenje: »Namjera je da se zapaljivim bombama stvore što veći požari da bi olakšali predviđeni noćni napad«. A cilj noćnog napada bio je »Grad-sredina«. Četvrti zrakoplovni puk je upotrebljavao »bombe: LMA weiss«, a Osmi zrakoplovni korpus je imao zadatak da razara Beograd upotrebljavajući »bombe: 40 posto razorne, 60 posto zapaljive.«

Sud o tome u veljači 1947. godine ništa ne zna. Gučetić i dalje govori o planskom i neplanskom napadu na grad, inzistira na odgovoru optuženog: misli li optuženi da i onda, kad je neki grad razaran redom, sistematski, kad nisu na udaru samo vojni ciljevi, to nije teroristički napad?

— Kad bi bilo kako vi kažete, bio bi to teroristički napad.

— Sam Hitler je izjavio da se vodi integralni rat u kojem nema mjesta za viteštvo. U govoru je rekao: nikoga ne treba štedjeti.

— To je Hitler izjavio mnogo kasnije.

— Ali tako ste postupali od početka rata.

— Konkretno, molim?

— Beograd je konkretan slučaj. Tu je vođen rat protiv djece, protiv svih civila, a ne protiv ratnih objekata...

Lohr ni u glavnoj raspravi ni u dokaznom postupku, uza sve tada znane i iznošene činjenice, nije prihvatio tvrdnju da je Beograd 6. i 7. travnja 1941. godine teroristički razaran. Lohr se čvrsto držao lukavo smišljenog plana: poricati sve što ima elemente optužbe. To generalovo gotovo fobijsko laganje iritiralo je čak i neke optužene, a branitelj generalov ga je pokušao uvjeriti da će »sud imati više sluha za njegove razloge« ako prizna barem ono što je očigledno. Sudac dr Fridrih David, prokušani pravnik, uvijek posebno oprezan u ocjenjivanju veličine prestupa, ljudski sklon da shvati — dok je to shvatljivo — razloge optuženoga, reći će poslije procesa da je »samo u rijetkim slučajevima sretao takve manijačno neiskrene optuženike«. Međutim, koliko god nam sada

sa znanjem o postojanju elementarnih dokaza o Löhrovom zločinu — njegova obrana izgleda u svojoj laži naivna, za vrijeme procesa to je drugačije shvaćano. Ondašnje Löhrovo laganje pokazalo se kao razborit pritisak na svijest sudaca. Nije bilo formalnih dokaza za optužbe. Preispitujući svoje pamćenje, ne posebno bogato, ali ni toliko siromašno da se ne bi sjetio kako je u Beču 31. ožujka 1941. godine u komandi svoje Zračne flote potpisao prethodno pomno razrađenu naredbu za operaciju »Strafgericht« (Kazneni sud), istovremeno je — ne bez dovitljivog plana punog sitnog lukavstva — u razgovoru s istražiteljima, a i s braniteljem, utvrdio da im je takav dokument nepoznat i, uopće, da im je vrlo, vrlo malo njemačkih dokumenata o zločinima dostupno. Shvativši to, general je ugledao svoju šansu: omča, već pripremljena, mogla bi se izbjeći, čak i svaka smrtna presuda. Braneći se, imao je odvažnosti da se pozove na sve Beograđane:

— Što vi sada govorite o pogibiji djece i civila? Beograd je, godinama bio okupiran, a ja nijednom nisam čuo da se netko požalio kako smo grad teroristički bombardirali.

A nepunih šest godina ranije, diktirajući »zapovijed za vođenje zračnog rata«, jasno je naredio bombarderima i lovcima Zračne flote IV da im 6. i 7. travnja predstoji »razaranje Beograda velikim napadom«. Originalni dokument, s Löhrovim potpisom, čuva se u njemačkom Saveznom vojnom arhivu. Već i sam naziv operacije — »Strafgericht« (»kazna«) — jasno određuje nakanu. Lohr tu kaže, kao što će biti rečeno u svim njemačkim zapovijedima za rat protiv Jugoslavije, da ih »držanje jugoslavenske vlade prisiljava da primjenom oružane sile napadnemo i zauzmemo Jugoslaviju«. Prilikom napada avijatičari su imali zadatak da izbjegavaju jedino uništavanje uređaja za snabdijevanje i industriju, jer je trebalo da se »zemlja prisvoji za naše vlastite svrhe.«

Da bi se Löhrova zapovijed za operaciju »kazna«, odnosno »kaznena ekspedicija«, potpuno shvatila, evo malih objašnjenja: dan D — to je dan napada, prvi dan agresije, 6. travanj; x je vrijeme prvog velikog zračnog napada na Beograd, 6.30 sati 6. travnja; y je vrijeme drugog velikog napada na Beograd — rano poslijepodne 6. travnja 1941. godine. Ustvrdivši da je »zadatak

zrakoplovstva« — pod točkom b — »razaranje Beograda velikim napadom«, Lohr je pisao:

»IV Upute za vođenje borbe (snage za napad)

1) Zrakoplovni puk 2.

a) Prvi napad: prije podne dana D. Skupni (masovni) napad na Beograd. Vrijeme napada iznad cilja: $x + 40$ do 50 minuta...

b) Drugi napad: poslije podne dana D. Skupni masovni napad na Beograd. Vrijeme napada cilja: $y + 40$ do 55 minuta... Namjera je da se zapaljivim bombama stvore veliki požari, što će nam pomoći da u predviđenom noćnom napadu lakše pronalazimo ciljeve...

c) Treći napad: noćni pojedinačni uznemirujući napadi na Beograd. Vrijeme iznad cilja: od 00.30 do 03.00 sata. Cilj: grad—sredina...

d) Računati s napadima na Beograd i sutradan...

2) Zrakoplovni puk 51.

a) Prvi napad: prije podne dana D. Skupni masovni napad na Beograd...

b) Drugi napad: poslije podne dana D. Skupni masovni napad na Beograd...

c) Treći napad: noćni. Pojedinačno uznemiravanje Beograda. Vrijeme napada iznad Beograda: od 22.30 do 24.00 sata...

d) Računati s nastavkom bombardiranja Beograda narednog dana...

4) Zrakoplovni puk 4.

a) Prvi napad: prije podne dana D. Masovni napad na Beograd. Vrijeme napada cilja: $x + 60$ do $x + 70$ minuta... Upad preko Mađarske — Arada — Dete...

b) Drugi napad: poslije podne dana D. Skupni napad na Beograd. Vrijeme napada cilja: $y + 75$ do $y + 85$ minuta...

c) Treći napad: noćni. Neprekidan napad na Beograd (Rollender Angriff auf Belgrad!) počevši od 03.30 sati...

d) Računati s novim napadima na Beograd narednog dana...

5) Zrakoplovne snage Arad

A) 'Štuka' — jedinice

a) Prvi napad: prije podne dana D. Masovni napad na Beograd. Vrijeme napada cilja: $x + x + 15$ minuta...

b) Drugi napad: poslijepodne dana D. Masovni napad na Beograd. Vrijeme napada cilja: između vremena x i vremena y (koja će biti data posebno) i prema bližoj uputi zrakoplovne komande iz Arada...

c) Treći napad: poslije podne dana D. Skupni napad na Beograd...

d) Računati s nastavljanjem napada na Beograd i sutradan...

B) Lovačke jedinice i grupe za razaranje

a) Osvajanje zračnog prostora nad Beogradom za vrijeme skupnih masovnih napada od x do $x + 70$ minuta i od y do $y + 85$ minuta...

б) Osmi zrakoplovni korpus

A) S početkom operacije VIII zrakoplovni korpus pomaže u prvom redu svojim snagama 12. armiji...

C) Za veliki napad na Beograd predvidjeti I/L.G.I: za skupni napad prvog dana poslije podne. Vrijeme napada cilja: od $y + 60$ do $y + 70$ minuta. Bombe: 40 posto razorne, 60 posto zapaljive...«

Tako Lohr 31. ožujka 1941. godine; a 5. veljače 1947:

— Moji piloti imali su samo bombe za razaranje tvrdih ciljeva... — i: — Djeca i žene nisu stradali, dajesu, netko bi mi se požalio za vrijeme višegodišnje okupacije...

Sām Lohr je prošao kroz Beograd u proljeće 1941. godine i mogao je vidjeti da su razoreni stambeni blokovi, a ne kasarne i drugi vojni ciljevi. O tome kako je tada Beograd izgledao u ono su vrijeme pisali mnogi njemački vojnici. Sud, očito, u veljači 1947. godine nije imao te dokumente. Jedno od tih pisama iz Beograda pisao je major Wehrmachta Hellmuth (pismo je u Arhivu Vojnoistorijskog instituta JNA: »... Grad je razoren i spaljen. Eh, nesentimentalne štuke!... Oko nas pogledi mržnje i izazivanja. To nije čudno, jer smo ih bombardiranjem strašno udesili...«

Sud sve to znade, ali Lohr sve poriče:

— Napad nije bio teroristički. Svakako, nije bio namjerno teroristički.

— A kad bi se utvrdilo da je bombardiranje izvršeno baš po vašem naređenju, bi li to bio teroristički napad?

— Ako bi se naredilo da se bombardira čitav grad...

Predsjednik Gučetić je, očito, zadovoljan.

— Optuženi, zapamtite tu izjavu!

Lohr za to vrijeme nešto govori prevodiocu; žustro objašnjava. Publika se uznemirila. Iz srednjih redova čuje se glas, na njemačkom, očito Löhru upućeno:

— Sve ste redom tukli, nasumce, po planu zločina!

Beograd je 6. travnja u prvom naletu 234 bombardera razaran od 6.30 do 8 sati. Bombe su bačene na željezničku stanicu, Električnu centralu, zgradu PTT, na ministarstvo vojske i mornarice, glavni generalštab i Vojnu akademiju, na dvor na Dedinju i kasarne u Topčideru, na Komandu žandarmerije i zemunski aerodrom, na Učiteljski dom, Dorćol, Kalenića pijacu, gimnazijske i pučkoškolske zgrade, na bolnice, stambene četvrti, skloništa po parkovima... Tokom dana još su tri puta bombarderi ju velikim grupama nadlijetali Beograd. U drugom naletu jedan od 250 bombardera je zapalio Narodnu biblioteku u kojoj je bilo pohranjeno oko 350000 knjiga i 500000 raznih svezaka s mnoštvom unikata. Sa zemljom je srušeno oko 700 zgrada, a više od 8000 zgrada je teško oštećeno. Optužba je podatke uveličavala: govori se čak i o desetak tisuća mrtvih. Lohr to poriče, pokušava poreći čak i tačan podatak (2271 žrtva), poriče da su razarani stambeni objekti, bolnice i škole, tvrdi:

1_____— Da je na vrijeme dana uzbuna, mogle su se ljudske žrtve izbjeći!

A kako je bilo moguće »na vrijeme« dati uzbunu kad je rat počeo bez najave? Lohr o tom kaže 5. veljače:

— Vojni jugoslavenski ataše u Berlinu upozorio je Beograd!

— Trenutak kasnije iznosi detaljniji podatak: — Vojni ataše je telegrafirao 1. travnja da će 6. travnja biti rat...

Lohr je, ovaj put, bio u pravu, iako su mu tada baš najmanje vjerovali. Vlada generala Dušana Simovića je početkom travnja sa više strana upozorena da je rat neminovan, čak: da će napad uslijediti 6. travnja. Četiri jugoslavenska vojna izaslanika (Berlin,

Rim, Lisabon i Bukurešt) i engleska vlada su Simoviću javili da predstoji njemački napad. Pukovnik Vladimir Vauhnik, ataše u Berlinu, slao je najpreciznije podatke. Prva njegova vijest je uslijedila odmah poslije sjednice kod Hitlera, 28. ožujka. Od tada, depeše iz Berlina stižu neprestano, svaka s točnim podacima. Sami Nijemci su kasnije, otkrivši Vauhnikovo djelovanje, bili zaprepašteni njegovim podacima. Admiral Wilhelm Canaris, šef Kancelarije za inozemnu i kontraobavještajnu službu njemačke Vrhovne komande, obavještavao je — čini se — Vauhnika preko svog pomoćnika general-majora Hansa Osterà. U noći 1. i 2. travnja Vauhnik je od svojih izvora obaviješten da je »napad na Jugoslaviju definitivno određen za 6. travanj«, kad će uslijediti »opkoljavajući napadi iz Bugarske, s istoka, i Mađarske, sa sjevera«, što je odmah prenio Beogradu. Začudo, ondašnji vojni ministar u Simovićevom kabinetu, general Bogoljub Ilić, kasnije je tvrdio da Vauhnikovu depešu nikad nije vidio, niti je za nju u ratu čuo. No, kako god mu drago, Lohr je znao za Vauhnika.

Beograđanima nitko ništa nije rekao. Atmosfera jeste bila ratna, ali o ratu se neprestano govorilo otkako je počeo, od 1. rujna 1939. »Politika« je u subotu 5. travnja objavila kraljev ukaz »da se sva vojna sila Kraljevine Jugoslavije stavi u pripravno stanje«, ali — činilo se — od pripravnog stanja do stvarnog rata dalek je put. »Politika« je uoči napada Löhrovih bombardera pisala kako je »Beograd mirno i s humorom dočekao prvo zamračenje«. Mnogi su se pitali: čemu, uopće, zamračenje, kad je Beograd (kao i Zagreb i Ljubljana) 3. travnja proglašen »otvorenim gradom?« Uza svu ratnu atmosferu, u Beogradu se uoči 6. travnja mnogo više govorilo o predstojećem, uskršnjem, otvaranju novog stadiona »Jugoslavije« nego o »pripravnom stanju«. Građanska štampa je na svaki način davala do znanja da Jugoslaviji »od Njemačke ne preti nikakva opasnost«. Sve je u najboljem redu, ta upravo je potpisan novi ugovor za izvoz drva u Hitlerov Rajh; cijene su utvrđene do 30. lipnja. Uopće, sve izgleda dobro, i gospoda se naprosto čude što to neke inozemne novine stalno huškaju Hitlera na Jugoslaviju izvještavajući lažno o tobožnjim progonima njemačke nacionalne manjine u Kraljevini.

Njemački konzul u Ljubljani, dr Hans Brosch, u našoj štampi demantira takve vijesti. Dr Janko Seep, vođa njemačke nacionalne manjine u Jugoslaviji, posjetio je generala Simovića; baš se slatko napričaše, prijateljski. Pa, jasno, pišu novine, sve će biti dobro, čemu panika! Vlada je, kaže se u štampi, uvjerena da je Jugoslaviji osiguran mir: jeste da je stara vlada u puču djelomično izmijenjena, ali i ova priznaje Trojni pakt! Eto, stari gospodin Maček, potpredsjednik one i ove vlade, upravo je stigao iz Zagreba u Beograd; Petar II i Maček, prvi put zajedno, daju smirujuće izjave... U kinima su optimistički filmovi: »Vesela srca« i »Sunce nikad ne zalazi«. Dr Maček je otkopčao lajbek pred novinarima: »Ni jedna žrtva ne smije biti teška da se narodu i zemlji spasi mir!« Odmah su se javili Košutić i Krnjević, iz »Mačekovog gospodskog haesesovskog vodstva«, zahvalni bogu što im je »dao vođu kakav je Maček, koji spašava zemlju od rata.«

A bolje bi bilo i Simoviću, i Mačeku, i Petru II i svemu onome što su oni predstavljali, da su poslušali pukovnika Vauhnik: Lohr će početi razarati Beograd ujutro 6. travnja, i to »Rollender Angriff auf Belgrad!« Nikog nije bilo da to kaže Beograđanima. Mnogi od njih, oni koji su bili skloni da čuju glas komunista, izišli su, ili su se u rano jutro prve travanjske nedjelje pripremali da iziđu, na Kalenića pijacu: tu je partijsko rukovodstvo Srbije zakazalo veliki narodni miting, da pozdrave upravo potpisani pakt sa Sovjetskim Savezom. Miting nije održan; prije nego su se Beograđani okupili, pojavile su se štuke uz junke i meseršmite. Nekoliko sati ranije Dunav su, kod Sipa, prešle trupe puka »Brandenburg«, a u 5.20 sati uslijedio je, pod komandom generala Lista, opći napad 12. njemačke armije, od planine Bjelasice do Krive Palanke. U vrijeme kad su Löhrovi bombarderi poletjeli na Beograd, preko njemačke radio-stanice javio se Hitler s hrpom laži: puč od 27. ožujka nazvao je »ispadom, koji predstavlja sramotu u životu naroda, što njemački imperij, kao velika sila, nije voljan strpljivo podnositi«. Lagao je da je u Beogradu »njemački poslanik vrijeđan, njemački vojni poslanik napadnut, pomoćnik vojnog izaslanika povrijeđen, mnogi činovnici, zastupnici naših firmi, zlostavljani...« I, tada je najavio rat: »njemački

imperij se od danas ujutro nalazi u borbi protiv beogradskih uzurpatora«. Tako je govorio Adolf Hitler ujutro 6. travnja.

Lohr je u procesu malo govorio o napadu na Jugoslaviju; onoliko koliko je pitan u vezi s bombardiranjem Beograda: da se dokaže je li ili nije posrijedi teroristički napad. Inače, ima nekoliko Löhrovih izjava o početku rata Njemačke protiv Jugoslavije. U jednoj od tih izjava istražiteljima je rekao:

»... 1. 3. 1941. su prve njemačke trupe preko Dunava ušle u savezničku Bugarsku. 25. 3. Jugoslavija je pristupila Trojnom paktu uz posebnu klauzulu: da njemački transporti neće prolaziti preko njenog teritorija. Narednog sam dana sa svojim štabom odletio u Sofiju da priprelim zračne operacije protiv Grčke. Moj 8. zrakoplovni korpus s komandantom generalom von Richthofenom bio je već otprije na prostoru Petrič, Dupnica, Plovdiv. Tu je bila i 12. armija general-feldmaršala Lista... Uoči početka planiranih operacija došlo je u Jugoslaviji do prevrata. Operacije su zaustavljene. S načelnikom moga štaba i komandantom pozadine odmah sam se morao javiti u Berlinu rajhsmaršalu Göringu. Usmena obavještenja i zapovijedi primljene od njega imaju ovaj sadržaj:

— što prije protjerati Engleze iz Grčke i istodobno uništiti Jugoslaviju;

— razvijene snage vojske i zrakoplovstva u Bugarskoj djelomično mijenjaju front, da bi njihovo nastupanje moglo što prije uslijediti prema Skoplju i Nišu.

Improviziranim strateškim razvojem stvoren je raspored:

a) Od vojske: kod Željeznih vrata pionirska grupa;

u prostoru Temišvara: SS divizija »Das Reich«;

južna Štajerska: 2. armija general-pukovnika baruna Weichsa.

b) Od zrakoplovstva:

zona Temišvara i sjeverno: zrakoplovna grupa Arad — ojačana eskadra bombardera razarača i štuka 8. korpusa i lovci zrakoplovne komande Afrika;

zona Wien-Wiener-Neustadt: dvije eskadre bombardera 3. zračne flote s Atlantika potčinjene mojoj floti;

zona Graza: zrakoplovna komanda Štajerska —jedna eskadra štuka i lovaca zrakoplovne komande Afrika...

Četvrta zračna flota dobila je zadatak da na najbrži način onespособi jugoslavensko zrakoplovstvo i da s najjačim snagama u samom početku rata uništi u Beogradu one vojne ciljeve što su Jugoslaviji neophodni za vođenje rata, da bi potom, prema prilikama, potpomagala operacije kopnene vojske.

... Odletio sam u Beč, kako bih odatle rukovodio improviziranim strategijskim planom. (Operacijama 2. i 12. armije rukovodio je osobno Alfred Walther Brauchitsch, glavni komandant kopnenih snaga, sa štabom u Bečkom Novom Mjestu, a Göring je, u prisustvu Lohra, obrazovao svoje istaknuto komandno mjesto u Semeringu, gdje im se 11. travnja pridružio Adolf Hitler, s kojim su prosljedili u Graz. — pr. J.P.) Potom je stigla i pismena zapovijed vrhovnog zapovjednika zrakoplovstva (Oberbefehlshaber der Luftwaffe) kojom su utvrđeni ciljevi u Beogradu...

Operacije zrakoplovstva su mogle otpočeti po planu. Snažni napadi štuka 8. korpusa na Rupelski prijevaj nisu imali uspjeha. Bilo je vrlo teško pogoditi utvrđenja... Već spomenuti napad na Beograd trebale su izvršiti dvije eskadre avijacije iz Beča i Bečkog Novog Mjesta, i to u naletima rano izjutra i u ranim popodnevnim satima. Grupa Arad imala je zadatak da svojim napadima, malo poslije polijetanja dviju gore spomenutih eskadra, vezuju jugoslavensku avijaciju...«

Beograd su 6. i 7. travnja razarali junkersi, dornijeri i štuke. Lohr o tome u procesu 5. veljače govori kao da je u svemu tome tek nevažni svjedok. Kad tužilac Ostrić zatraži od predsjednika vijeća da mu dopusti da on malo ispituje optuženog, Lohr je duboko uzdahnuo:

— Kao da sam ja kriv što jugoslavenska vlada nije alarmirala Beograd, a znala je da počinje rat...

Razgovor tužilac—optuženi u početku je izgledao kao miroljubiva razmjena obavještenja. Vuko Gozze Gučetić imao je dojam da je to puko traćenje vremena, ali ga je nešto suspregnuto u Ostrićevom glasu upozoravalo da taj dijalog ne prekida. Ostrić,

naime, nije bio od ljudi koji bi isprazno ćaskali. Gučetić je to dobro znao. Pušta majora da vodi igru. Ostrić odjednom povisi glas:

— Kako biste vi kao vojnik, kao komandant, shvatili naređenje za razaranje?

Lohr je do tog trenutka opušteno odgovarao na gotovo naivna pitanja, a onda se — uobičajeno spreman svakog trena za samoobranu — vidljivo nakostriješio. Ostriću je bilo jasno da mu je otkrio nakanu. Lohr se istinski trudio da se sjeti pravih dimenzija svih relevantnih činjenica: ne da ih, kako ih je shvatio i zapamtio, prenese sudu, nego da ih — ako su imalo optužujuće — izbjegne, odnosno, ako su i drugima znane, da ih protumači tako da sebe izuzme iz odgovornih. Uopće, Lohr je cijelo vrijeme krio svoje istine. I kad bismo sada pokušali da ga predstavimo kao čovjeka, sa svim onim što ga je karakteriziralo, ne bismo uspjeli. To ni sudu nije pošlo za rukom; konačno, sud nije utvrđivao Lohrov značaj, nego samo Lohra u funkciji zločina.

Nadasve oprezan, Lohr sporo odgovara tužiocu, traži uvjerljive riječi:

— Izvršiti rušenje, znači: baciti teške bombe da se razori neka građevina.

Ostrić se tada okrenuo jednom od svojih pomoćnika: uzima od njega nekoliko složenih listova papira, očito — dokument. »Ovaj smo akt dobili od Foreign Officea«, kaže Lohra gotovo povjerljivo, a zatim dokument pokazuje sudu:

— Ovo je bilješka o toku sjednice održane 27. travnja kod Hitlera...

Sjednica kod Hitlera je održana netom je iz Beograda stigla vijest o puču. »Vođa Rajha«, utvrđeno je u zapisniku sa te sjednice, »odlučan da poduzme sve pripreme da razbije Jugoslaviju i vojnički i kao državu, ne čekajući moguću izjavu lojalnosti nove jugoslavenske vlade«, pozvao je na konferenciju komandanta zrakoplovstva maršala Göringa, šefa štaba Vrhovne komande oružanih snaga general-feldmaršala Wilhelma Keitela, šefa operativnog odjeljenja Vrhovne komande oružanih snaga general-pukovnika Alfreda Jodla, general-lajtnanta Karla Bo-

denschitza, pukovnika Rudolfa Schmundta, kapetana fregate Karla Putkamera von Ješka, pukovnika Waltera Scherfa, majore Belowa i Christiana, te — nešto kasnije — ministra vanjskih poslova von Ribbentropa s poslanikom Waltherom Hewelom, vrhovnog komandanta kopnene vojske Brauchitscha, šefa generalštaba kopnene vojske general-pukovnika Franza von Haldera, te grupu pukovnika iz generalštaba kopnene vojske. »Jugoslavija je nesiguran faktor«, ustvrdio je vođa Trećeg njemačkog imperija: treba je napasti »čim za to budu spremljena odgovarajuća sredstva i trupe«. Rat neće biti najavljen. »Vanjskopolitički se neće postavljati nikakva pitanja ni ultimatumi«. Vrlo je važno »udariti na Jugoslaviju nemilosrdnom žestinom«. Zrakoplovstvo će u predstojećem ratu, govorio je Hitler 27. ožujka 1941. godine, i to tužilac Ostrić posebno naglašava čitajući zapisnik dobiven od engleskog ministarstva vanjskih poslova, »imati zadatak da što je moguće prije razbije jugoslavenske zrakoplovne baze i da uzastopnim napadima razori glavni grad Beograd.«

Ostrić je sjeo, zadovoljan. Prepušta ispitivanje Gučetiću, a Gučetić, mjereći ispod oka Lohra, traži od prevodioca:

— Upitajte optuženog: šta kaže na ovaj dokument?

U prvi mah uzbuđen, Lohr se brzo snašao. Kao da se budi, prelazi dlanom preko lica. Kad progovori, glas mu izražava krajnje nezadovoljstvo:

— To je za mene nešto sasvim novo. Trebalo je da znam za postojanje takvog dokumenta, a vi ste mi to zatajili. Inače, to što ste pročitali, u potpunoj je suprotnosti s onim što je meni rekao Göring... — Dakako, dok to govori, Lohr se nada da sudu neće biti dostupna njegova zapovijed za operaciju »Kazna«: »Razaranja Beograda velikim napadom...«

No, 5. veljače 1947. nitko ne kaže Lohru: lažne su vaše riječi, generale! Dapače, glas dra Gučetića je veoma blag i tih:

— Vi znate postupnost u donošenju naređenja?

— Dakako, kaže Lohr.

— Znade, dakle, da se stav vlade, u vašem slučaju: stav vašeg Führera, prenosi na vojnog komandanta, u vašem slučaju na

Göringa, a zatim na izvršioce, dakle na vas, i nije vam moglo biti preneseno drugačije nego što ga je Hitler odredio. Zar to nije jasno i logično?

— To je jasno. — Sad Lohr mora priznati da je naprosto bilo nemoguće da i njemu ne bude prenesen stav Adolfa Hitlera: naprosto nije bilo moguće da Göring 1941. godine izmijeni Hitlerovo naređenje. Ali u tom sitnom, malom čovjeku ima nevjerovatno mnogo volje da se brani: — To što je Führer tražio, neizvodljivo je. Nije bilo nikakvih neprekidnih napada, i nijedanput nije bio izveden noćni napad...

Vjerojatno bi razgovor dobio sasvim drugačiji tok da su mu tada predsjednik vijeća Gučetić, ili tužilac Ostrić, mogli pročitati dio njegove zapovijedi od 31. ožujka: »Treći napad: noćni pojedinačni uznemiravajući napadi na Beograd od 00.30 do 03.00 sata« s tim da je »cilj napada: centar grada«. Lohr je izričito naredio 4. zrakoplovnom puku da u noći 6. i 7. travnja, odmah poslije povlačenja 2. zrakoplovnog puka, koji je napadao do 3 sata u noći, izvrši »Rollender Angriff auf Belgrad«, dakle: neprekidan napad na Beograd. I 5. puk je imao zadatak da Beograd napada noću: od 22.30 do 24 sata 6. travnja. Beograd je, znači, neprekidno napadan od 22.30 sati 6. travnja do jutra 7. travnja. Ali, kako Ostrić ne zna za takav dokument, on, uključujući se u dijalog Gučetić—Lohr samo kaže:

— Činjenica je da je vaših 600 aviona napadalo Beograd. Srušeno je ili oštećeno deset hiljada zgrada, a uništeno je isto toliko života...

— Svi moji avioni nisu bili bombarderi.

Gučetić na to inzistira da mu Lohr odgovori: je li mu jasno da mu je moralo biti preneseno Hitlerovo naređenje?

— Da. Ali nisu postojala sredstva da se takvo naređenje izvrši — sad je toliko morao priznati, premda je trenutak ranije i to poricao: Göring je njemu, rekao je, govorio sasvim drugačije od onog što je utvrđeno u zapisniku od 27. ožujka.

— Da li je rezultat bombardiranja Beograda odgovarao Hitlerovom naređenju?

— Ne, jer Beograd nije razoren.

- Ali namjeravalo se?
- Hitler je to namjeravao.
- Učinilo se ono što je bilo moguće?
- Ne, ni toliko.
- Zar ste mogli i jače razoriti Beograd?
- Jasno. Mogli smo ga još više uništiti.

Zatim je uslijedio razgovor o ratu protiv Grčke (operacija »Marita«) i protiv Sovjetskog Saveza (operacija »Barbarosa«), Na Istočnom frontu Lohr je ostao do ljeta 1942. godine. Gučetić je vodio razgovor:

- Šta se tada dogodilo?
- Poslan sam na Balkan.
- Tko vas šalje?
- Führer i oni s njim u vezi.

Predsjednik se optuženom obraća preko prevodioca:

— Upitajte ga da li je, prije odlaska na Balkan, bio kod Führera?

Da, bio je, kaže Lohr; ukupno, za vrijeme rata, bio je tridesetak puta kod Führera.

- U lipnju ili srpnju 1942, je li ga Hitler pozvao u Vinicu?
- Da, u Vinicu, tamo je bio Führerov glavni štab.
- Kakve mu je direktive dao?

— Rekao mi je da ću dobiti 12. armiju i dao mi upute kako da osiguram svoj transport iz Njemačke u Afriku. Nije, rekao je, zadovoljan prilikama na Balkanu. Zato me tamo šalje, jer ja sam, kao austrijski oficir, navikao postupati i sa Nijemcima. Mislio je da ću raditi bolje od Nijemaca iz Rajha, jer oni znadu postupati samo sa svojim ljudima.

Alexander Lohr je za komandanta 12. armije imenovan 3. srpnja 1942. godine. Prvi komandant Jugoistoka i 12. armije, Wilhelm List, prekomandovan je na sovjetski front za komandanta jedne od grupa armija, a njegov nasljednik, general inženjerije Walter Kuntze, povučen je u rezervu komandnog kadra OKH (Vrhovna komanda kopnene vojske). Lohru je istovremeno povjerena i komanda oružanih snaga na Jugoistoku. U izvještaju te komande od 31. kolovoza 1942. godine nalazimo podatak o

Löhrovom dolasku u Solun, gdje je bio štab Jugoistoka, 8. kolovoza:

»U 12.30 sati avionom stigao komandant oružanih snaga na Jugoistoku, general-pukovnik Lohr, koji će istovremeno komandovati i 12. armijom. U 17 sati general inženjerije Kuntze predao poslove general-pukovniku Löhru. U 18 sati oproštaj generala inž. Kuntzea od štaba i ljudstva Komande 12. armije pred zgradom Komande u Arsakliju. U 18.20 sati štab i ljudstvo Komande pozdravio general-pukovnik Lohr. U 18.40 sati prvi razgovor general-pukovnika Lohra s rukovodiocima pojedinih odjeljenja.«

Na procesu 5. veljače 1947. Lohr će reći da mu je Hitler »povjerio i političku misiju« na Balkanu. Jedan od onih koji su u ratno vrijeme pisali o Löhrovom dolasku na Balkan, načelnik operativnog odjeljenja (Ia) pukovnik Schipp von Branitz, reći će da ih je Lohr podsjetio na Zaratustru:

»Ja sam, eto, glasonoša groma i teška kaplja iz oblaka: a taj se grom zove Übermensch.«

Kažu da je čovjek koji je naredio razaranje Beograda te Nietzscheove riječi, pripisane Zaratustri, izgovorio »u šali, s mnogo duha, ali i sa željom da budu ozbiljno shvaćene«. No, 5. veljače 1947. godine, pritisnut pitanjima predsjednika vijeća i tužioca Ostrića, vjerojatno nije imao volje da se sjeća, dragih mu inače, Nietzscheovih misli. Uveče, kad se nade s drugim optuženicima, najmlađem među njima, pukovniku Tribukeitu će ničeovski oštro, na gotovo naivno pitanje o tome kako je najbolje da se drže pred sudom, odgovoriti povišenim glasom (kako ga je stražar čuo):

— Sjetite se Zaratustrinih savjeta. Svojim ponašanjem recite ovima koji su sebi uzeli pravo da nama sude, recite im svojim ponašanjem: »Nije mi stalo do vaše hladne pravednosti. Ja znam da me iz oka vaših sudaca uvijek gleda krvnik i njegov hladni mač.«

Suci ga, zaista, gledaju hladno. Predsjednik vijeća želi da mu se razjasni:

— Hitlerovo opredjeljenje za Austrijanca, nije li stoga što su Austrijanci u mnogonacionalnoj Austro-ugarskoj imali gospoda-

reći položaj, te su znali metode i načine podjarmljivanja drugih naroda?

— Ako gospodin predsjednik tako sudi, onda ne pozna Austro-ugarsku monarhiju.

— Dobro, optuženi, kažite nam onda: zašto ste baš kao Austrijanac poslani na Balkan, i zašto je Hitler baš vama, kao Austrijancu, suprotno svom stavu da generalima ne povjerava političke misije, povjerio političku misiju na Jugoistoku?

— Budući da sam služio u pukovima u kojima je bilo Rutena, Rumunja i Mađara, znao sam ponešto od njihovih jezika, a upoznao sam i mentalitet tih naroda.

— Ali Ruteni, Rumunji i Mađari uopće nisu pod komandom komandanta Jugoistoka — intervenirao je tužilac, što Gučetića nije obradovalo. Poluglasom kaže prevodiocu:

— Prevodite samo ono što ja pitam. Mora biti reda. Inače, počet će i publika da ispituje okrivljenog. — Zatim se obraća Löhru: — Izgleda da je bio običaj da Hitler na Balkan prije svega šalje Austrijance?

— Ne. Moji prethodnici su bili Nijemci iz Rajha.

— Ipak: naglašava se da vas Hitler šalje kao Austrijanca?

— Nije bio zadovoljan Nijemcima iz Rajha. U Beogradu su, na primjer, svi zapovjednici bili Nijemci i nijedan nije uspio.

— I onda ste vi sve to trebali dovesti u red?

— Da. To je Hitler očekivao.

Hitlera je Lohr — po svjedočenju jednog od njegovih najbližijih suradnika, generala Schmidt-Richberga, koji o tome piše poslije povratka iz zarobljeništva, 1955. godine — predstavljen u Slovačkoj u proljeće 1939. godine. Lohr je tada bio general-potpukovnik. »Hitler je, poslije nekoliko pitanja o njegovoj vojničkoj prošlosti, shvatio da je u slučaju Lohra naišao na rijetkog oficira s jedinstvenim poznavanjem cjelovitog kompleksa teških i vrlo zapetljanih pitanja država nasljednica Austro-Ugarske, a isto tako i svih istočnih zemalja. U razgovoru s Löhrom Hitler se toliko zadubio u načeta pitanja da je gotovo zaboravio svrhu svog putovanja. Vrijeme određeno za taj posjet gotovo je cijelo posvetio razgovoru s Löhrom... Lohr, obdaren

oštrim umom i snagom da objektivno prosuđuje, kasnije mi je, kad sam s Istočnog fronta poslan za načelnika njegovog štaba u Solun, i poslije rata, na kraju svog životnog puta, u zarobljeništvu, pričao o svom prvom razgovoru s Hitlerom. Postavljanje za glavnog komandanta jugoistočnog prostora dovodio je u vezu s tim prvim susretom. Bio je jedan od malog broja vojnika koji je tada i kasnije mogao pred Hitlerom iznositi svoje političke stavove. Uz vojne, povjeravani su mu i politički zadaci. Doduše, njegova mišljenja i prijedlozi nisu uvijek prihvaćani niti provedeni u djelo, ali je redovno pitan i Hitler je njegov politički sud redovno saslušao. To je bio rijedak izuzetak među njemačkim oficirima ...«

Što je taj oficirski izuzetak najprije učinio stigavši 8. kolovoza 1942. godine u Solun?

— Obišao sam obalni front... Zatim je uslijedio kružni let Beograd—Zagreb. U tim sam gradovima razgovarao s najvažnijim ličnostima.

— Bili ste i u Sofiji?

— Da.

— Je li optuženi tada razgovarao s Borisom?

— S Borisom sam razgovarao u ožujku 1941. godine.

— U Beogradu, s kim je optuženi razgovarao?

— Sa zapovjednikom Srbije, s Nedićem...

— Tko je tada bio zapovjednik Srbije?

— Bader.

— S kim je optuženi još razgovarao?

— S Neuhausenom, s Benzlerom...

— As Meysznerom?

— Da.

Lohr je bio na putu od 28. kolovoza do 1. rujna. Opunomoćeni komandant u Srbiji (der bevollmächtigter kommandierender General in Serbien) Paul Bader, koji je na toj dužnosti naslijedio generala Franza Böhmea 16. rujna 1941. godine, bio je u vrijeme Löhrovog dolaska na Balkan ovlašten da rukovodi akcijama za ugušivanje narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj, Bosni, Srijemu i Srbiji. Njemu su bile tada potčinjene

sve njemačke i kolaboracionističke snage i ustanove na tom području. Drugi Löhrov subesjednik, Gruppenführer Franz Neuhausen, generalni opunomoćenik Rajha za privredu (Generalbevollmächtigter für die Wirtschaft), Göringov ljubimac (a Göringu je Hitler dao »isključivo pravo odlučivanja o privrednim pitanjima na Jugoistoku«), rukovodio je privrednim interesima Njemačke na Balkanu sve do 1944. godine, kad će biti uhapšen zbog sumnje da je sudjelovao u antihitlerovskoj zavjeri. Poslije rata je osuđen na dvadesetogodišnju robiju, ali je pušten već poslije osam godina. Treći subesjednik je bio Felix Benzler, opunomoćenik ministarstva inozemnih poslova kod opunomoćenog komandanta u Srbiji, jedan od onih koji su se zauzimali za bliskiju suradnju s četnicima, posebno s Jezdimirom Dangićem. Zatim, razgovarao je s državnim savjetnikom drom Haroldom Turnerom, koji je od okupacije u travnju 1941. godine do 9. studenog 1942. godine bio šef Upravnog štaba generala Badera, s generalom Lontscharom, šefom feldkomandanture 599, s pukovnikom Braumillerom... Sačuvana je zabilješka o referiranju komandanta SS i policije u Srbiji SS Gruppenführera i generalpotpukovnika policije Augusta Meysznera: bio je od onih koji su najdoslovnije provodili u život berlinske direktive, Hitlerove, Hitnmlerove ili Göringove, u kojima se potčinjenima objašnjava da na Balkanu »čovječji život baš ništa ne vrijedi« i da je tu mir moguće postići samo »zastrašujućim djelovanjem«, odnosno »samo izvanrednom okrutnošću«. Sistem što ga je provodio u Srbiji, takav je — reći će Meyszner Löhru — da on »ne vidi opasnost za Srbiju«, uvjeren je da su njemačke snage »dovoljne da ne dopuste da se razvoj nepovoljnih zbivanja u Hrvatskoj prenese u Srbiju«. Dakako, treba biti oprezan: »Srbi redovno stavljaju uloge na dvije karte«. O suštini razgovora u Beogradu Lohr nije ispitivan. _ O svemu tome su sačuvani zapisnici, sudu 1947. nedostupni. Nešto više je o tome rekao u svojim zatvoreničkim zapisima. Piše da je u vrijeme njegovog posjeta Beogradu »stanje u Srbiji bilo mirno«, samo su »Titovi odredi iz Fruške gore stalno, i vrlo osjetno, ometali žetvene radove u Srijemu«. Neuhausen ga je obavijestio »da se sakupljanje žitarica po Četverogodišnjem planu

provodi uz vrlo velike teškoće pri čemu sve to izaziva bijedu kod stanovništva«. To, o narodu, Neuhausen je rekao usput, jer — reći će na suđenju u Beogradu 1947. godine — Göring ga je u Beograd poslao sa savjetom:

»Hvala bogu, vi ne idete tamo da radite za blagostanje potčinjenog naroda, nego da oduzmete sve što je moguće oduzeti... A bit će mi savršeno svejedno javite li mi da će narod pod vašom upravom skapati od gladi!«

Lohr je u Beogradu 28. kolovoza 1942. poslije izlaganja njemačkih predstavnika, dao potčinjenima pismene upute; među drugima i ovu: »Izražavam mišljenje da stanovništvo koje gladuje prolazi volja za ustankom«. No, za taj Lohrov stav se 1947. nije znalo i o tome nije govoreno na procesu. Uopće nije iznesen podatak da je Lohr tada putovao i u Srijem. Ima o tome sažet izvještaj u pregledu mjesečne aktivnosti komandanta Jugoistoka:

»29. 8.: putovanje u Rumu, tamo razgovori o situaciji u štabu borbene grupe Borowski, obilazak jedinica.«

Trebalo je, zapravo, 5. veljače na procesu u Beogradu pitati: a šta je Lohr savjetovao general-majoru Heinrichu Borowskom, komandantu 704. njemačke pješadijske divizije, koji je tada u Srijemu, uz svoju diviziju, komandovao 4. domobranskim gorskim pukom, 16. ustaškim bataljonom, dvjema četama Einsatzstaffela i mađarskom Dunavskom flotilom? Borowski, vjerojatno, nije bez odobrenja, odnosno bez naloga generala Lohra i Badera naredio svojim trupama da »u brdskim selima treba uhapsiti sve stanovnike Srbe muškog roda između 17 i 50 godina starosti i prebaciti ih u zarobljenički sabirni logor u Rumu«, odnosno da svakoga »tko se zatekne s puškom u ruci ili je pomogao partizane, na licu mjesta strijelja«. Tada je, osim 60 poginulih i ranjenih partizana, koji su se probijali s Fruške gore, zvjerski ubijeno više od 6000 civila, a oko 10000 ih je odvedeno u logore.

Ne spominjući obilazak Srijema, o čemu nije ni pitan, Lohr je izjavio da je iz Beograda oputovao u Zagreb. Putovao je 30. kolovoza, što se vidi iz izvještaja načelnika njegovog štaba generala Hermanna Foertscha od 31. kolovoza 1942: »Put

avionom u Zagreb, prijem u Zagrebu kod šefa države Pavelića, dodjela komandantu odlikovanja Veliki križ Zvonimira, posjet generalu zrakoplovstva Uzelcu, poslaniku Kascheu, ministru vanjskih poslova Lorkoviću, ministarstvu domobranstva, načelniku hrvatskog generalštaba generalu Laxi, državnom sekretaru Begiću, generalu Perčeviću i razgovori kod maršala Kvaternika. 31.8: razgovori kod njemačkog generala u Zagrebu Glaisea von Horstenaua. Referiranja: general Stahl, general-major Kossack (feldkomandant), pukovnik von Funk (načelnik štaba njemačkog generala u Zagrebu), potpukovnik Schäffer (ratna organizacija), potpukovnik Schardt (vojnoprivredni oficir), potpukovnik Sachs (patrolna služba kopnene vojske), major Möhrung (obavještajni oficir Wehrmachta), major Höffner (komandant transporta). Posjet zamjeniku načelnika talijanske vojne misije, vojnom atašeu. Razgovori kod njemačkog generala u Zagrebu.«

Na Gučetićevo pitanje o zagrebačkim razgovorima, Lohr je rekao da je razgovarao »s Pavelićem, Kvaternikom, Kascheom, Glaiseom i jednim talijanskim generalom kojemu sam zaboravio ime«. Poslije toga, 1. rujna, vratio se u Solun.

— Šta ste u vezi s tim putovanjem referirali Hitleru?

— Za odnose u Srbiji sam javio da su nepovoljni. To mi je rekao Nedić, predsjednik srpske vlade. Tamo smo imali četiri uprave, i svaka je vukla na svoju stranu, a trebalo je sve to staviti pod jednu kapu. Hitleru sam također rekao da samim pritiskom na stanovništvo nećemo omogućiti napredovanje. Predlagao sam: tamo gdje je stanovništvo lojalno, gdje izvršava svoje obaveze, gdje nam predaje živežne namirnice, dobro bi bilo da popustimo uzde.

— A gdje stanovništvo nije u toj mjeri lojalno, tamo gdje potpomaze partizane?

— O tome nije bilo govora. Bila je riječ samo o upravi.

— Da li je uopće bilo govoreno o pokretu otpora?

— Tada ne. Obaviješten sam da je na tom području bio relativni mir. Imao sam dojam da je prošlo vrijeme borbi... U vezi s Hrvatskom, Hitleru sam referirao da je Pavelićev kurs nemoguć. Predložio sam da bude smijenjen, ili da ga primoramo

da se osloni na šire slojeve naroda. Hitler je oba prijedloga odbio.

Što se tiče Löhrovog izvještaja o Paveliću, vjerojatno je točan: on je u ocjeni Pavelića bio suglasan sa svojim kolegom i prijateljem iz Beča generalom Glaiseom von Horstenauom. Većina oficira koji su Lohra prilikom dolaska u Zagreb izvještavali o prilikama u Bosni i Hrvatskoj mogli su samo da ponove riječi general-majora Friedricha Stahla o tome kako je »u Hrvatskoj još u punom toku borba sa brojno jakim partizanskim bandama« i da se »na cjelokupnom teritoriju hrvatske države pokazalo stanje državne nemoći, što je pobuđivalo najcrnja stahovanja«. Komandant 714. divizije je Lohra obavijestio:

»Opća pravna nesigurnost otjerala je u partizanski tabor čak i one dijelove stanovništva iz nekoliko rajona koji su bili na strani NDH, jer su smatrali da partizani imaju stvarnu vlast... Hrvatska država nije bila u stanju da vlastitim snagama uspostavi red i mir. Morale su se angažirati njemačke jedinice...«

To za sud nije bilo relevantno: željelo se utvrditi tko je sve Löhru potčinjen. Na sudu Lohr neće precizno navesti sve komande kojima je bio nadređen, ali to se znade:

- general Joseph Bräuner, komandant tvrđave Kreta;
- general Hellmuth Felmy, zapovjednik južne Grčke;
- general von Erdmannsdorf, zapovjednik Soluna;
- general Marinov, komandant 2. bugarskog okupacionog korpusa Tracije;
- general Wili Schneckenburger, njemački general u Bugarskoj;
- general Paul Bader, komandant u Srbiji, sa 704, 714, 717, 718. divizijom, SS brdskom divizijom »Prinz Eugen« i 1. bugarskim okupacionim korpusom pod komandom generala Asena Nikolova;
- general dr. h. c. Edmund Wilhelm Hugo Glaise von Horstenau, njemački general u Zagrebu;
- komandanti 11. i 12. talijanske armije (od početka 1943) u Grčkoj general Gelaso i admiral Campione.

Nisu, rekosmo, nabrojena sva ta imena, ali jesu osnovna

područja, u prvom redu: Srbija, Makedonija, Bosna, Hrvatska, Srijem...

— Sve jedinice na tim područjima su pod vašom komandom?

— Pod mojim vojničkim rukovodstvom — Lohr nastoji ostaviti dojam čovjeka sklonog najpotpunijoj preciznosti.

— I sve što se događalo, sva naređenja Vrhovne komande, uglavnom sve ide preko vas?

— Ono što je slao Generalštab, to ide preko mene: rukovodeća naređenja. A ono što se, na primjer, tiče vojne uprave u feldkomandanturama, to je generalni kvartirmajstor Vrhovne komande kopnene vojske (načelnik za pozadinu) slao izravno u Srbiju.

U kratkom sukobljućem dijalogu s predsjednikom sudskog vijeća, Lohr je ustvrdio da je za vrijeme Listovog komandovanja na Jugoistoku vojna uprava bila Listu potčinjena, a kad je on, Lohr, preuzeo komandu Jugoistoka, »upravne stvari nisu išle preko Soluna, nego direktno iz OKH za Srbiju«. Gučetić nije inzistirao na utvrđivanju činjenice; vjerojatno nije imao relevantne dokaze. Međutim, sačuvani su dokumenti u kojima se izrijeком kaže da komandant Jugoistoka »ima izvršnu vlast naročito nad lokalnom civilnom upravom na teritorijima koje su okupirale njemačke trupe«. A u specijalnim uputama za »vršenje potpune vojnouppravne vlasti« utvrđeno je (dokument je dobiven iz američkih arhiva i pohranjen u Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu):

»Izvršna vlast je u rukama komandanta Jugoistoka. Komandant Jugoistoka izvršnu vlast provodi preko potčinjenih mu komandanata... Izvršnu vlast u dijelovima Srbije koju su okupirali Bugari vrši komandant Jugoistoka... U dijelovima Hrvatske u kojima njemačke trupe izvode operacije komandant Jugoistoka ima izvršnu vlast...« Uz to je rečeno da »izvršna vlast obuhvaća cjelokupnu najvišu državnu vlast, što znači da predstavlja zbir svih ovlaštenja koja uživa njemačka okupaciona vlast s obzirom na vojnu hegemoniju u odnosu na vladu dotične teritorije, ustanove i stanovnike okupiranih područja. Ona obuhvaća zakonodavstvo, sudstvo i upravu.«

Komandant Jugoistoka je, po Hitlerovom naređenju, imao »neograničeno pravo izdavanja pravnih propisa«, dok feldkomandanti to pravo imaju »samo u okvirima koja su im data od komandanata«, a svi ti komandanti su opet potčinjeni komandantu Jugoistoka. Istovremeno komandant Jugoistoka »neprekidno kontrolira pokrajinske uprave.«

Da se to utvrdilo 5. veljače, bilo bi lakše doći do istine. Lohr bi, naime, morao preuzeti odgovornost za bezbrojne odmazde. On će reći da je naređenje za odmazdu slao generalni kvartirmajstor preko vojnog zapovjednika Srbije. Pri tome izbjegava da potvrdi bezbroj puta utvrđenu istinu u njemačkim dokumentima: »Komandujući general i komandant u Srbiji je vrhovni predstavnik Wehrmachta i vojne uprave na svojem teritoriju. On je u svemu potčinjen komandantu Jugoistoka.«

— Budite konkretniji, optuženi — tražio je dr Gozze Gučetić od Lohra: — Tko je određivao pojedine slučajeve odmazde, tko je potpisivao naređenja za izvršenje odmazde? Da li je to bio posao zapovjednika Srbije?

— Da.

— Naređivao je on ili njegovi potčinjeni?

— Ne znam kako je to bilo u pojedinostima. Svakako, jedna lokalna ustanova dobivala je početkom rata od 12. armije naređenja, a kasnije je to bilo u djelokrugu generalnog kvartirmajstora iz OKH.

— Kao komandant 12. armije i Jugoistoka, smatrate li se odgovornim za naređenja podređenih organa o odmazdama? Izvršena su bezbrojna masovna strijeljanja...

— Nisam odgovoran.

— Jeste li bili o tome obaviješteni?

— Nisam dobivao nikakve izvještaje. Da je bilo strijeljanja u Srbiji, o tome sam čuo u privatnim razgovorima.

— Tä morali su glavnom komandantu Jugoistoka nešto javljati i o masovnim strijeljanjima?

— To je javljano kvartirmajstora u Berlin.

— Otkud onda optuženom podaci koje unosi u svoje

izvještaje: tamo se točno navodi koliko je ljudi strijeljano za odmazdu?

Lohr je zaprepašten, a glumi.

U dvorani potpuni tajac.

Predsjednik vijeća lista hrpu papira. — Pokazat ću vam što ste pisali, kaže Löhru, a u glasu je više mrzovolje nego slavodobiti. Zatim nonotono čita, kao da nije riječ o ljudskim životima. Tek kasnije će postati jasno kako predsjednik vijeća ulaže silan napor da kontrolira svoj glas i postupke. Prvi je izvještaj o četrdesetorici strijeljanih u Srbiji. Po naređenju komandanta Jugoistoka.

— Moj potpis?

— Potpis je od onoga tko je 19. studenog 1942. komandant Jugoistoka. Jeste li to vi?

— Da, tiho kaže Lohr, zagledan preko predsjedničkog stola.

— I 22. veljače 1943. ste komandant Jugoistoka?

— Da.

— Toga dana javljate: kod Požarevca 400 uhapšenih. U Banatu 24 komunista ubijena prilikom pokušaja bijega. Radi odmazde strijeljano 55 komunista. Potpis je stalno isti: Komandant Jugoistoka...

— Kod nas se uvijek potpisuje imenom. Tu nema moga imena...

Predsjednik i dalje čita ravnomjerno, naoko neuzbudljiv:

— 11. ožujka 1943: u Beogradu 14 uhapšenih. Kod Đunisa napad na glavnu prugu Beograd—Niš. Zbog toga što je saobraćaj prekinut 8 sati, taoci će biti strijeljani. U Tesliću 119 uhapšenih... 9. ožujka: 30 komunista strijeljano radi odmazde. 23. ožujka: zbog napada na rudnik, strijeljano za odmazdu 50 komunista. Izvještaj od 14. ožujka: neprijateljski, to jest partizanski gubici: 5394 mrtva, 616 zarobljenih, koji su odmah strijeljani. To vas izvještava 718. divizija,, to jest general Fortner, iz Bosne. Vaš izvještaj je upućen Berlinu...

— Ne znam otkud takvi dokumenti. Tu mog potpisa nema...

— Potpisan je vaš oficir za vezu kod Talijana.

— Pa on je u Rijeci, kod 2. talijanske armije.

— Točno, ali redovno prenosi izvještaje primljene od glavnog komandanta Jugoistoka.

— Ja ipak naglašavam: tu moga imena nema. — Lohr je znao da u Jugoslaviji nema dokumenata komande Jugoistok; samo ono što je otkriveno među talijanskim arhivama. — Ja ipak naglašavam: tu moga imena nema.

— Idemo dalje, optuženi. Evo još jednog dokumenta. Već ste rekli da ste 17. veljače 1943. komandant Jugoistoka. Evo dokumenta od toga dana: general Horstenau traži da se, zbog partizanskog napada na Blinski Kut, strijelja 140 komunista u Blinskom Kutu, 170 u Okučanima, 180 u Putincima, 10 u Kutini, 60 u Banovoj Jaruzi, 130 u Draganiću. Budući da ustaške vlasti nisu imale toliko talaca, Horstenau kaže da će kod vas, radi intervencije, doći SA general Siegfried Kasche, poslanik kod Pavelića.

— Kasche je bio civil, šta on ima sa mnom.

— Sve on ima s vama, optuženi. Budući da su se ustaške vlasti nećkale da predaju onoliko talaca za odmazdu koliko je po vašoj procjeni trebalo strijeljati, poslanik Kasche je intervenirao kod najglavnijeg čovjeka njemačke komande na Balkanu...

— Nikad takve intervencije nije bilo.

Sud onda nije bio u prilici da optuženom pokaže dokument kopija kojeg je od Amerikanaca dobivena mnogo godina poslije rata: izvještaj štaba njemačkih jedinica za osiguravanje saobraćaja u NDH od 17. veljače 1943: tu je jasno napisano da su ustaške vlasti, poslije intervencije komande Jugoistok, isporučile njemačkim jedinicama 740 osoba (kažu: komunista) da bi bile strijeljane za odmazdu zbog napada na željeznička postrojenja.

Gotovo sat vremena predsjednik sudskog vijeća i optuženi Lohr, neskloni da se razumiju, raspravljaju o odmazdama: da lije Lohr uopće za njih znao? Uporno tvrdi da je tek ponešto čuo u privatnim razgovorima. Uzaludno je pokazivati mu naređenja za odmazdu. Pokazano mu je uputstvo da će »za svakog ubijenog njemačkog vojnika ili folksdojčera biti strijeljano sto zatvorenika ili talaca (muškaraca, žena i djece), a za svakog ranjenog — F 2deset zatvorenika ili talaca«. Predsjednik navodi crni podatak:

za vrijeme prva tri mjeseca Löhrovog komandovanja na Jugoistoku, više od 900 lica je strijeljano za odmazdu. Na predsjednikovom stolu su objave o strijeljanju...

Lohr je, uza sve to, uporan:

— Službeno o strijeljanjima ništa nisam znao.

— Optuženi je maloprije rekao da mu je Hitler na Balkanu povjerio i vojničku i političku funkciju. A sada nastoji dokazati da se bavio samo vojnim operacijama, odnosno da s vojnom upravom nije imao nikakve veze iako je jasno da je on nadređen i vojnoj upravi.

— Moja se politička uloga sastojala u tome da Hitleru šaljem izvještaje i prijedloge. Prijedloge Hitler nije prihvaćao, a kasnije ih nije želio ni čuti.

Čudno se brani stari general. On sam ništa nije činio. Hitler ili drugi mogu biti krivi, on — ni u kom slučaju. Odbija svaku odgovornost, čak i to daje samo znao za odmazde. Ne priznaje da je o odmazdama obavještavan i da je odgovoran za rad podređenih. »Odgovaram samo za ono što sam naredio!« List, kaže, jeste naređivao da se vrše odmazde, to on dobro znade, ali on, Lohr, sačuvaj bože, nikada!

— U vremenu kad ste vi komandant Jugoistoka jedinice koje su vam bile podređene vršile su različita teroristička zlodjela. Pale sela, u kućama pale stanovnike, stanovništvo progone ili ubijaju...

— Za sve to sam saznao iz optužnice.

— Za vrijeme rata ništa o tome niste čuli?

— O spaljivanju sela nikad ništa nisam čuo.

— Kakav je, optuženi, vojni komandant kad nema pojma što se događa na području kojim komanduje!

— Tu sam bio da ratujem, prvenstveno da spriječim englesku invaziju na Balkan.

Tko zna po koji put upitan o tome da li je i na jedan način službeno obaviješten (barem obaviješten) o mjerama odmazde, o strijeljanjima za odmazdu, Lohr je kategoričan:

— Ništa o tome ne znam.

Dokumenti, često s Löhrovim potpisom, potpuno pobijaju Löhrove izjave.

Dva dana poslije preuzimanja komande u Solunu, Löhru je načelnik generalštaba Jugoistok general Hermann Foertsch — što se vidi iz Löhrova izvještaja — »referirao o prilikama na području komandanta oružanih snaga Jugoistok« pri čemu je izneseno i ovo:

»Gubici na čitavom području od 23. 7. do 3. 8. 42... Gubici ustanika: 2268 mrtvih, 152 ranjenih, 4817 još zarobljenih ili uhvaćenih, 677 strijeljanih za odmazdu, među kojima su i 3 Britanca.«

Dvadeset dana poslije toga, kad se vrati s puta po Jugoslaviji, Lohr će Vrhovnu komandu Wehrmachta obavijestiti: »Ukupan broj od 24. 8. 1942. u borbi ubijenih i za odmazdu strijeljanih ustanika: 42 724«. A 9. rujna će potpisati izvještaj u kojem se kaže: »Ukupan broj ubijenih u borbi i strijeljanih za odmazdu: 52 362.«

Da je Lohr zaista znao za sve važnije akcije i rezultate tih akcija, za sve veće odmazde i masovna strijeljanja, pokazuje i njegova »direktiva komandantu njemačkih trupa u Hrvatskoj« od 28. listopada 1942:

»Za akcije u jačini većoj od jačine puka, izuzev slučajeva prijeteće opasnosti, potrebno je dobiti prethodnu dozvolu komandanta oružanih snaga na Jugoistoku.«

Mi, dakako, nemamo mnogih izvještaja o odmazdama. Ali, eto, za procjenu o Löhrovoj obaviještenosti ima ih dosta. Pri ruci nam je, na primjer, »Ratni dnevnik 104. lovačke divizije«. Dnevnik su vodili poručnik dr Steinkopf, prvi ordonans, i njegov zamjenik poručnik Hahnel. Podaci iz dnevnika redovno su dostavljani Löhrovom štabu:

- 1. 4. 1943, Požarevac: kao mjera odmazde strijeljanje 25 uhapšenih, koji su pripadali komunistima.
- 4. 4. 1943, Požarevac: kao mjera odmazde za ubojstvo jednog vojnika Organizacije Todt strijeljano 25 talaca.
- 16. 4. 1943, Požarevac: kao mjera odmazde za ubojstvo predsjednika općine Sirakovo strijeljano 30 talaca.
- 25. 4. 1943, Požarevac: kao mjeru odmazde za strijeljanje

tri njemačka vojnika od strane komunista 23. 4. kod Binovca, diviziji naređeno:

1) mjesto Binovac iseliti i spaliti, muškarce od 16 do 60 godina uputiti na prisilni rad u Njemačku;

2) na mjestu prepada strijeljati 150 komunista iz mladenovačkog i smederevskog sreza, koji su u beogradskom zatvoru.

- 6. 5. 1943, Požarevac: kao odmazda za ubojstvo predsjednika općine i djelovođe iz Vošanca strijeljano 27 komunista.

- 14. 5. 1943, Požarevac: za odmazdu za prepad na prugu kod stanice Dražanj—Šepšin, diviziji naređeno da strijelja 125 komunističkih talaca i da iseli sela Kamendo i Dubonu.

- 20. 5. 1943, Požarevac: diviziji je odobreno da za odmazdu zbog prepada 19. 5. 1943. zapadno od Valjeva zapali kuće u okolini mjesta gdje je izvršen prepad i da strijelja muškarce tamošnjeg stanovništva starije od 18 godina.

- 26. 5. 1943: u Malom Požarevcu je vod divizijske feldžandarmerije strijeljao 125 komunista, koji su dovedeni iz Beograda.

- 28. 5. 1943: iz srezova Smederevo, Mladenovac, Arandelovac, Palanka i Sopot u Beogradu 14. 5. strijeljano 150 komunista.

- 1. 6. 1943: zbog smrtnog ranjavanja poručnika Königa u Mladenovcu, strijeljano još 25 komunističkih talaca.

Komandanta te divizije, generala von Ludwigera, Lohr je primio početkom srpnja 1943. godine da bi mu predao orden za zasluge u smirivanju narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji. Prethodno, 30. lipnja, Ludwigeru je u Sofiji car Boris III predao bugarski Orden za vojne zasluge.

Nije Lohr mogao ne znati za odmazde.

Konačno, vidjet će se: on je sâm pisao naređenja kako da se i nad kim da se provode odmazde. Na primjer, 7. prosinca 1942. godine je potčinjenim komandama poslao instrukciju u kojoj je pisao — tu je njegov potpis — kako ih situacija primorava »na pooštreno vođenje borbenih akcija«, što iziskuje »efikasne mjere odmazde (taoci)«. U toj instrukciji — »Pojačano savlađivanje bandi u toku zime 42/43« — Alexander Lohr, u strahu od

stvaranja »jednog novog fronta u Evropi« na sektoru gdje je on komandovao, određuje: »Sve je pravilno što služi jačini borbenih snaga i što izgleda da odgovara rješenju postavljenog zadatka«. Da bi to bilo provedeno onako kako je Lohr zamislio, obavijestio je podređene da će se »više nego do sada miješati u djelokrug pojedinih komandanata«. A da bi mogao da se na koristan način miješa »u djelokrug pojedinih komandanata«, svi »komandanti se brinu o tome da komandant oružanih snaga na Jugoistoku stalno ima točan uvid u situaciju«. Nema sumnje, Lohr je znao sve relevantne podatke o postupcima svojih trupa. A odmazde su jedna od uobičajenih mjera, jedna od ključnih karika u sistemu zločina. O tome se nije šaptalo. Moguće je da je Alexander Lohr o tome vodio i privatne razgovore; ali nesumnjivo je da je službeno i naređivao i kontrolirao izvršenje odmazdi. Na procesu sud i tužilac nemaju pregledne dokumente o tome. Mi, na žalost ni sada još nemamo točan uvid u broj počinjenih zločina, pa tako nemamo ni pregled svih odmazda okupatorske vojske u Jugoslaviji. No, znade se mnogo. Jedan od Löhrovih ljudi, njegov »vojni historičar« pri štabu Jugoistoka, sistematičan i u domeni vojne povijesti izuzetno vješt čovjek, Ernest Wisshaupt, s titulom »višeg vojnog arhivskog savjetnika« u tekstu pisanom i za potrebe Komande a i za budućnost, (»Borba protiv ustaničkog pokreta na području Jugoistoka«) dao je dosta podataka o odmazdama. Ako je kapetan Wisshaupt, Löhrov, a prije toga Listov i Kuntzeov arhivar, znao za te podatke (dokumenti, to jest izvještaji upućeni komandantu Jugoistoka), nevjerovatno je da ih ne bi znali komandanti. Podaci iz Wisshauptovog teksta pisanog 1942. godine:

- »20. listopada 1941. započela je 342. pješadijska divizija nastupati prema Krupnju... Gubici 342. divizije iznosili su 10 mrtvih i 44 ranjena. Kao gubici Srba naveden je velik broj od 1800 strijeljanih.«
- »17. listopada bio je kod Kraljeva opet uspostavljen mir. Kao odmazda za prepad na ovom je mjestu strijeljano 1736 muškaraca i 19 žena.«
- »Da bi se ponovo uspostavio mir u ovom ustaničkom

području, ukupno 529 bandita bilo je strijeljano i sva mjesta na cesti i željezničkoj pruzi Kruševac—Kraljevo—Čačak—Valjevo su raseljena.«

- »Prema izvještaju opunomoćenog komandanta u Srbiji od 30. 10. 41. uhapšena su 3853 Srbina. U Beogradu je bilo strijeljano 405 talaca (do tada ukupno 4750), a u Šapcu 90 komunista; u Kragujevcu 2300 talaca, a u Kraljevu 1700 talaca...«

- »9. studenog završene su operacije jugoistočno od Koceljeva... Strijeljano je 130 talaca za odmazdu.«

- »Za vrijeme operacije Užice (25. 11. do 4. 12.)... visoki su bili gubici ustanika: 1415 mrtvih, od toga 389 strijeljanih za odmazdu...«

- »Operacija čišćenja 342. divizije... Gubici u vremenu od 6. do 25. prosinca... ustanički: 763 mrtva, od toga 409 strijeljanih za odmazdu.«

- »Broj strijeljanih talaca od početka ustaničkog pokreta do 5. 12. 41. naveden je: 11164, a u logorima 558 strijeljanih.«

- »Krvavi gubici ustanika... samo u Srbiji od 1. IX 41. do 15. I 42. iznosili su 7904 palih u borbi i 12196 strijeljanih za odmazdu.«

- »O neprijateljskim gubicima javljeno je: od 1. rujna 1941. do 15. siječnja 1942. ukupno 20000 mrtvih uključujući i strijeljane za odmazdu. Od 26. prosinca 1941. do 5. siječnja 1942: 504 mrtva i 50 zarobljenih. Od 16. veljače 1942. do 20. ožujka 1942: poginulih u borbi 1983, za odmazdu strijeljanih 1557 (uključena i Hrvatska).«

- Na Kozari »u vremenu od 7. do 23. lipnja 1942... gubici ustanika: 1748 poginulih, 15 ranjenih, 713 zarobljenih, 275 strijeljanih za odmazdu.«

- »18. srpnja s velikim uspjehom završena operacija na Kozari i Prosari... Gubici ustanika: mrtvih 1626, ranjenih 273, zarobljenih 8849, strijeljanih za odmazdu 431.«

- »U Hrvatskoj od 9. do 24. kolovoza... strijeljanih radi odmazde 212.«

Dokumenti će pokazati da je osnovno načelo postupanja njemačkog okupatora u Jugoslaviji, uporno neizmijenjeno sve

vrijeme okupacije, zasnovano na Hitlerovom shvaćanju: »Gruba sila ostaje i dalje kao posljednje sredstvo«. Za vrijeme komandovanja general-feldmaršala Lista i generala pionira Kuntzea, Vrhovna komanda je upozoravala:

»Izvjешťaji komandanta oružanih snaga na Jugoistoku još ne daju nadu da s proljeća neće ponovo otpočeti ustanci većih razmjera. Gubici ustanika i broj likvidiranih su i suviše maleni, a broj zarobljenih je prevelik. Dosad nije uspjelo da se ustanicima slomi kičma drakonskim mjerama...«

A Lohr, poštena naivčina, ništa o svemu tome ne zna.

Ni tužilac ni sudsko vijeće tada nisu imali dokument kojim bi odmah Lohra dokazali da je njegovo tvrđenje najordinarnija laž. I makar će on u jednom trenutku na procesu uzviknuti kako mu nije žao da umre, jer »hvala bogu, uživio sam dosta«, ipak je pokušao na sve načine izvući vrat iz već spletene omče. Od Lohra, starog vojnika, jednog od najviših uglednika vojne hijerarhije Trećeg Rajha i, prije toga, Austrije, očekivalo se više dostojanstva, više ponosa, bar malo izraza čuvene kaundkaovske oficirske časti. Ali, nema više ni traga ponosu. Samo tjeskoba strepnje; ponovljeni poraz. Generalska čast se poljuljala i ponos dostojanstva je poremećen još u razdoblju dane kapitulacije. Zapravo, nije se ni oporavio od onog svibanjskog jutra kad ga je general Nađ u svom štabu u Maribora najprije ukorio:

— Ponašajte se kako to nalažu odredbe ratovanja, a ne kao Hitlerov ideološki štitonoša, inače ću biti primoran da protiv vas poduzmem disciplinske mjere!

Košta Nađ je to rekao zbog Löhrovog pozdrava na ulasku u štab: poraženi zapovjednik Jugoistoka je rimski ispružio desnicu i uzviknuo »Heil Führer«, umjesto da oficirski pozdravi.

Trenutak kasnije, kad su već sjedili za istim stolom i pili crnu kavu, Nađ ovoga puta tih i uljudan kao da je u razgovora sa starim znancem kojega ponovo sreće, ustvrđuje — i ta misao Lohra prati stalno odonda, od Maribora:

— Nije zločinac samo onaj tko to želi da bude. U traženju casti (ili je, možda, rekao: slavohleplja) čovjek često uđe u zločin i prihvati ga kao smisao. — Nađ je tada podsjetio Lohra na stara

istinu da »ne može biti slobode naroda, ni jedinstva, ni mira, ni sreće, bez potpunog, nemilosrdnog uništenja zločinaca, bez pravde koja uključuje i osvetu.«

— Ja nisam zločinac. Ja nikad nisam naredio razaranja naselja. Ja nikad nisam odobravao mjere odmazde. Ja znam što je ratni zločin!

Rekosmo, sud tada nije bio u prilici da mu pročita — da ga podsjeti — kako je u kolovozu 1943. svojeručno potpisao naređenje podređenim komandantima:

»Mjere odmazde, kako je to već naređeno... provoditi na najstroži način, kao i do sada, u slučaju neprijateljskog držanja stanovništva... Za prepade na njemačke vojnike i nanošenje štete njemačkoj imovini mora se u svakom slučaju odgovoriti strijeljanjem ili vješanjem talaca, razaranjem okolnih naseljenih mjesta...«

Dokument, sada citiran, u veljači 1947. godine sudu nije bio poznat. Logikom odnosa sud je u dijalogu s Löhrom htio primorati generala da prizna svoje sudioništvo u zločinu:

— Kakav ste vi komandant Balkana ako ne znate šta se tamo dešava?

— Ja sam tu bio da ratujem. U prvom redu: da spriječim očekivanu englesku invaziju na Balkan.

— Optuženi je iskusan vojnik — predsjednik vijeća sad govori prevodiocu, iako Lohra pita: — Zna daje u vođenju operacija i te kako važan faktor i zemljište i stanovništvo, gdje se operacije vode. Ako on ne zna držanje stanovništva — zapravo, predsjednik je ovoga puta rekao: odnos pučanstva! — ako ne pozna političku konstelaciju prilika, ako ne zna opću situaciju i vrenje u masama, zar može biti dobar komandant armija?

— O raspoloženju se govorilo u mjesečnim izvještajima. O tome sam bio obaviješten.

— Ipak, generale, vi ste kao komandant, uvjeren sam, morali biti obavještavani — i smiješno je to poricati — o svakom atentatu na teritoriju vaše komande.

— To je bilo nemoguće, zbog mnoštva atentata.

Lohr je i ovog puta dosta smjelo lagao. Sad kad znamo sve

dokumente (ili barem: mnoge dokumente) komande Jugoistok, jasno nam se otkriva i ova Löhrova izjava kao laž. Jer on je obavještavan, svakodnevno, o svakom vojnom manevru njegovih (i talijanskih) trupa »od Rijeke do Soluna«, o svakom zapaljenom selu, o svakoj mjeri odmazde. Sada ćemo citirati samo neke od telegrama Löhrovog štaba Vrhovnoj komandi u Berlin. Lohr je stigao 8. kolovoza. I to je tamo zapisano. Sve je konstatirano, milimetarski, sekundno.

Sutradan je, na konferenciji načelnika odjeljenja, obaviješten o »gubicima na cijelom području od 24. srpnja 1942«. Tu jasno piše: »677 strijeljano za odmazdu.«

Drugi podatak iz »izvještaja o situaciji na području komandanta Jugoistoka — zaključen 28. 8. 1942«:

»Ustanici: poginulo: 1031

ranjeno 273

zarobljeno ili uhapšeno: 2168

strijeljano za odmazdu: 212.

Ukupan broj do 24. 8. 1942. u borbi ubijenih i za odmazdu strijeljanih ustanika 42724.«

Potpis: Lohr.

Zatim, izvještaj za razdoblje »od 28. 8. do 8. 9. 1942: ... Strijeljano za odmazdu: 37...«

Od početka okupacije do rujna 1942. godine Nijemci su u jugoslavenskim zemljama strijeljali (a zatim u mnogo slučajeva već strijeljane vješali) 52 362 osobe. No, taj podatak, uzet iz jednog njemačkog izvještaja, nije definitivn. U vrijeme suđenja Löhru nije bilo dokumenata ni za to. Našao bi se tek poneki izvještaj. Predsjednik sudskog vijeća jedan takav dokument pokazuje Löhru:

— Evo jednog dokumenta: vaš poslanik Kasche iz Zagreba predlaže vašem potčinjenom, generalu Glaiseu, da se s područja NDH iseli do 15 000 ljudi u koje se sumnja da potpomažu partizane. Kasche predlaže da se te ljude — on kaže: pravoslavce — iseli u okupiranu Srbiju ili u Rajh. Tu su i žene i djeca. Mogli bi ponijeti samo najnužnije; sve ostalo im se oduzima.

— To prvi put čujem. U optužnici se kaže da sam zapovijedao

na prostoru od Rodosa do Rijeke, a sad hoćete da znam za svu korespondenciju potčinjenih.

— Smatrate li vi da je strijeljanje talaca ratni zločin?

— To da.

— Smatrate li se odgovornim što vaši potčinjeni sistematski vrše taj ratni zločin?

— Ne, ako to čine po naređenju jedne, od mene više, ustanove.

— Zar zaista niste krivi ako cijelo vrijeme na teritoriju gdje ste vi vrhovni komandant vaši potčinjeni sistematski vrše zločine, ako ratni zločin pretvaraju u sistem?

— Odgovoran sam samo za vojna pitanja.

— Vojna pitanja su za vrijeme rata primarna?

— Kad se bori.

— I na okupiranom području?

— Ako se radi o borbi.

— I za to vrijeme vojni zapovjednik je glavni zapovjednik: ni civilne vlasti ništa ne mogu bez njegova odobrenja?

— Nije bilo tako. To sam predlagao Hitleru. Da se sve podredi vojnoj komandi.

— Pa i bilo je sve podređeno!

— Ne.

— Primjer: viši vođa policije je bio podređen.

— Nije istina!

— Meyszner, SS general, to u svojoj izjavi tvrdi. Ovdje imamo shemu svih podređenosti. Očito: i vojna uprava je podređena vojnom zapovjedniku.

— To se može reći samo u slučaju vođenja zajedničkih operacija.

— U zajedničkim operacijama Meyszner je podređen Baderu, a Bader optuženom Löhru. Upravo otud vaša odgovornost za zločine šupolicije i vojske.

— Samo ako bih nešto, što je zločin, ja naredio.

— Ali akcije je naređivao vama podređeni organ, a vi ste znali da su te akcije ratni zločin, da je taj zločin pretvoren u sistem. To je činjeno s vašim znanjem.

— To što gospodin predsjednik zove sistemom, to su naređenja koja su dobivali izvršioци bez moga znanja: Meyszner od rajhsfxrera SS Himmlera, a Bader od generalnog kvartirmajstora.

Da je bilo mogućnosti pa da mu sud tada pokaže zapovijed koju je on osobno potpisao u prosincu 1943.. (ovoga puta u funkciji zamjenika feldmaršala Weichsa) — »svako selo iz kojeg je pružen otpor treba spaliti« i »za odmazde koje treba u svakom slučaju vršiti, odgovaraju komandantu divizija...« — tko zna šta bi tada izmislio!

— Jesu li to zločini?

— Zločini!

— Ne vidi li optuženi da je upravo u tome razlika između njemačke i drugih operativnih armija: njemačka vojska je vođenje operacija pretvorila u zločin. Operativni zadaci su izmiješani sa zločinom. Održavanje sigurnosti za vas je strijeljanje talaca, deportiranje stanovništva, genocid, koncentracioni logori, strijeljanje zarobljenika...

— To je jasno. U ovom ratu je bilo mnogo toga što nisam odobravao. To se ne može promijeniti. Ne možemo okrenuti oružje protiv vlastitih starješina.

— Nije li vaš zaključak: u cilju dobivanja rata opravdan je i zločin?

— Ne. Samo kažem: zločin, naređen od meni nadređenog foruma morao bih snagom sprečavati.

— A to ne biste smjeli? ?

— Ne za vrijeme rata.

— Morali biste zločin provesti?

— Osobno, posluš možete odbiti. Ali druge ne mogu silom sprečavati da izvršavaju naređenja, iako čine zločin.

— Jeste li odbili da izvršavate zločine?

— Takva naređenja ja nisam ni dobivao — laže uporno čovjek za kojeg se kaže daje u samom vrhu generalske elite Trećeg Rajha. Sud toga trena, čini se, nema potrebe da mu odmah pokaže njemu, preko Keitela, upućeno naređenje Adolfa Hitlera od 16. prosinca.

»Ova borba nema ništa zajedničkog s viteštvom i odredbama Ženevske konvencije.

Ako ova borba protiv bandi, kako na Istoku tako i na Balkanu, ne bude vođena najbrutalnijim sredstvima, onda se u dogledno vrijeme više neće imati raspoloživih sredstava da se ovoj kugi stane na put.

Stoga trupe imaju pravo i dužnost da u ovoj borbi upotrebe svako sredstvo bez ograničenja, također i protiv žena i djece, samo ako to vodi uspjehu.

Obziri bilo kakve vrste su zločin prema njemačkom narodu i prema vojnicima na frontu koji moraju da podnose udarce bandi, i zato ne treba imati nikakve obzire prema bandama ili njihovim pomagačima.

Ovim načelima treba također da budu prožete 'Upute za borbu protiv bandi na Istoku'.

2) Nijedan Nijemac, angažiran u borbi protiv bandi, ne smije biti pozvan na disciplinsku ili sudsku odgovornost zbog svoga strogoga držanja u borbi protiv bandi i njihovih pomagača.

Komandanti trupa angažirani u borbi protiv bandi odgovorni su:

— da svi oficiri podređenih im jedinica budu na najuvjerljiviji način poučeni u smislu ovog naređenja,

— da njihovi savjetnici odmah prime na znanje da ne može biti potvrđena nijedna presuda suprotna ovom naređenju.«

Löhrovo lice poprima izraz zgražanja; hoće reći: bilo je naprosto nemoguće da u vojsci u kojoj je on bio elita vrhovna komanda izda naređenje koje inzistira na zločinu. Dok tužilac Ostrić takvo ponašanje komentira dovoljno glasno da ga čuje i sud (»Bogamu, to prelazi sve granice!«) pa dr Gučetić kretnjom ruke upozorava majora na procesni red, Lohr gotovo ljutito ponavlja:

— Zaista, nepoznata su mi takva naređenja. Ali mogao bih vam pričati o tome kako sam u Beču štitio neke Židove iako sam zbog toga mogao biti degradiran.

— A dopustili ste strijeljanje talaca u Jugoslaviji?

— Mogu samo ponoviti: to nije bio moj resor. Ako su to moji

pretpostavljeni naređivali, nisam mogao spriječiti.

Bilo je već 12.30. Predsjednik je tada prekinuo suđenje — odmor do 12.55. Riječ je tada zatražio tužilac i naredni sat vremena Lohr je odgovarao na njegova pitanja.

— Kvaternika ste poznavali — potpukovnik Ostrić je govorio o Slavku Kvaterniku, austrougarskom oficiru, Pavelićevom »vojskovođi«, onome koji je 10. travnja, zaštićen njemačkim tenkovima, preko zagrebačke radio-stanice proglasio Endehaziju.

— Znao sam ga još iz stare armije. Posjetio sam ga kad sam bio u Zagrebu.

— Jeste li služili s njim u austrougarskoj vojsci?

— Istovremeno, i u istoj jedinici.

— Koja jedinica?

— 85. pješadijski puk. Zatim u vojnoj akademiji.

— Gdje je bio taj puk?

— Slovačka. Tamo sam bio dvije godine. Zatim dvije godine kod detaširanog bataljona u Višegradu.

— A u prvom ratu, na kojim ste bojištima ratovali?

— Srpsko bojište, pa rusko, pa talijanski front...

— Rekoste da Nijemci iz Rajha nisu znali postupati s drugim narodima?

— To je rekao Hitler.

— Znači da Nijemci nisu na jugoslavenskim područjima zadovoljili?

— To kod Hitlera nije rečeno. Samo: da se nisu snalazili.

— Da nisu bili efikasni?

— Da.

— Nisu poznavali teren i psihologiju naroda?

— Da.

— A vi, jer ste služili u Slovačkoj i Višegradu, vi ste to znali?

— Ja sam i rođen na Balkanu, u Rumunjskoj.

— I znali ste postupati s tim narodom?

— Da.

— Glaise Horstenaua ste također znali otprije?

— Dok je još bio kod najvišeg rukovodstva, s njim sam razgovarao.

- I on je Austrijanac?
- Bio j^ šef vojne arhive u Beču.
- Lohr nije rekao da je Glaise Horstenau, inače autor nekoliko značajnih povijesnih knjiga, bio u Schuschnigovoj vladi ministar vojske, da je on ugovarao njemačku invaziju i da je, zatim, u Seyss-Inquartovoj vladi (onoj koja je pripremala pripojenje Austrije Njemačkoj, za što se Glaise Horstenau godinama zalagao) bio vicekancelar. Hitlerovom je odlukom 12. travnja 1941. godine postao »Deutscher General in Agram.«
- Glaise Horstenau je bio kao pomoć Pavelićevoj vladi?
- Da.
- I on kao stručnjak za balkanska pitanja?
- Da.
- Što ste Kvaterniku predlagali?
- Ne sjećam se.
- Da ne uzima rezerviste bivše jugoslavenske vojske nego samo novomobilizirane?
- Ne sjećam se.
- Ima to u vašoj izjavi.
- Ne sjećam se.
- Sjećate li se da ste izjavili da je uz Pavelića bio samo tanak sloj pristaša?
- Da.
- Zbog toga ste i predlagali Hitleru da ukloni Pavelića ili bar da ga primora da se »u vlasti osloni na širu bazu?«
- Da.
- Možete li biti precizniji?
- Mislio sam na masovne partije, na bivše socijaldemokrate u gradovima i selima, pa na Mačekovu stranku.
- Mislili ste da Maček ima narod uza se?
- Tako mi je rečeno.
- Tko se to onda tako snažno borio protiv vas, protiv okupatora?
- Dio seljaka i proleterii.
- A tanak sloj ostaje uz Pavelića?
- Vlada nije bila jedinstvena. Kvaternik je, na primjer, imao

drugačije nazore od Pavelića. Ni ostali ministri se nisu slagali.

Sačuvana je dokumentacija — sudu u veljači 1947. nedostupna — o Löhrovim prijedlozima Hitleru da smijeni Pavelića. Lohr je tvrdio da »politička situacija Hrvatske pokazuje kao najvažnije to što je Hrvatska nesposobna da zasad sama sobom upravlja«. Pisao je u nekoliko navrata Hitleru: »Vlada i uprava, zbog rđavog gazdovanja i ustaškog kursa, ne samo da su izgubile pristalice među pravoslavicima i muslimanima, već i kod svog hrvatskog stanovništva...«

Na procesu Lohr je rekao da je Hitleru predlagao jedinstvenost komande i uprave na Jugoistoku. Predlažući izmjene u NDH, piše: »Cilj je reforma: 1) Vlada kojom će se upravljati iz Njemačke, koja će znati da razumnim mjerama uspostavi povjerenje, mir i red... Poslije ukidanja ustaškog režima, koji je omražen kod svih narodnih slojeva, a naročito kod seljaka, predstoji obrazovanje vlade stručnjaka...« Kao refren, u svakom poglavlju izvještaja, jadicovka: »Suviše velika zaraza komunizmom!«

Eto, tako je Lohr mislio o »nezavisnoj« Hrvatskoj. A o kvislinškoj, Nedićevoj Srbiji?

— Nedić mi je pričao da je jedan dio seljaka umoran od rata i htjeli su samo da mirno rade dok mi ne odemo.

— Srpski je narod bio siguran da ćete otići?

— Da.

— Kakvu silu je predstavljao Draža Mihailović?

— S njim su bili situiraniji seljaci, nešto građanstva i neki intelektualci.

— Mislite da je situacija u Srbiji bila mirnija nego u Hrvatskoj?

— Da.

— Zašto onda onako okrutne odmazde: 1 naprema 100?

— Uvijek je bilo atentata.

— Znači: bilo je otpora okupatoru?

— Ne bih htio reći da je ovdje bio potpuni mir, ali nije bilo razloga za veće vojne operacije.

— A postojao je razlog za krvave odmazde, za uništavanje sela, za paljenje kuća, za pljačku?

— Ne bih htio tvrditi da li je bilo potrebno da se izvrše takva kažnjavanja. Ali stalno je bilo atentata.

— I zato je trebalo vršiti odmazde?

— Tako je bilo odlučeno.

— Tko je odlučio?

— Führer.

— Preko koga?

— Najprije preko 12. armije, zatim preko OKH.

Za tren se u razgovor umiješao i predsjednik:

— Kako ste obaviješteni o tim odmazdama?

— Kad sam prvi put obilazio Beograd, pričali su mi o situaciji.

Tužilac nastavlja: :

— Samo pričali?

— Da.

— I nikakvih drugih obavještenja?

— Mene nitko o tome nije obavještavao.

— Kakva je to vojna organizacija koja se zasniva na rekla-kazala?

— Upravo stoga sam i predlagao Hitleru da vlast na Jugoistoku koncentrira u jednoj ruci.

— Kad je Weichs postao zapovjednik Jugoistoka, kad su ustanovljene grupe armija E i F, da li je Weichs imao civilnu upravu?

— Ne direktno. Imao je pod sobom vojnog zapovjednika Srbije generala Felbera. Tada je učinjeno ono što sam ranije predlagao Hitleru.

— Kad ste bili u Zagrebu, Pavelićev ministar vojske Begić vas je molio da se za Endeha živežne namirnice dobavljaju iz Njemačke?

— Da.

— Vi ste, znači, na svom putovanju raspravljali sva vojna, politička i privredna pitanja.

— To je bilo jedino privredno pitanje, inače **samo** vojna i politička.

S ispitivanjem je tada nastavio dr Gučetić:

— Kad ste postali komandant Jugoistoka, koliko ste talijanskih divizija dobili pod komandu?

— 24.

— Kada ste preuzeli tu dužnost, je li bilo **govora** o čišćenju Balkana od ustanika?

— Da, u jesen 1942.

— Da osigurate zaleđe u slučaju invazije?

• Da.

— S kim ste o tome govorili?

— Bio sam pozvan kod Hitlera. Tada mi je to naredio. Zatim sam razgovarao s generalom Roattom. — Mario Roatta je bio komandant 2. talijanske armije sa štabom u Sušaku.

— Pavelić je bio s vama kod Hitlera?

— Ne prvi put. Drugi put sam išao s Pavelićem.

— Tada je dogovoren plan o čišćenju Balkana?

— Da.

— Vi ste to trebali ostvariti?

— Trebalo je da još jednom otputujem u Rim i da se s Talijanima dogovorim za njihovo učešće.

— As Roattom ste još prije razgovarali u Zagrebu?

— U prosincu 1942.

— Početkom siječnja 1943. ste u Rimu. Na konferenciji je i Mussolini?

— To nije bila konferencija. Samo sam o tome razgovarao s Mussolinijem.

— As kim ste konferirali?

— Cavaliere (Ugo, maršal, šef glavnog generalštaba), Ambrosio (Vittorio, general, Cavallerov prethodnik), Roatta (Mario), Pirzio Birolli (guverner okupirane Crne Gore).

— Tada je donesen konačni plan čišćenja?

— Da.

— Tko je izradio operativni plan?

— OKW — Oberkommando der Wehrmichte, to jest Vrhovna komanda njemačkih oružanih snaga. — A kad je dogovoreno koji sektor preuzimaju Talijani, a koji ja, tada sam ja izradio njemački dio operativnog plana. Predložio sam ga Hitleru i Hitler je odobrio. To je išlo dalje generalu Liitersu (Rudolf, general-major, zapovjednik njemačkih trupa u Hrvatskoj od studenog 1942) kao naše naređenje.

— Lütters neposredno rukovodi operacijama?

— Da, po mom operativnom naređenju.

— A plan je proveden po Lüttersovom naređenju, ono što mi nazivamo četvrtom i petom ofenzivom?

— Da. Po našem: »Weiss I i II«, do Neretve. Između Neretve i Crne Gore Talijani su imali izvesti »Weiss III«, ali do toga nije došlo. Došlo je do operacije »Schwarz.«

— U »Weiss I« koje njemačke snage sudjeluju?

— 369. divizija, 7. SS i 717. divizija, dijelovi 187. divizije, četiri-pet domobranskih bataljona.

— To je sve?

— I tri talijanske divizije.

Potom teče razgovor o planu zimskih operacija protiv NOV.

Adolf Hitler je posljednjih mjeseci 1942. godine u nekoliko navrata inzistirao na »velikim ofenzivnim operacijama« protiv Titovih snaga u Jugoslaviji. Sam je mislio da bi ofenzivu trebalo izvesti početkom 1943. godine. Prvi, načelni dogovori o ofenzivi utanačeni su kod Hitlera u Vinici, kad su ga posjetili Alexander Lohr i Ante Pavelić. U to vrijeme, u studenom 1942, Talijani ništa nisu znali o Hitlerovim namjerama, ali su pokazali sklonost da ih prihvate jer su od Nijemaca očekivali glavnu pomoć u slamanju narodnooslobodilačkog pokreta. Komandant 2. talijanske armije u Jugoslaviji, general Roatta, ocjenjivao je da na našem području »ustanici mogu da rade što hoće ili gotovo tako«. Smatrao je da talijanske snage nisu dovoljne da drže u pokornosti okupirano područje. Ni Hitler nije vjerovao da su Talijani sposobni držati u pokornosti okupirano područje. Nije u njih imao povjerenja, ni vjere u njihovu vojničku sposobnost, ali je znao da ne može bez njih planirati ofenzivu na jugoslavenskom ratištu. I kad se

definitivno odlučio za ofenzivu, pozvao je, dakako, uz svoje ljude i — Talijane. Taj sastanak je održan 18. i 19. prosinca u Hitlerovom glavnom stanu u Gerlickoj šumi kod Rastenburga, u istočnoj Pruskoj. Bili su prisutni ministri vanjskih poslova, Ribbentrop i Ciano, i načelnici štabova vrhovnih komandi Keitel i Ambrosio. Sad znamo da je u tim razgovorima Hitler izjavio da »postoji mogućnost engleskog iskrcavanja u Jugoslaviji«, i da se »po svaku cijenu« mora izbjeći mogućnost da »prilikom eventualnog iskrcavanja u Dalmaciji plane u zaleđu, na Balkanu, ustanak i da u njemu izgore sve veze s pozadinom«, jer bi »u tom slučaju Balkan bio izgubljen za Osovinu«. U nekoliko navrata Hitler je naglašavao da »s bandama treba obračunati najbrutalnijim sredstvima«. Svjedoci su kasnije pisali da je na sastanku u Gerlickoj šumi 18. prosinca »Führer izjavio da srpski zavjerenici moraju biti uništeni i da se pri tome ne smiju koristiti nikakve blage metode«, odnosno »da svako selo u kome bi se pronašli partizani mora biti spaljeno do temelja«. Šef Hitlerovog štaba »feldmaršal Keitel izjavio je talijanskoj gospodi da se hrvatski teritorij mora očistiti zajedničkim njemačkim i talijanskim trupama, i to još u toku zime zbog jakog engleskog utjecaja na tom području«. Ribbentrop je tada, u razgovorima s grofom Ciano, i kasnije, u razgovoru s talijanskim ambasadorom u Berlinu Alfierijem, ustvrdio da »bande moraju biti uništene, i to redom: muškarci, žene i djeca.«

Dogovore utvrđene u Gerlickoj šumi u konkretne planove je pretakao general Alexander Lohr, čovjek s mnogo znanja o Balkanu, posebno o Bosni, gdje je uoči balkanskih ratova bio na službi kao mladi oficir crno-žute monarhije, pod majčinim utjecajem sklon pravoslavlju, jedan od onih Austrijanaca koji su prije nego što će upoznati Hitlera razbuktavali aveti antisrbizma, u sebi i drugima, uzimaju u obzir Hitlerove stavove (»ne smije se rizikovati i naći se s jednim neprijateljem s lica, a s drugim s leđa, pa stoga treba uspostaviti apsolutni mir na Balkanu«).

Alexander Lohr je tim operacijama dao naziv »Bijelo« (»Weiss«), Kad je Löhru povjerena dužnost pripremanja zimskih antipartizanskih operacija, Hitler mu je ujedno dao i ovlaštenje

najvišeg teritorijalnog komandanta na Jugoistoku Evrope — »Direktiva broj 47 za nadležnost komandiranja i obranu područja Jugoistoka«. Naznačujući mogućnost (»situacija omogućava«) da »u dogledno vrijeme« snage antifašističke koalicije izvrše »napad na Kretu, na njemačke i talijanske baze u Egejskom moru i na Balkanski poluotok«, Hitler je naređivao:

- Führern Trećeg Rajha neposredno potčinjeni komandant Jugoistoka je dužan da (1) pripremi obranu grčkih otoka; (2) osigura »konačno smirivanje pozadine, uništenje ustanika i svih vrsta bandi« u suradnji s 2. talijanskom armijom; (3) pripremi »sve mjere potrebne u slučaju neprijateljskog napada na Balkan.«

- Lohr kao »vrhovni predstavnik Wehrmachta na Jugoistoku«, »neposredno potčinjen Führern, preuzima i izvršnu vlast«, u oblastima koje su okupirale njemačke jedinice. Uz ovlaštenja »teritorijalnog zapovjednika nad sva tri vida oružanih snaga«, generalpukovniku Löhru su potčinjene i sve jedinice »u dijelovima Hrvatske, Srbije i Grčke pod njemačkom okupacijom, uključujući i grčke otoke«. Na okupiranim područjima Lohr »provodi izvršnu vlast preko potčinjenih komandi.«

Po Hitlerovoj direktivi: u ratu protiv »ustanika i svih vrsta bandi«, sve jedinice potčinjene Löhru bile su »ovlaštene i dužne da u toj borbi, bez ograničenja, ne izdvajajući žene ni djecu, upotrebe svako sredstvo samo ako ono pridonosi uspjehu«. Neovisno o veličini mogućeg zločina »u borbi protiv bandi i njihovih pristalica, nijedan njemački vojnik ne smije biti pozvan na disciplinsku ili vojnosudsku odgovornost.«

Nijemci su tada, pod komandom generala Rudolfa Lütersa, u Bosni i Hrvatskoj imali šest divizija (714, 717, 718, 369. legionarska, »vražja«. 187. rezervna i 7. SS), nekoliko samostalnih Jaudeschutzen bataljona, bataljon 202. tenkovskog puka, tenkovsku četvu za specijalnu upravu, 521. puk za vezu, štab 499. korpusnog bataljona za vezu s motoriziranom četom i 672. radio-telegrafsku četvu. Pješadijske divizije — 714, 717. i 718. — imale su 17221 vojnika, podoficira i oficira. U 187. diviziji bilo ih je 10430, a u 369. legionarskoj 9988. Najbrojnija je bila 7. SS brdska divizija. Formacijski, trebalo je da ima oko 30 000 ljudi; početkom

studenoga, prije nego što je ta divizija određena za učešće u operacijama »Bijelo«, imala je 21 851 vojnika, podoficira i oficira. Landeschützen (zaštitni) bataljoni imali su po 500 vojnika, a bataljon 202. tenkovskog puka — 750. Svega skupa, sudeći po zahtjevima za dnevno sljedovanje, Lütters je pod komandom imao 75 000 ljudi. Izravno će u operacijama uzeti učešće 65 800 njemačkih vojnika, podoficira i oficira. Osim tih snaga, Nijemci su na području Jugoslavije početkom 1943. godine držali 406. i 438. diviziju, te šest samostalnih pukova i odreda. U studenom 1942. u sjevernoj su Africi imali samo 4. divizije. Talijani su na jugoslavenskom ratištu držali 20 divizija, 2 brigade i 25 samostalnih pukova; Bugari: 5 divizija i 4 brigade. Mađari: 2 divizije i 2 puka. Ukupno je u Jugoslaviji u siječnju 1943. bilo 580000 okupatorskih vojnika. Uz njih je bilo i oko 300000 kolaboracionista. Tito je tada na čitavom jugoslavenskom ratištu imao oko 150000 boraca svrstanih u dva korpusa, 9 divizija, 37 brigada i 34 partizanskih odreda.

Veliko Löhrovo savjetovanje o pripremama »sveobuhvatne operacije« uoči leta u Rim, na dogovor s Talijanima, održano je u Beogradu 30. prosinca. Na savjetovanju su bili komandujući general i komandant u Srbiji general Paul Bader, komandant njemačkih trupa u NDH general Rudolf Lütters, njemački opunomoćeni general u NDH Edmund von Glaise Horstenau, načelnik Löhrovog štaba general Herman Foertsch, komandant 187. divizije Josef Brauner von Haydringen i još nekoliko oficira. Lohr je, kao što se vidi iz pisma Glaise Horstenaua od 4. siječnja, obrazlažući svoju direktivu za »pojačane operacije protiv partizana«, utvrdio neophodnost »rigoroznog postupka prema stanovništvu«. Lohr je naredio da svako žarište ustanka mora u samom začetku biti uništeno. Gdje god se pojave partizani, odmah moraju biti likvidirani. Prilike na jugoslavenskom ratištu, ocijenjeno je u Löhrovom štabu, »primoravaju« okupacione trupe da ratne operacije vode »s najvećom oprežnošću«. Borbu je trebalo prilagoditi borbenim metodama naših neprijatelja«. U takvom ratu, kaže Lohr, nema milosti: »Ispravno je sve što je u funkciji uvećavanja borbene snage i izvršavanja povjerenog nam

zadatka«. Lohr je odredio da prvi udarac u predstojećim operacijama treba uslijediti u drugoj polovici siječnja »Bijelo I«. Dvije pješadijske divizije — 714. i 717. 369. legionarska, 7. SS »Prinz Eugen«, dvije gorske brigade domobrana i dvije brigade ustaša s linije Banja Luka—Prijeđor—Petrinja—Karlovac napredovat će dolinama Vrbasa, Sane i Une u pravcu srednjeg toka Neretve. Istočne pravce će kod Travnika i na Ivan-Sedlu zatvoriti 718. divizija, a južno od Ivan-Sedla će se utvrditi Talijani s četnicima. Za slamanje »Titove države« predviđeno je 150 aviona u 14 eskadrila.

Osnovna operativna ideja u prvom dijelu operacije »Bijelo« išla je za tim da okupatorsko-kvislinške snage (oko 100000 vojnika) opkole i u obruču unište jedinice NOVJ na prostoru Karlovac, Ogulin, Gospić, Knin, Bosanski Petrovac, Sanski Most, Glina. Brzim nastupanjem 7. SS divizije iz Karlovca i 717. iz Sanskog Mosta, Lohr je očekivao da će slobodni teritorij »Titove države« biti presječen već drugog dana, kad bi se 7. SS i 717. divizija čelnim kolonama trebale sresti na jugozapadu Grmeča, kod Vrtoča. Za to vrijeme sve ostale snage, njemačke i ustaške, talijanske i četničke, trebale su na slobodni teritorij nastupati koncentrično, sabijajući naše divizije na što uži prostor, u obruč uništenja. U drugoj fazi operacija, »Bijelo II«, Lohr je zamislio opkoljavanje i uništavanje snaga koje se izvuku iz prvog obruča. U »Bijelom II«, očekivano je stezanje obruča između Bosanskog Petrovca, Bosanskog Grahova, Livna, Jajca i Ključa.

Na bazi Löhrovih instrukcija iznesenih na savjetovanju 30. prosinca i zapovijedi za operaciju »Weiss« od 26. prosinca 1942. godine (na žalost, ta zapovijed za operaciju »Bijelo« generala Lohra nije poznata našoj historiografiji) »der Befehlshaber der deutschen Truppen in Kroatien« Rudolf Lütters je 1. siječnja 1943. godine uputio svim predviđenim jedinicama naređenje za koncentraciju snaga, a 12. siječnja je SS brdskoj diviziji »Prinz Eugen«, 369. 714. i 717. diviziji naredio da, »u suradnji sa 5. talijanskim korpusom«, moraju »razbiti partizansku državu na prostoru Karlovac—Ogulin—Gospić—Knin—Petrovac i istrebljivanjem bandi, kao i svih nepouzdatih elemenata, stvoriti osnove

za sigurnost i uredno upravljanje tim područjem«. Lüters je istog dana 12. siječnja, slijedeći Hitlerovu naredbu od 16. prosinca, poučen 30. prosinca od Lohra kako da je provodi u život, potpisao »zapovijed za vođenje borbe na hrvatskom teritoriju«, to jest na području »državnog« teritorija »nezavisne« Hrvatske:

»1. Opća ratna situacija zahtijeva smirivanje hrvatskog prostora. Proširenje sadašnjeg žarišta nemira prema sjeveru može dovesti do opasnog ugrožavanja glavne željezničke linije, do prekida dopreme za čitav Balkan i Kretu, a time i do sloma cjelovitog položaja Osovine na Jugoistoku.

2. Zbog toga su potrebne brze i stroge mjere. One moraju biti oštre...

3. Stoga na hrvatskom prostoru važe ove upute:

a) Opravdana je svaka mjera potrebna za osiguranje trupa, nužna za smirivanje. Na operacionom području otpadaju, ako to situacija nalaže, prava suvereniteta hrvatske države. U interesu stvarnog smirivanja, ovo posljednje upotrebiti samo u izuzetnim slučajevima. Poželjna je dalekosežna i osobno odgovorna suradnja hrvatskih vojnih i civilnih ustanova.

b) Nitko ne smije biti pozvan na odgovornost zbog preoštrog postupanja...

4. Postupanje sa stanovništvom:

Objesiti ili strijeljati svakog tko sudjeluje ili je sudjelovao u borbi protiv okupacionih trupa ili hrvatske države. U ove spadaju i svi stranci u mjestima i svi zatečeni na poprištu borbe. Uhapsiti sve sumnjive učesnike. Vođe zadržati kod divizija kao zarobljenike za razmjenu, a ostale sumnjive ostaviti za strijeljanje radi odmazde (taoci)...

5. Razoriti naselja koja su teško pristupačna, kao i druga mjesta za koja je utvrđeno da su partizanska uporišta... Na isti način postupiti i s naseljima iz kojih je pucano. Inače, uništavati naselja samo ako to bude posebno naređeno od komandanta divizije kao mjera odmazde...

Svakome mora biti jasno da se samo najoštrijim mjerama konačno može opet uspostaviti mir i red...«

Takvu zapovijed Lütters nije mogao izdati bez Löhrovih uputa. A konačno, Hitler je svojim naređenjem od 16. prosinca (»Ova borba nema ništa zajedničkog s viteštvom...«) obavezao Lohra »da svi oficiri podređenih mu jedinica budu na najuvjerljiviji način poučeni u smislu ovog naređenja.«

Lohr na procesu o tom naređenju nije ispitivan; tužilac nije imao dokument. A bilo bi krajnje zanimljivo vidjeti izraz lica čovjeka koji s tolikom nevjerojatnom upornošću poriče čak i da je znao za odmazde, a kamoli da je naređivao zločine, u trenutku kad bi mu bio pokazan dokument o tome!

Što se tiče Löhrovog neposrednog učešća u stvaranju programa sistematskog zločina na područjima kojim će prolaziti njemačke jedinice određene za sudjelovanje u »pothvatu Bijelo« (Unternehmen Weiss), o tom najizravnije svjedoči prepiska Lohr — Glaise v. Horstenau. General Glaise je Löhru pisao iz Zagreba 4. siječnja. Vidjeli su se nekoliko dana ranije, na konferenciji u Beogradu, ali Glaise nije na toj konferenciji rekao sve što je reći trebalo (»nisam želio produžavati savjetovanje«), a sada mu »kaže sve što je reći trebalo« (piše Löhru kako mu naknadno, padaju na pamet i neke »dobre misli«. Pisao je zbog planiranog zločina nad civilnim stanovništvom »Titove države«; on kaže: zbog »planova istrebljenja«, što znači da su ti pojmovi upotrebljeni ili u Löhrovom naređenju od 26. prosinca ili u Löhrovom izlaganju na beogradskoj konferenciji uoči nove, 1943. godine. Ne brine Glaise, kako bi se moglo pomisliti, »iz humanih razloga«, nego ga brinu posljedice: može biti više izgubljeno nego dobiveno. U situaciji u kakvoj se nalazi Endehazija, odnosno okupator u Hrvatskoj i Bosni, humanizam naprosto nije dozvoljen, pisao je Glaise, »utoliko prije što i partizani, kad im njemački vojnici padnu u zarobljeništvo, ne postupaju s njima milostivo«. Ali sumnjajući u uspjeh »totalnog čišćenja«, dakle u uspjeh »mira groblja« (Löhrov pojam), Glaise podsjeća pretpostavljenog: »U ljetu smo područje Kozare očistili, tako reći, sve do posljednjeg muškarca, čak do posljednje žene i posljednjeg djeteta, a danas tamo opet sve vrvi od sumnjivih osoba, i više od toga.«

Lohr je Glaiseu odgovorio 11. siječnja: doći će, kaže, u Zagreb

uoči pothvata »Weiss I«, 18. siječnja, i tad će, uz »zadržavanje kod vodećih mjesta i jedinica«, problem »istrebljenja detaljnije razmotriti«. Što se tiče operacije »Bijelo«: »Bez sreće, neće ići«. O odmazdi i taocima: »Osiguranje potrebnog broja talaca u okviru operacije krajnja je nužda«. Zamolio je Glaisea da to »prigodice spomene Liitersu ili njegovom štabu«, a inače će i sam »to unijeti u jednu od instrukcija.«

Lohr se u inspekciji trupa i komandi u »nezavisnoj« Hrvatskoj zadržao od 18. do 23. siječnja. To nije bio protokolarni posjet, nego posjet glavnog komandanta jedinicama od kojih se očekivalo da će »stvoriti mir, pa makar to bio mir groblja« — što je Lohr uveče 18. siječnja izjavio poslaniku Kascheu, a ovaj unio u svoj službeni dnevnik.

O tome koliko je Lohr izravno sudjelovao u konstruiranju sistema zločina i da li je on naredio da se zločin sistematski provodi na novoookupiranim područjima, da li je upravo on stvarao, kako to Glaise reče, »planove istrebljenja«, 5. i 6. veljače 1947. godine na glavnoj raspravi u procesu optuženom Lohru nije bilo govora. Činilo se da bi moglo biti dovoljno već i to da Lohr prizna da je znao za zločine potčinjenih jedinica. Mnogo više je govoreno o toku zimskih operacija, o bitki na Neretvi, to jest o 4. okupatorsko-kvislinškoj ofenzivi. Lohr je i prije toga, u istrazi, i na procesu, u glavnoj raspravi, ustvrdio da »zimске operacije nisu uspjele onako kako smo željeli: partizani su kliznuli; sve njihovo ljudstvo, zajedno s ranjenicima spasilo se odlazeći preko Neretve.«

Odmah potom prešlo se na ispitivanje o narednoj okupatorsko-kvislinškoj ofenzivi, o najtežoj operaciji vođenoj protiv partizana u Jugoslaviji, o bitki na Sutjesci. Ta operacija je u Lohrovom štabu dobila naziv »Crno« (Schwarz) i po prvim planovima bila je usmjerena protiv četnika, u uvjerenju da će partizanska glavnina biti tučena već na Neretvi. No, kad je Udarna grupa divizija Vrhovnog štaba prešla Neretvu, u istočnoj Hercegovini silovito razbila Mihailovićeve četnike, pa zatim prešla i Drinu, s nakanom da preko Sandžaka, ili — ako to situacija bude zahtijevala — preko Albanije izbije u Srbiju i presiječe ključne komunikacije prema Grčkoj u dolini Morave, svi planovi

protiv četnika su ponovo odgođeni i operacija »Crno« će biti vođena uglavnom isključivo protiv partizana.

Zna se da je, po Löhrovom naređenju, u operaciji »Schwarz« sudjelovalo oko 110000 njemačko-talijanskih i bugarsko-endehaških vojnika, a još ih je četrdesetak tisuća na osiguranju zaleđa trupama na sutješkim frontovima. Lohr je na suđenju o tome opširno govorio. Govorio je i o četnicima: o prvotnom planu da ih se razoruža, a zatim o odustajanju od neprijateljstva protiv njih.

Jedinice Udarne grupe Vrhovnog štaba — četiri divizije i četiri samostalne brigade, 14 626 boraca — bile su iscrpljene neprestanim borbama vođenim od 20. siječnja. S operativnim jedinicama kretala se i Centralna bolnica sa 4500 ranjenika i bolesnika. Tifus je mahnitao. U razdoblju između operacije »Weiss« i operacije »Schwarz« - od sredine ožujka do 15. svibnja — poginulo je više od 2000 boraca, a od tifusa ih je umrlo više od 4000. »Naš položaj u Crnoj Gori i Sandžaku« — pisao je vrhovni komandant Tito — »nimalo nije bio zavidan. Neprijatelj je izvršio pripreme za ofenzivu dok su bile u toku naše borbe s četnicima...«

Uoči ove, kao i uoči prethodne, siječanjske ofenzive, Lohr je avionom iz Soluna letio u Zagreb na konferenciju s Lütersom, Glaise Horstenuom i talijanskim generalima. Lütersu je naredio — to piše sam Lüters 20. lipnja 1943. — »da koncentričnim napadom uništi neprijateljske snage koje se nalaze u crnogorsko-hercegovačkom prostoru«. Prema Löhrovim uputama Lüters je naredio da četnike treba »razoružati i s njima postupati kao s ratnim zarobljenicima«, a partizane »ukoliko nisu u borbi uništeni, smatrati sužnjima, a ne ratnim zarobljenicima.«

— Bili ste u maksimalnoj mjeri zainteresirani za uspjeh te akcije. To je tada jedina velika akcija na Balkanu. Vi preko Lütersa rukovodite operacijom?

— Dobivao sam dnevne telegrame o situaciji. Da sam sudjelujem, nije bilo potrebno. Lüters je rukovodio taktičkom izvedbom. Po njegovim izvještajima mogli smo u karte unositi

situaciju. Morao sam intervenirati samo jednom: kad su se partizani probili preko Pive.

Kada se partizani probijaju preko Pive, uz Vučevo, odakle će se spustiti u dolinu Sutjeske i, razbijajući obruče na Zelengori, izići iz okruženja preko komunikacije Foča—Kalinovik, Lohr je osobno izišao na bojište: Hitler ga je učinio odgovornim za ishod bitke. A prije toga je gotovo svakodnevno intervenirao, čak i za sitnice. Najznačajnija intervencija komandanta Jugoistoka je uslijedila na početku ofenzive kad ga je krajnje zabrinuo uspješan pohod nekih partizanskih jedinica preko Bioča, desetak kilometara istočno od Podgorice. Ima o tome podatak u Lütersovom izvještaju od 20. lipnja 1943:

»U toku operacije, po naređenju komandanta Jugoistoka, upućena je prema Nikšiću, i pored slabljenja ostalog napadnog fronta, jedna jaka borbena grupa iz SS divizije 'Prinz Eugen' da bi spriječila izvlačenje neprijateljskih snaga prema jugu.«

A o tome koliko se Lohr neposredno uplitao u borbena rješenja govore i izvještaji nekih komandanata divizija; u izvještaju 369. divizije od 15 lipnja ima, na primjer, podatak: »Na dan 9. 6. u 11 sati načelnik štaba je načelniku operativnog odjeljenja divizije saopćio da komandant Jugoistoka ne dopušta cijepanje snaga radi napada na neprijateljske dijelove koji su se probili, već želi što skorije ponovno zatvaranje obruča...«

Lohr dobro zna kakvi su sve zločini počinjeni za vrijeme bitke na Sutjesci. Otud željda da svu odgovornost prebaci na jednog od svojih potčinjenih komandanata, u ovom slučaju na Lütersa. Sudu je to jasno, ali teško je bez dokumenata lisca savladati. Dr Gučetić najprije pokušava dokazati Löhrovu odgovornost za zločine počinjene u zimskim operacijama:

— Kad je za sve odgovarao Lütters, zašto ste u vrijeme operacije »Bijelo« odlazili u Karlovac i u Livno?

— Bio sam tri dana tamo. Letio sam avionom. Zanimalo me kako akcija napreduje. Osim toga, želio sam upoznati naše generale i dati im karakteristike. Htio sam znati kako pojedina gospoda izvršavaju svoje zadatke. S najvažnijim komandantima, i s Lüttersom, govorio sam po nekoliko sati.

- U Zagrebu ste izvršili smotru 7. SS divizije?
- Ne. Samo sam razgovarao s komandantom divizije generalom Arthurom Phlebsom. Tada sam ga upoznao.
- Jeste li obišli i 369. diviziju?
- Odmah poslije razgovora s Phlebsom. Komandanta sam posjetio kod Petrinje. Iz njegovog štaba kolima sam se odvezao na položaje jednog bataljona. To je bio prvi dan operacije i ja sam želio imati jasnu sliku.
- Kasnije?
- Za vrijeme »Weiss II« iz Soluna sam velikim avionom došao u Sarajevo, a onda jednim malim avionom otišao na položaje 369. divizije kod Gornjeg Vakufa. Vrativši se u Sarajevo, obišao sam Ivan-sedlo i Konjic.
- I Livno?
- Iz Vakufa sam išao u Livno, pa u Sarajevo. '
- Ne izgleda li, kad sve ovo znamo, da ste vi bili više od tvorca operacionoga plana: da ste neposredno preko Lütersa i rukovodili operacijama?
- Ta dva dana! Što je to!
- Komandant, rukovodilac jedne operacije, ne rukovodi operacijom sjedeći samo kod jedne divizije.
- Da. Mora biti tamo gdje će svakodnevno dobivati sve izvještaje.
- Jeste li dobivali svakodnevne izvještaje?
- Kraće telegrame.
- Jeste li intervenirali kad je to ustrebalo, na primjer, kad se partizani probijaju kod Mratinja preko Pive?
- U onom slučaju da. To je bilo mijenjanje operativnog plana.
- Operacija »Weiss« i »Schwarz«, jesu li samo vojne akcije ili i terorističke?
- Samo vojničke. Zadatak je zarobljavanje partizanskih jedinica.

Predsjednik se škrto osmjehnuo, i zagonetno. Netko će kasnije reći: kao daje želio optuženog ostaviti u snu o samom sebi, lišen u

onaj mah potrebe da mu objašnjava, kad se već sam ne sjeća, njegovo, optuženikovo, vlastito djelovanje.

Ali kaže samo: »dobro«. Tada je već kazaljka na satu pokazivala da je minula i druga popodnevna ura. Dr Gučetić je naglo prekinuo pretres i zakazao nastavak za sutradan u 8 sati.

To je za Lohra bio krajnje naporan dan. Od trenutka kad je, 16. svibnja 1945. godine, doveden u štab generala Nada, gdje je definitivno razoružan, tako mučno se nije osjećao. Svom braniocu je rekao:

— Smeta me ovaj svijet. Gledaju me kao da sam zločinac.

Branilac (po službenoj dužnosti) pokušao mu je sugerirati drugačiju obranu. Jer, rekao je, gotovo je smiješno: krivi su viši od njega, oni u Berlinu, i njegovi potčinjeni, oni na terenu; ako je pak štab Jugoistoka kriv — kriv je za razdoblje kad Lohr nije tamo. Samo Lohr nije kriv!

— Dio odgovornosti morate preuzeti! Ima previše dokaza...

— Za sve ovo sam saznao tek iz optužnice — ostao je uporan stari general. Objasnjavao je: — Mene se može ubiti, poživio sam, hvala bogu, dosta. Ali ne mogu priznati ono što nije moja krivica.

Tako dosljedan u poricanju odgovornosti ostao je i drugog dana procesa, u četvrtak, 6. veljače 1947. godine. Bio je neispavan, s modrim podočnjacima, uočljivim i ispod cvikera, iscrpljen, ali: uporan.

Rasprava je počela u 8 sati i 15 minuta.

Od osmorice optuženih u sudnici je samo Lohr.

Prvi je govorio predsjednik vijeća dr Gučetić: o operativnim planovima operacija »Bijelo« i »Crno«, o zarobljenicima, o tome da li se s njima postupalo kao s pobunjenicima ili kao s pripadnicima regularne vojske. Lohr naglo reagira:

— Na to nisam odgovorio...

— Izvolite!

— Bilo je naređeno od OKW da treba uhvatiti što više zarobljenika. To je kazano i na sjednici u Zagrebu, kad smo s Lütersom diskutirali o prvom dijelu operacija. Računalo se na 60 000 zarobljenika, što četnika, što partizana. Bio je pripremljen i logor, u Štajerskoj.

— Taj logor, ili logori, je li to bilo za zarobljenike ili za internirce?

— Za ratne zarobljenike. Pavelićeva država je imala preko sebe internirce.

— Prema tome: njemačka vojna sila partizane smatra regularnom vojskom i tako s njima postupa?

— Bila je izdana direktiva da se s partizanima postupa kao s regularnom vojskom, iako je nama bilo poznato da još tada partizani nisu bili priznati od vaših saveznika. — Lohr je daleko od istine kad kaže da su jedinice njemu podređene imale direktivu da s partizanima postupaju kao s regularnom armijom. Svim jedinicama je strogo naređeno: »Strijeljati, poslije saslušanja, onoga tko otvoreno sudjeluje u borbi protiv njemačke vojske i kao takav bude zarobljen«. A onda kad Lohr iziđe na bojište, gdje se odlučivao ishod operacije »Crno«, trupama korpusa Kroatien će biti naređeno: »Nijedan čovjek sposoban za vojnu službu ne smije živ izići iz obruča«. Löhru je bilo jasno da jugoslavenske vlasti nemaju te dokumente.

— Jesu li partizani ispunjavali sve uvjete da bi, po odredbama Haške konvencije, bili smatrani regularnom armijom? — pitajući 0 tome dr Gučetić je vjerojatno imao na umu odredbe člana 1. Četvrtog pravilnika II haške konvencije. Tim propisom je 1907. godine u Hagu određen pojam borca u ratu: »Ratni običaji, prava i obaveze ne primjenjuju se samo na vojnike regularne armije već i na dobrovoljačku miliciju ili narodnu vojsku, na sve dobrovoljačke odrede koji ispunjavaju ove uvjete:

»1. da imaju jedinstvenog rukovodioca koji odgovara za sve potčinjene;

2. da imaju određen znak za razlikovanje i taj znak mora biti raspoznatljiv;

3. da javno nose oružje;

4. da se u svojim operacijama pridržavaju ratnih zakona i običaja.«

Te su odredbe od 47 država, među kojima su i Njemačka i Jugoslavija, potvrđene u Ženevi 1929. godine.

Lohr je poricao činjenicu da su partizani ispunjavali propise Haške konvencije:

— Bili su, gotovo bez izuzetaka, u civilu, i nisu imali zajedničku oznaku. Ali iz toga nismo izvodili zaključke.

— Civilna odijela Haška konvencija dopušta. Samo mora postojati vidljiva zajednička oznaka. Partizani su, svi od reda, nosili petokraku.

— Ne kod manjih akcija.

— Ta nastupale su čitave divizije, čitavi korpusi, i svi imaju na kapama petokraku. Imaju jedno, zajedničko, vodstvo. Imaju regularne vojne formacije.

— Znam. Kažem: nismo iz toga pravili pitanje. Postupali smo s njima kao s regularnom vojskom.

— Znači, tako ste postupali u operacijama koje mi nazivamo Četvrta i Peta ofenziva?

— Takvo je bilo naređenje. Možda se neki ljudi nisu držali toga naređenja.

— Dopuštate iznimke?

— Naravno. Na primjer: neki seljak ore, dolazi njemačka izvidnica, seljak iz grma vadi pušku i puca... S njim se nije postupalo kao sa zarobljenikom, nego kao sa — Lohr kaže: »Freischärler«, a prevodilac: s franc-tireurom*.

— Te dvije operacije traju od siječnja do sredine lipnja. Pet mjeseci. U njima sudjeluje od 70000 do 120000 vaših vojnika. Borba je vođena protiv čitavih divizija, a ne protiv nekoliko seljaka koji oru, pa potajice vade puške...

— Iza fronta su bile goleme linije veza. Tamo su se događali takvi slučajevi.

— A inače su vama potčinjene jedinice postupale po propisima?

— Svakako. Nemam drugačijih podataka. Vidio sam u optužnici da su pojedine divizije kršile naređenje. To je za mene novost. To je suprotno mojim uputama.

t

* Slobodan strijelac, gerilac. 45

— Vama nije bilo poznato da su zarobljenici ubijani, da su ranjenici redovno ubijani?

Radi razumijevanja, još jednom podsjećamo na Haške konvencije. »Konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu« određuje već citirana svojstva učesnika u ratu, utvrđuje zaštitu zarobljenika, a posebno bolesnika i ranjenika, zabranjuje ubijanje i ranjavanje zarobljenog neprijatelja, zabranjuje prisiljavanje neprijateljskih državljana da učestvuju u operacijama protiv svoje zemlje, zabranjuje bombardiranje nebranjenih gradova, zabranjuje svaku pljačku. Lohr je dobro znao te odredbe i znao je da mora dokazivati kako ih je zastupao. Tvrdi:

— Da sam saznao za neki takav slučaj, poveo bih sudsku istragu.

— Dobro, optuženi. A da li vam je poznato da su vaše jedinice na terenu gdje su izvođene operacije sistematski uništavale civilno stanovništvo.

— S civilima vojska nije imala nikakvog posla. Ako je bilo potrebno jedan dio stanovništva internirati, to su uređivali komesari ustaške vlasti: pri svakoj diviziji bio je jedan takav komesar. Vojska protiv civila nije smjela istupati.

— Ako bi se to ipak dogodilo, to bi bio zločin?

— Da, zločin.

— U redu. Vojska kojom ste komandovali, njemačka vojska, poznata je po disciplini. Čuvena je pruska disciplina!

— U ovom ratu nije bila kao prije — a jučer je rekao kako ne bi mogao shvatiti da se ne izvršavaju naređenja više komande.

— Ipak, nije bilo moguće da se vrše ispadi i da se ne izvršavaju naređenja pretpostavljenih?

— U osnovi, tako je. Ali sve nije moguće kontrolirati...

— Ako jedan vama podređen komandant učini ispad, jedan ispad, ili ako se u nekoliko mjeseci dogodi nekoliko ispada, onda je taj komandant prekršio običaje, pravila i zakone vođenja rata. Razumljivo je da vi kao vrhovni komandant ne možete za to odgovarati. Ne morate za to ni saznati. Ali, ako se utvrdi da je kršenje pravila, običaja i zakona vođenja rata postalo sistem, daje uobičajeno kod svih njemačkih trupa, od čete do grupe armija,

redovno i na svim sektorima, to onda, uzevši u obzir ono što smo prije rekli o čvrstoj njemačkoj disciplini, ne možemo drugačije tumačiti nego kao sistem, kao nešto što su pretpostavljeni tražili. Slažete li se, optuženi Lohr?

— Ne, gospodine predsjedniče, ne slažem se. Ako pregledate sva moja naređenja, nećete naći ništa što bi me moglo teretiti.

Trenutak kasnije, poslije razmišljanja:

— Možete pitati i svjedoke!

— Ali, ako bi se — uzmimo: ako bi se — našli dokumenti vama potčinjenih komandanata, Liitersa, Schmidhubera ili nekih drugih generala koji su izdavali naređenja za pokolje, da li bi se i u tom slučaju moglo pretpostaviti da su svi ti generali to činili samovoljno, da su na svoju ruku ubijali civilno stanovništvo?

— Sedmu SS diviziju morate uzeti kao izuzetak. — Lohr se odmah »zakačio« za esesovce. Ime Liitersa je »prečuo«. — Ta divizija od mene dobiva samo direktivne upute. U vođenju operacija bila je podređena Lüttersu; u svemu drugom podređena je direktno Himmleru.

— No, dobro. Nego, da li vi kao visoki njemački vojni funkcionar možete vjerovati da bi general, vama potčinjen, mogao čitavih pet mjeseci postupati suprotno vašim naređenjima? I to ne jedna divizija, nego sve koje su u operacijama? Vi ste naređivali — ne rekoste li! — da se sa zarobljenicima ima postupati po odredbama Haške konvencije. Zar je onda moguće da ti vaši, vama potčinjeni, generali neprekidno pet mjeseci krše vaše naređenja na svakom koraku?

— Moguće je, ako je to od njih. tražio Lütters.

— A kome je podređen Lütters?

— Meni.

— Da li je Lütters mogao izdati naređenje suprotno direktivama svog glavnokomandujućeg?

— Načelno, ne. Imao se držati mojih zapovijedi. Dakako, određenu slobodu izlaganja imao je svaki general. Doduše, kad sam izdao naređenje da treba što više zarobljenika, to već u sebi iia smisao da ih se ne smije ubijati.

— Govorite o određenim slobodama generala u tumačenju i prenošenju zapovijedi. U ovom slučaju, u slučaju Lütersa, moglo se sa zarobljenicima postupati kao s frantirerima, iako ste vi izričito tražili da se sa zarobljenicima postupa po odredbama Haške konvencije?

— Mogao je postupati tako u pojedinim slučajevima. U cijelosti ne.

U istrazi je rekao kako je bilo neophodno slijediti naređenja više komande. Njemački generali su bili svojevrsni »prijepisi« Hitlerovih direktiva: u naređenja su mogli unositi samo neznatne inačice. To je lako uočiti ako usporedimo, na primjer, Hitlerovo naređenje o prijeko potrebnjoj brutalnosti od 16. prosinca 1942. s naređenjima svih drugih koji su — do komandanata bataljona — određivali postupke u 4. i 5. ofenzivi.

— Da je riječ o pojedinim slučajevima, prebacili bismo to na neodgovornost pojedinaca. Ali ako to mahom rade sve jedinice, onda se može zaključiti da je to stav više komande.

— Kategorički izjavljujem da s moje strane takvo naređenje nikad nije izdano.

Löhrove ruke se dižu k licu, a onda naglo padaju. Razmišlja nekoliko trenutaka. Jasno mu je: sad će sud početi pokazivati dokumente. Duboko je uzdahnuo:

— Poslije operacija »Weiss I i Weiss II« pitao sam kako to da je tako malo, da gotovo uopće nema zarobljenika. Odgovoreno mi je da su se svi partizani probili iz obruča.

— Optuženi, tko je bio komandant na Balkanu, tko je vodio cjelokupnu operaciju?

— Ja sam bio komandant, gospodine predsjedniče. Ali, akciju je vodio general Lütters.

Predsjednik, gotovo odsutno:

— Jučer smo utvrdili da je Lütters rukovodio trupama po direktivama optuženog. — Pri tom se predsjednikov pogled samo letimično zadržava na Löhru, okrznu ga, prošetava niz guste redove dvorane, upitno odmjeri tužioca. Ostavljao je dojam čovjeka kojemu je sve to ispitivanje dosadno, a uistinu on se sav udubio u nj, gotovo da je uživao. Postavljao je stupicu po stupicu starom

generalu, i premda je Lohr, više tvrdoglavo, nego vješto, izbjegavao zamke, kapetan dr Gučetić je imao već potvrđenu sliku zločina. Nešto je, za druge nerazgovjetno, rekao sekretaru vijeća, kapetanu Todoru Popadiću i Popadić mu doda oveći fascikl. Predsjednik vijeća rastvori fascikl, izvuče materijale povezane u tri hrpe. Glas mu živnu: — Htio bih da pokažem neke dokumente o zločinima nekih divizija podređenih optuženom. Odmah ćete vidjeti daje u Četvrtoj i Petoj ofenzivi sistem ubijanja zarobljenika i ranjenika bio uobičajen postupak, baš kao što je uobičajeno bilo ubijanje civilnog stanovništva ili paljenje sela. Vojni tužilac je priložio gomilu dokumenata iz kojih se vidi da je svako selo kroz koje su u ofenzivama prolazile njemačke trupe bilo spaljeno, a civilno stanovništvo ubijano. Tu su i dokumenti o ubijanju zarobljenika. Imamo ovdje, i to je samo jedan primjer, spiskove, po selima, o ubojstvima u Bosanskoj krajini za vrijeme 4. ofenzive: Nijemci su ubili 5568 civilnih lica. Tu su imena strijeljanih. Tu su i popisi jedinica koje su izvršile zločine.

Tek što je sučevo izlaganje Löhru prevedeno, general pruži ruke kao da bi htio uzeti sve te dokumente, a onda se smiri, vrati se na svoje mjesto:

— Znete li razloge za strijeljanja?

— Nema razloga. Čisti terorizam. Ako strijeljate žene, ako strijeljate, optuženi, djecu od nekoliko godina, zar mogu postojati razlozi?

— Ipak, ne razumijem. Naprosto: ne shvaćam kako se to moglo događati.

Predsjednik se vratio dokumentima:

— Najprije da vidimo kako je pripreman logor za pedeset—šezdeset tisuća zarobljenika. Evo službene zabilješke o sastanku održanom 16. siječnja 1943. Prisutni: von Ponnpoi, Rotmister i Wagner. Hrvatske vlasti se isključuju. Zarobljenici se kod divizija koje ih zarobe svrstavaju u grupe: 150 istaknutijih za zamjene, 300 za represalije... Optuženi, molim vas: kako to tumačite?

Lohr kaže da ne shvaća pitanje.

— Ne razumijete da je po 300 ljudi trebalo strijeljati za odmazdu?

— To je nešto potpuno novo za mene. Represalije protiv ratnih zarobljenika su zabranjene. Ali, svi narodi imaju praksu da u izvjesnim slučajevima vrše represalije. Ako su naši zarobljenici bili strijeljani od partizana, i mi smo partizane strijeljali.

— Dobro, optuženi. Evo drugog dokumenta: zločini 7. SS divizije na Šatoru. Đurica Trninić je izjavio da je tamo »Prinz Eugen« divizija ubila 25 staraca i djece. Od Banije do Neretve, svuda kuda su prošle vaše divizije, ostajali su leševi ubijenih ljudi, žena, djece...

— Dopustite jedno pitanje...

— Molim, optuženi.

— Kad se to dogodilo? Ja, naime, o tome ništa ne znam.

— Četvrta ofenziva, operacija »Bijelo«. — Löhru nije trebalo reći da su njemačke trupe zločine na Šatoru počinili 6. i 7. ožujka 1943. godine. — Evo svjedočenja Mirka Karanovića o tom kako je 7. SS divizija iz sela Vrtoče i Drinić pobila 80 starijih muškaraca, žena i djece i sve opljačkala. A 369. »vražja« divizija je istovremeno spalila Sanu i Bravsko i ubila sve tamo zatečene stanovnike, od djeteta u kolijevci do starca, oko 200 ljudi. Vaši avioni su tada na Grmeču uništili bolnicu sa 130 ranjenika. — Za tren je, ispod oka, pogledao Lohra, koji u nekoliko navrata, nujan, briše čelo. — Da nastavim: evo podataka o silovanju djevojaka, o ubijanjima drvarskih izbjeglica, o mučenju naroda Banije. Jedan njemački vojnik je majci oteo sedmomjesečno dijete i nabio ga na bajunet, a majku su zatim silovali i ubili. U Drvaru: ubijaju petogodišnje dijete, a unakaženi leš vraćaju majci. U Beriji: najprije kolju petnaest članova jedne porodice, a zatim ih pale u kući...

— To je strašno. To je jeziv opis. Sve to ja ne razumijem...

Tužilac je ponudio tisuće ovakvih svjedočanstava.

Lohr je zanijemio: kao čovjek koji je naprosto zgromljen novinom strašnih podataka, ili kao onaj koji je, iako upoznat, očekivao da mu se istina neće svaliti na pleća.

— Sad još malo o 369. diviziji. Izjava Steve Zeljkovića: Nijemci su postavili zasjedu partizanima, ali kad je naišla veća partizanska jedinica, nisu je napali. Tek kad je vojska prošla i

naišla duga kolona zbjega, Nijemci su otvorili žestoku vatru. Ubijeno je oko 400 djece, staraca i žena. Partizani su se brzo vratili. Nijemci su pobjegli ostavljajući leševe... Ili, iskaz Mihovila Markovića. Bio je legionar, pripadnik 369. divizije. Ta divizija je krajem ožujka 1943. zarobila kod Prozora 50 partizana: 20 ih je odmah ubijeno, a 30 odvedeno. Dalje: iskaz Jakova Mandića, borca 1. dalmatinske brigade. Zna, kaže, da je »vražja« divizija u Zlopolju zarobila više od 370 teških ranjenika. Mandić je bio sa svojim bataljonom na Vrani planini. Izvršili su napad na njemačku jedinicu da bi spasili naše ranjenike. Na žalost, s napadom se zakasnilo. Na mjestu gdje je ostala bolnica zatekli su samo ubijene ranjenike — 360 leševa. Svim partizanima su oči bile izvađene. Desetak drugova se spasilo bijegom. Mandić je od njih saznao kako su zarobljeni i mučeni. To, o klanju 360 ranjenika, iznosi u svojoj izjavi i Simo Ostoja iz Ključa. Kako su oficiri i vojnici optuženog postupali prema ranjenicima vidimo i iz izjave Ilije Ravnića. On govori o Petoj ofenzivi: o ešalonu teških ranjenika, među kojima se i sâm nalazio. Pročitat ću vam: »Spuštali smo se noću niz neke litice, a u zoru su se pojavili Nijemci. Ja sam se zavukao u neku rupu i ostao sam neprimjećen. Odatle sam vidio strašan zločin. Nijemci su iz automata ubijali naše drugove koji nisu mogli pružiti nikakav otpor. Mnoge su zaklali. Nekima su na grudima palili vatre, tako da su ti drugovi živi gorjeli...«

Dugo predsjednik čita izjave i dokumente o zločinima.

Lohr sve to vrijeme šuti, a onda kaže tiho, naoko preneražen:

— Nevjerojatno!

— Prva brdska divizija je bila pod vašom komandom?

— Da, u operaciji »Schwarz.«

— Na ovom procesu nije optužen nijedan pripadnik te" divizije, pa ćemo stoga malo s vama o njoj. Na kom sektoru se nalazila?

— Nastupala je iz jugoistočne Crne Gore prema Kolašinu.

— Komandant?

— General von Stettner.

Walter Stettner von Grabenhofen je s 1. brdskom divizijom stigao s Istočnog fronta. On je 14. svibnja potpisao divizijsku zapovijed za učešće 1. brdske u operaciji »Crno«. »Trebalo da trupe postupaju bezobzirno i strogo sa stanovništvom«, pisao je von Stettner, »i da razaranjem napuštenih mjesta i uništavanjem svih zaliha onemoguće neprijatelju svaku priliku za životni opstanak.«

— To je bila alpska, lovačka divizija?

— Brdska i lovačka.

— Sastavljena od Austrijanaca?

— Uglavnom od Bavaraca. Austrijanaca je moglo biti do 5 posto.

— Vi, čini se, ne znate ništa o zločinima te divizije? — Lohr nijemo niječe glavom, dok predsjednik zamišljenog izraza na licu lista snop listova: — Pa onda ću vam ja nešto reći. Najprije: izjava Drage Zarubice. On je iz onog dijela Crne Gore gdje je harala 1. brdska divizija. Narod se iz svojih sela sklanja u šume i krševе. Kad su se neki vratili kućama da uzmu nešto stvari, svi su ubijeni. Sva sela su opljačkana. Mnoge kuće i katuni su spaljeni. Dosta je žena silovano. Zatim: izjava Milovana Saratlića o pokolju u Povišću. Jednoj ženi, Jeki Saratlić, glavu su odsjekli i bacili u zapaljenu kuću. U Šavniku su uhvatili deset staraca, strpali ih u jednu zgradu i zapalili. Ili, izjava Radivoja Dakića: kako su vojnici 1. brdske u Zavoju (kanjon Sušice) ubili i unakazili 30 ranjenih partizana. Na nosilima je ubijeno 6 partizana. Sam je vidio, kaže Dakić, kako su Nijemci, u kanjonu Sušice, ubili tri starca i četvoro male djece...

I tako se redaju izjave: zločin po zločin. Redovno: kuće spaljene, žene silovane, porodice izgorjele, mnogo civila pobijeno, ranjenici mučeni...

— Optuženi, kakav zaključak izvodite iz svega ovoga? Pet mjeseci tako divljaju sve jedinice kojima ste vi glavni komandant.

— Najprije: jedan dio svjedočenja treba odbiti na psihozu mržnje prema nama.

— Može biti. Ali zar vi možete umanjiti brojku od 500 ubijenih civila o kojima imamo sve podatke? To su precizni dokazi. To nema veze s psihozom mržnje.

,tr

Löhrove su šake zgrčene; šaka u šaci. Bore se produbile. Oči sikću:

— Ovdje moram reći da sam vrlo sputan u svojoj obrani. Podaci iz optužnice za mene su novost. A optužnica mi je uručena tek prije tri dana.

— Da ste optužnicu dobili i mjesec dana ranije, bilo bi isto. Vi ste optuženi da se kao glavni komandant niste pridržavali zakona i običaja vođenja rata. Prije ste, ovdje, izjavili da ste naredili svojim trupama da se prema zarobljenicima postupaju po propisima Haške konvencije. Međutim, ovdje su dokumenti tužioca: dokazi da su jedinice, vama potčinjene, neprestano pet mjeseci, tokom 4. i 5. ofenzive, postupale drugačije. Možemo izvesti samo dva zaključka: ili u vašoj vojsci nije uopće bilo discipline, ili je postojalo naređenje za zločine.

— Gospodin predsjednik je pročitao i jedan dokument iz kojeg se vidi da je zarobljenike trebalo slati u Štajersku.

— I taj dokument vas optužuje. Ja sam vas prije pitao da li su zarobljenici trebali biti poslani u te logore kao ratni zarobljenici ili kao internirci. Vi ste ustvrdili: kao ratni zarobljenici. A iz dokumenta se vidi da je broj od 300 zarobljenika određen za represalije. Dakle: suprotno haškim propisima. A i oni koji bi imali biti poslani u logore, vidljivo je iz spomenutog dokumenta, slani su kao internirci, bez statusa ratnih zarobljenika.

— To je bila samovolja.

— Hoćete reći, a to se i iz dokumenta vidi, da su se Nijemci pridržavali međunarodnih propisa samo onda kad je to njima odgovaralo. Logori u Štajerskoj nisu bili pripremljeni za ratne zarobljenike, već samo za radnu snagu potrebnu Njemačkoj. Ranjenike ste, redovno, bez iznimke, ubijali: ranjenici su nesposobni za rad.

— Što se mene tiče, iz toga što ste vi predočili nije vidljivo da sam se držao samo tako kako je meni konveniralo. Izdao sam naređenje da se što više partizana zarobi i sprovede u Štajersku.

— Vratimo se mom prethodnom pitanju: da li su zločini posljedica nediscipline, ili je zločin posljedica plana?

— Radi se o nedisciplini! — Lohr je to rekao naglo, ljut.

Trenutak poslije premišljanja: — Po završetku operacije »Schwarz« Balkan je još jednom bio razdijeljen. U Grčkoj sam bio toliko zaokupljen da nad trupama u Jugoslaviji nisam mogao voditi strogoga nadzora. U Beogradu je postavljeno posebno vojno zapovjedništvo. Novi vrhovni zapovjednik je došao u Beograd...

— Da li je Hitler mislio da su partizani regularna vojska?

— Ne.

— Da li ste dobivali naređenja od Hitlera?

— Što se tiče postupka?

— U odnosu na partizane.

— Osobno nisam dobivao nikakva naređenja.

Dr Fridrih David, kapetan JA, sudac vojnog suda, zapiljio se u generala Lohra. Glas mu je kao kod čovjeka koji vrebata:

— Ne izjavi li optuženi kako je bio u audijenciji zajedno s poglavnikom Endehazije kod Hitlera i ne reče li da su tom prilikom razgovarali o postupku prema narodu i prema partizanima?

— O tome nije bilo govora.

— Nego?

— Paveliću je bilo rečeno da Hitler namjerava poduzeti velike zimske operacije u Jugoslaviji i samo ga je pitao u kojoj mjeri želi sudjelovati.

— O regularnosti ili neregularnosti partizana kao armije nije bilo govora?

— O tome posebno nije razgovarano.

— Po čemu zaključujete Hitlerovo mišljenje o tome?

— Naredio je da u izvještajima o partizanima uvijek govorimo kao o banditima.

Ispitivanje opet preuzima predsjednik dr Vuko Gozze Gučetić:

— Zašto ste vi postupali suprotno svom vrhovnom komandantu Hitleru?

— Nisam postupao protiv njegovog naređenja. On sam je tražio osnivanje logora u Štajerskoj za zarobljene partizane.

— Ipak, suprotno od Hitlera, vi ste partizane smatrali regularnom armijom?

— Da.

Vojni tužilac potpukovnik Ostrić se u nekoliko navrata htio obratiti optuženom, ali predsjednik vijeća nije dozvoljavao uplitanja. Tek sad mu je glavom dao znak:

— Izvolite! — i major, tužilac, žestoko se oborio na bivšeg generala, koji je zbudjeno žmirkao uvlačeći se u se.

— Optuženi je, kaže, nezadovoljan optužnicom. Rekao je, zapravo, da je iznenađen. U rujnu prošle godine je nekoliko puta saslušan. Ja sam bio kod njega sa zapisničarima. Rečeno mu je da ga je preuzelo vojno tužilaštvo. Zapisnike saslušanja smo mu ostavili; na njemačkom, dakako. Sve te zapisnike optuženi je potpisao. U svom iskazu je rekao: »Odluke saveznika o tome kako će postupati s ratnim zarobljenicima i ratnim zločincima bile su poznate vodećim krugovima u Njemačkoj, a širim krugovima samo saopćenja i komentari štampe«. Te odluke su bile poznate i optuženom. Prema tome, on je već u rujnu, lani, znao da mora odgovarati za zločine. Njemu potčinjeni komandanti su porekli da su izdali naređenja za strijeljanja zarobljenih partizana i ranjenika. Mi smo obavezni i dužni da prikupimo dokaze. Dokaze imamo, i protiv optuženog i protiv podređenih mu generala.

— Ovdje je odjednom iznesen čitav niz dokumenata, a u prethodnim saslušavanjima nikada nije bilo govora da bih ja bio odgovoran za nedjela mojih trupa.

Tužilac, sad smiren, objašnjava:

— Načela odgovornosti utvrdili su saveznici. Po tim načelima optuženi odgovara. Za njegovu odgovornost ima dovoljno dokaza.

Pola sata kasnije, nakon pauze, kad je komandir straže uveo generala Lohra, ispitivanje je nastavio dr Gučetić. Kad je već bio upitan (riječ je bila o organizacionim promjenama u njemačkoj komandi za vrijeme zimsko-proljetnih operacija 1943. godine) Lohr je zamolio da najprije odgovori na prethodno, prije pauze, iznesen stav vojnog tužioca. Predsjednik mu je to odobrio.

Lohr: Nisam uopće protestirao što sam pozvan na odgovornost na osnovi jednog jednostranog međunarodnog propisa. Alija nemam mogućnost obrane! Ako se protiv mene iznosi tako golem

/

optužujući materijal, mora mi se dati mogućnost da osmislim obranu. Ü

Predsjednik vijeća je htio biti siguran:

— Tvrdite daje međunarodna krivična odgovornost, koju su proglasili saveznici i Ujedinjeni narodi, jednostrana?

— Da.

— Da me optuženi shvati: o tome nećemo diskutirati. Ali da i ovo shvati: sve suverene, civilizirane države svijeta, osim njih nekoliko, među kojima je i pobijedena Njemačka, pristupile su Ujedinjenim nacijama i priznale su međunarodnu odgovornost, međunarodni sud i međunarodne zločine. I neki kriminalac može zakonsku odredbu o kazni proglasiti jednostranom. Ali, većina ljudi smatra to zločinom. Prema tome, međunarodni zločin je pravno formuliran. Što ga optuženi ne priznaje, što ga smatra jednostranim, to je njegov problem.

Lohr ovoga puta jedva čujno:

— Ja ne protestiram.

Zemlje antifašističke koalicije od 1941. godine postupno utvrđuju mjere koje će nakon pobjede biti poduzete protiv ratnih zločinaca. Najprije je došlo do »Izjave 26 nacija«. Iza toga dolazi do »Izjave palače St. Jamesa«, kad je 9 okupiranih evropskih država, među kojima su bili i predstavnici Jugoslavije, zauzelo stav o tome kako je jedan od najvažnijih ratnih ciljeva Saveznika upravo kažnjavanje odgovornih za ratne zločine, neovisno o tome da li su počinitelji zločinačkih djela sami odgovorni, ili suodgovorni, jesu li osobno naredili, izvršili zločin ili sudjelovali u djelima zločina. Devet mjeseci kasnije, 7. listopada 1942. godine Roosevelt i britanski lord kancelar Simon su se dogovorili da savezničke vlade oforme komisiju Ujedinjenih naroda za ispitivanje ratnih zločina. Godinu dana kasnije 17 država, među kojima je i Jugoslavija, formirale su takvu komisiju (UNWCC). Nekoliko dana kasnije, 30. listopada 1943, u Moskvi su predstavnici vlada SSSR, SAD, Velike Britanije i Kine potpisali izjavu u kojoj je vodstvo njemačkog nacističkog imperija upozoreno: vojnici, oficiri i svi drugi Nijemci, odgovorni za počinjene strahote, za klanja, vješanja, ubijanja i teror bit će

vraćeni poslije rata u one zemlje u kojima su te zločine počinili da bi tamo bili izvedeni pred sud i kažnjeni prema zakonima tih zemalja. Kasnije, 1945, došlo je do osnivanja Međunarodnog vojnog suda. Stručnjaci savezničkih velesila izradili su tekst Statuta Međunarodnog vojnog suda, koji je prihvatila i vlada Jugoslavije. Na bazi tog Statuta dignuta je optužnica protiv Lohra i ostalih nacističkih generala.

— Optuženi je odgovoran za konkretne prestupe — predsjednik je oratorski raspoložen: — Jedan od njih je bombardiranje, razaranje Beograda. Drugi: njegovo rukovođenje operacijama poznatim kao 4. i 5. ofenziva, kada su izvršeni brojni prestupi, po međunarodnom pravu okarakterizirani kao ratni zločini: ubijanje ranjenika, ubijanje zarobljenika, ubijanje civila, razaranje naselja, nepoštovanje tjelesnog integriteta i imovine civilnog stanovništva ... Za sve to optuženi je odgovoran kao glavni komandant, optužen da je u tom smislu izdao naređenja podređenim mu starješinama. — Odjednom se glas dra Gučetića stišao. Činilo se kao da govori samo Löhru, kao da razgovara s njim: — Sud mora utvrditi jesu li ti, u optužnici navedeni, zločini počinjeni, jeste li vi, kao vrhovni komandant, izdavali takva naređenja, jesu li se zločini događali s vašim znanjem, ili bez vašeg znanja, kao posljedica nediscipline, samovolje, nekontroliranosti vaših komandanata ...

Lohr, ohrabren:

— Ovdje je pravda nemoguća. Sud optužnicu uzima kao dokaz.

Predsjednik, i dalje raspoložen za razgovor:

— Sud ocjenjuje izneseni materijal. A ne mislite, valjda, da treba utvrđivati jesu li zlodjela počinjena za vrijeme 4. i 5. ofenzive ili prilikom bombardiranja Beograda međunarodno utvrđeni zločini. To je notorno. Tu se nema šta dokazivati. Međutim, uzročnu vezu između tih događaja i vas, optuženi Lohr, sud utvrđuje i zato imamo ovaj sudski proces. Na vama je da dokažete da nema uzročne veze između vašeg komandovanja i izvršenih zločina. Tužilac tu uzročnu vezu utvrđuje vašom funkcijom i dokumentima koji otkrivaju odnose između vas i potčinjenih

komandi. I tu ne vidim razlog za vašu žalbu: kako vam nije dana mogućnost obrane. Ako mislite predložiti neke svjedoke za neke irelevantne činjenice iz Njemačke, ne vidim kakvu to vezu ima s optužbom.

— Rekao sam, na primjer — odgovarao je Lohr, nervozan — daje postojao službeni telegram od 1. travnja 1941. godine da će Beograd biti bombardiran 6. travnja. Taj materijal sud može dobiti. Ali, gospodin predsjednik nije odlučio da pribavi taj materijal.

Predsjednik se osmjehnuo, od jutros prvi put:

— U optužnici vas okrivljuju što je napad na Beograd bio teroristički, što je izveden na otvoreni grad. A da li je netko u kraljevskoj vladi bio o napadu obaviješten, nevažno je. Inače, vi dokazni materijal možete predlagati. Sud će odlučiti da li jest, ili nije potreban. Nego, optuženi: kakva je bila reorganizacija poslije 4. i 5. ofenzive?

— Što je bilo u Grčkoj, podređeno je meni. S Jugoslavijom više nisam imao posla.

Feldmaršal barun Weichs je komandu Jugoistoka, ujedno i komandu nad novoosnovanom grupom armija F, preuzeo 28. kolovoza 1943. Tako je Lohr, kao komandant Grupe armija E dobio mjesto drugog po rangu na Balkanu; po mnogim dokumentima se vidi da se i potpisivao kao »zastupnik komandanta Jugoistoka.«

— Do kada ste ostali u Grčkoj?

— Do 1. rujna 1944.

— Poslije toga je počelo povlačenje iz Grčke?

— Da.

— I vraćate se u Jugoslaviju?

— Da.

— Kad ste po drugi put postali zapovjednik Jugoistoka?

— Mislim: 20. travnja 1945. godine.

Löhrov prethodnik, barun Weichs, na saslušanju s američkim isljednicima kaže da gaje Lohr zamijenio 26. ožujka 1945. godine. Načelnik Löhrovog generalštaba general-major Schmidt-Richberg pak piše da je »glavni komandant Grupe armija E preuzeo 27.

ožujka u Zagrebu funkcije glavnog komandanta Jugoistoka«. Iz dokumenata se vidi da je u pravu feldmaršal Weichs: Lohr je komandu Jugoistoka preuzeo 26. ožujka. Lohr je znao da će biti ispitivan o zločinima počinjenim u ožujku i travnju 1945. godine, pa je htio da tu odgovornost prebaci na leđa prethodnika. Zato tvrdi na sudu:

— Komandu sam preuzeo nekoliko dana prije kapitulacije.

— Tada ste, znači, ponovo zapovjednik svih jedinica zatečenih na Balkanu?

— Da.

— Komandujete i trupama koje se povlače iz Grčke; konačno to je vaša Grupa armija?

— To u vezi s komandovanjem nije baš tako jednostavno kao što vi pretpostavljate. Komande su izmiješane. Povjerene su mi i jedinice koje se izvlače iz Albanije, a zatim i one s područja Slovenije i Istre.

Uoči povlačenja iz Grčke, pod Löhrovom komandom su bila tri armijska korpusa (68. pod komandom general-lajtnanta zrakoplovstva Hellmutha Felmya, 22. korpus generala planinskih trupa Lanza i 91. korpus general-lajtnanta von Erdmansdorfa), Komanda istočnog Egeja (general-lajtnant Kleemann), Komanda tvrđave Kreta (general-lajtnant Chania), Komanda Egeja (viceadmiral Lange), Komanda zrakoplovstva u Grčkoj (zrakoplovni general Fink) i jedinice SS i policije u Grčkoj (SS general-lajtnant Schimann). Lohr je naređenje za povlačenje dobio poslije Hitlerovog odugovlačenja tek 1. rujna. A krajem ožujka 1945. godine, kad je zamijenio starog general-feldmaršala, snage pod Löhrovom komandom su se povećale zapravo za još jednu čitavu grupu armija. Među ostalim, tada mu je potčinjena 2. oklopna armija generala Maximiliana Angelisa, policijske, SS i kvislinške jedinice pod komandom višeg vođe SS i policije u Ljubljani Erwina Rösenera, snage komandanta SS i policije u operativnoj zoni »Jadransko primorje« SS vođe grupe i general-lajtnanta policije Odila Globočnicka, 97. armijski korpus generala Ludwiga Kiiblera, 69. armijski korpus generala Auleba, tri Pavelićeva korpusa (Moškov u Varaždinu, Herenčić u Karlovcu i Luburić u

Sisku), korpusne grupe pod komandom generala Fischerà i Kiihnea, nedićevski Dobrovoljački korpus, ruski bjelogardijski Zaštitni korpus, 21. armijski korpus generala Ludwigera, 34. armijski korpus generala Felmya, zatim divizije 141. generala Hauzera, 188. dopunska divizija generala Maldeckera, 181. i 369. divizija, 15. kozački konjički korpus generala von Panvica, 11. zrakoplovna divizija general-lajtnanta Kohlera, 135. tvrđavska generala Klepea, 10. lovačka generala Stefana, 373. divizija generala Gravensteina, 297. divizija generala Beibera, 117. lovačka generala Wittmanna, 118. lovačka generala Lamaga... Tu je još bilo i četničkih grupa i raznih plavo-bijelih slovenskih izdajnika...

Sve te trupe su se u proljeće 1945. godine »valjale« preko Jugoslavije; glavni pravac je vodio u smjeru sjeverozapada, a sporedni u smjeru sjevera i sjeveroistoka. Razbijeni korpusi, okupatorski i kvislinški, bit će u ratu, koji je trajao još sedam dana nakon njemačke kapitulacije, opkoljene u Štajerskoj i Koruškoj; tu će — zajedno s njima — i Lohr položiti oružje.

— Zna li koliko su štete i razaranja učinile jedinice u povlačenju?

— Nemam pojma.

— Smatrate li da su ta razaranja bila opravdana, iz vojnih potreba?

— Imao sam u to malo uvida. Razaranja su izvršena od tri različite grupe. Bila je vojnička grupa, koju sam ja vodio. Željeznički sistem je bio u nadležnosti OKH. Industrija je bila u nadležnosti Göringovog Četvorogodišnjeg plana. Svatko je davao svoje direktive.

— Znači, industrija nije bila pod vašom komandom?

— Ne. Četvorogodišnji plan, Göring.

Odgovarajući dru Gučetiću, Lohr je ispričao kako je zarobljen i kako je tekla kapitulacija, a onda ga je ispitivao sudac major Milan Radovanović:

— Neka optuženi ponovi koja je sve mjesta posjetio za vrijeme 4. i 5. ofenzive?

— Karlovac, Sarajevo, Gornji Vakuf, **onda, mislim, Konjic**, front u blizini Ivan-Sedla, pa Foču.

— Kad ste stigli u Foču?

— Kad je počela borba na Sutjesci. **Tada su se partizani** probili preko Pive, kod Mratinja.

— Štab koje divizije je bio u Foči?

— Štab 118. divizije.

— Da li se optuženi tada zanimao za zarobljenike?

— Tamo ih nije bilo.

— Prije ste naglašavali kako ste naredili da treba uhvatiti **što** više zarobljenika?

— Da.

— Je li moguće da do tada još nije bilo zarobljenika? (Kad je Lohr stigao u Foču, ofenziva je trajala već preko tri tjedna.)

— Naravno. Obruč još nije bio zatvoren. Tamo, na drugoj strani, u Sandžaku, zarobljenika je već vjerojatno bilo.

— Od najbližeg mjesta gdje su vođene borbe do Foče kolika je razdaljina?

— Najbliže mjesto borbi bilo je Hum, ušće Pive i Tare u Drinu.

— Od Foče dvadesetak kilometara. Borba se mogla čuti i u Foči?

— Nisam čuo.

— Čudno! No dobro. A da je bilo ranjenika, bili bi prebacivani na liječenje u Foču?

— Možda u Hum.

— To je već prva borbena linija.

— Uopće nije bilo moguće da imamo partizanske ranjenike.

Malo kasnije, poslije nekoliko nebitnih razjašnjenja, objašnjava:

— Nismo mogli u Foči imati vaše ranjenike, jer se tadašnji front već djelomično povlačio i stajao uz klance od 800 metara. Preko tog kanjona zarobljenici uopće nisu mogli prijeći.

Major Radovanović pokazuje generalu kartu:

— To što kažete ne stoji. Vidite, desna obala Drine ima komunikaciju i prolazni put.

- Ne razumijem.
- Pa desna obala je prolazna, sve do Čehotine, gdje se vodi borba.
- Svejedno. Ranjenih partizana nije bilo.
- Dobro. Nego još jedno informativno pitanje: koje jedinice su na probijenom dijelu obruča kod Mratinja?
- Dijelovi 118. divizije.
- Poslije nekoliko pitanja o tome kako su partizani probili front 118. divizije kod Mratinja, riječ je dobio sudac dr Fridrih David:
- Optuženi Lohr, molim vas, recite: da li je prilikom brojnih saslušanja na vas vršena fizička ili psihička presija?
- Lohra je pitanje iznenadilo. Odgovara polagano: nejasno mu je što dr David, zapravo, želi. Ipak, mora priznati:
- Ne. Uopće ne.
- Zanimalo bi me vaše mišljenje o bombardiranju Beograda — dr Fridrih David je pitao ne gledajući optuženog, koncentriran na bilješke pred sobom, kao da u njima traži odgovor: — Ako je bombardiran prije objave rata, je li to kršenje ratnih propisa?
- Da, naravno.
- Kada je vama Göring rekao da se trebate spremati za bombardiranje Beograda?
- Mislim 28. ožujka, prvi put.
- Znate li da rat još tada nije objavljen?
- Naravno.
- Što ste vi rekli Göringu? Možda ste mu skrenuli pažnju da je napad bez najave rata zločin?
- Nisam. Bio sam uvjeren da će državno vodstvo objaviti rat. Kao oficir, kako sam mogao svog starješinu pitati o tome!
- Vi ste bili komandant IV flote i Jugoistoka?
- Da.
- Da li ste se vi kao komandant zanimali kad je Jugoslaviji objavljen rat?
- U trenutku prelaska granice ili nešto ranije. Tada se rat najavljuje.
- Da li je tako bilo u ratu s Jugoslavijom?
- Kasnije sam saznao: nije. Ovdje mi je jučer rečeno, kad je

čitan dokument o konferenciji kod Führera 27. ožujka, kako je odlučeno da se Jugoslaviju napadne bez najave rata.

— Jeste li vi dobivali izvještaje? Jeste li pratili novine?

— Malo sam čitao onih dana.

— Novine, znači, niste čitali?

— Ne sjećam se. Vjerojatno bih ih prelistao. Možete zamisliti **da** sam danonoćno bio zaposlen.

— Jeste li dobivali izvještaje o bombardiranju Beograda?

— Da. Avijatičari koji su se vraćali sa zadatka javljali su kako su napali ciljeve određene za napad. I da su bili tučeni iz protuavionskih topova kod Novog Sada. Javljali su i o borbama u zraku s jugoslavenskim lovcima...

— S koliko aviona napadate Beograd?

— 200 iz Beča, oko 300 iz prostora Arada — Lohr vjerojatno govori samo o bombarderima. U svojoj floti imao je 840 bombardera, 480 lovaca i 180 izviđačkih aviona. Jugoslaviju su tukli i avioni 2. i 4. talijanske eskadre: 670 aparata.

— Koliko je jugoslavenskih aviona napalo njemačke?

— Oko 120. — Jugoslavensko ratno zrakoplovstvo je imalo samo 265 sposobnih aviona, što bombardera, a što lovaca.

— Je li u izvještajima bilo podataka o bombardiranju nekih krajeva gdje uopće nije bilo vojnih objekata?

— Javili su da su bombardirali ciljeve označene u naređenju. Samo su, čini se, zamijenili zgradu električne centrale u Beogradu s jednom sličnom zgradom u kojoj je bila neka tekstilna tvornica.

— S koje visine su bombardirali?

— 1500 metara.

— Je li se dešavalo da neki avioni lete sasvim nisko i tuku stanovništvo?

— To mi je rečeno prilikom saslušavanja. Nije isključeno. Mogu samo naglasiti da je to suprotno našoj zapovijedi. Inače, za pilote su niski letovi opasni, jer je Beograd izgrađen na brežuljcima. Onovremeni avioni, ako su željeli uspjeti, morali su se spustiti gotovo do krova.

— Kakav je izvještaj dan za štampu?

— To ne znam. Ja sam samo javio Göringu ono što je meni

rečeno. Njemačko ministarstvo zrakoplovstva imalo je zasebno odjeljenje za štampu, koje je obavještavalo ministarstvo propagande, a Göbbels je to prenosio novinarima.

— Optuženom je pročitana Direktiva 25: napad na Jugoslaviju. — Za cijelo vrijeme rata Hitler je izdao 52 direktive. Samo jedna od njih (napad na Norvešku i Dansku) nije naznačena brojem, već samo šifrom »Waserübung«. Većina ih je imala i broj i šifru, na pr.: Direktiva broj 20 — »Marita« (napad na Grčku), ili Direktiva broj 21 — »Barbarossa« (napad na SSSR). — Ostajete li, optuženi, uporno kod tvrdnje da se s Direktivom 25 niste složili?

— Nisam znao sadržaj Direktive 25 uoči napada na Jugoslaviju. Imao sam samo Göringovo naređenje, najprije usmeno, a zatim i pismeno: naznačene objekte je trebalo napasti nekoliko puta. Od Göringa sam saznao da je Hitler tada dobio jedan od svojih napada bijesa i da je naredio da Beograd treba razoriti vršeći neprekidne napade danju i noću. — Kad je prvi put ispitivan o tome što mu je Göring naredio, Lohr nije spominjao Hitlerov napad bijesa, niti zahtjev za razaranje Beograda. Da je za to znao, priznao je tek nakon javnog čitanja zapisnika o sjednici kod Hitlera. Ali i dru Fridrihu Davidu odgovara o žestini napada kao i ranije: — Nije bilo neprekidnih napada. Samo jednom, danju!

— Rekoste da ste kod Hitlera bili 30 puta. A kod Göringa?

— Manje, nešto manje.

— Da li ste razgovarali o partizanima, o postupku s partizanima i narodom?

— Samo o avijatičarskim pitanjima.

— As Hitlerom?

— Hitler je očekivao da će moja sposobnost lakšeg prilagođavanja biti od velike koristi.

— Je li od vas zahtijevao da postupate s najvećom brutalnošću?

— Hitler? Ne!

— Rekli ste da je Hitler bio nezadovoljan vašim prethodnicima: zašto?

— Ne može se reći: nezadovoljan. Bio je nezadovoljan prilikama na Balkanu. Dao mi je dva zadatka: da osiguram mirni i efikasni prolaz za sve jedinice, posebno za Grčku i Afriku, i da osiguram privredno iskorištavanje Balkana.

— Kada ste u jesen 1942. godine bili kod Hitlera, govorilo se o čišćenju Balkana. O čemu je riječ? Što znači: čišćenje?

Lohr na pitanje ne odgovara. Dugo i opširno iznosi zamisao operacija, ali što znači »čišćenje« — ne kaže. Suci nisu inzistirali. Vraćaju se na ispitivanje o bombardiranju Beograda. Opet ispituje predsjednik vijeća:

— Rekoste da su avijatičari izvršavali samo zadatke iz vašeg naređenja?

— Da. Bombardirani su samo naznačeni objekti.

— Vojni objekti?

— Da.

Dr Vuko Gučetić iz jedne mape izvlači dva lista zakvačena spojnicom: iskaz Svetislava Žeželja iz Novog Sada:

— Pročitat ću vam ovo, optuženi, a vi dobro promislite je li to bio jedan od zadataka vaših avijatičara. Svjedok Žeželj govori o događaju od 6. travnja 1941. Žeželj je prisustvovao sprovodu jednoj ženi. To je bilo u Novom Sadu. Kada je pogrebna povorka skrenula u Kisačku ulicu, na njih su pikirala tri crveno obojena aviona. Lete u visini krovova. Kada je već sva povorka bila u Kisačkoj, avijatičari su otvorili mitraljesku vatru. Narod se razbježao. Kovčeg s pokojnicom je ostao nasred ulice. Više ljudi je ubijeno, neki su od rana umrli u bolnici. Je li, optuženi, bio zadatak da se prvog dana rata napadaju i pogrebne povorke?

— Normalno, ne.

— Jesu li avijatičari mogli vidjeti da je dolje pogrebna povorka?

— Vjerojatno. Ali, gospodine predsjedniče, ako se leti na maloj visini — to vam mogu reći i drugi avijatičari — onda vidite samo crnu masu ljudi...

Predsjednik zatvara fascikle pred sobom:

— Ima li drug tužilac pitanja?

Potpukovnik Zvonimir Ostrić tiho kaže: »Samo trenutak«, lista papire na svom stolu, a onda, zagledan u Lohra, koji se okrenuo prema njemu, počinje polako plesti mreže zamki. Ma što bi pitao, ostajao je dojam da gnjevno govori nekom upornom lašcu. Vjerojatno je takav dojam imao i Lohr, jer se žalio branitelju:

— Ne sviđa mi se, i muči me zapravo, to što silom želi da me natjera da mislim kao on. Pa ja imam svoj moral, svoje nazore... Ja ne mogu biti odgovoran za sve zločine pojedinaca u njemačkoj armiji!

Ovu posljednju rečenicu je u nekoliko navrata ponavljao i prilikom prvog saslušavanja u svibnju 1945. u prisutnosti Radoslava Bojovića, dra Alberta Vajsa i Nade Bogićević. Dr Vajs, stišan, izuzetno obrazovan čovjek, jedan od onih koje ne možete »izbaciti iz takta«, pokušao ga je »urazumiti«:

— Pa ne možete, generale, dokazivati da je vaša vojska bila toliko neposlušna, da su vama potčinjeni generali toliko nedisciplinirani: vi uvijek tražite jedno, oni redovno učine drugo!

— Moja savjest je čista! — rekao je Vajsu.

No, vratimo se glavnoj raspravi. Trenutak je kad se tužilac i optuženi Lohr gledaju. I ni jedan ne trepće. To traje dosta dugo i dr Gučetić intervenira:

— Ima li tužilac pitanja?

Potpukovnik Ostrić se škrtlo osmjehnu. Još gleda Lohra:

— Tuženik je rekao da su SS trupe bile pod komandom Himmlera i da se u njihovom postupku prema borcima i u načinu shvaćanja rata mogu dopustiti neki izuzeci. Kakve su to iznimke, optuženi?

Lohr nabraja odvajajući lijevom rukom prst po prst desne:

— Službeni put, unutrašnja služba, pitanja discipline, pitanja sudstva, prosuđivanje karaktera oficira, odlikovanja... Sve je to različito od službe u vojsci.

— To je drugo, optuženi. To vas ne pitam. Nego: postupak prema borcima i način ratovanja, da lije u tome postojala razlika?

— Ova su pitanja uređena posebnim naređenjima Himmlera.

— Znači da je za SS jedinice bio drugi disciplinski postupak?

— Sasvim drugi.

— **I** dozvoljeno je da SS trupe **mogu** ubijati, **paliti...**

— To ne znam.

— Mogu i ranjenike ubijati?

— Neće biti! Nitko ne smije ubijati ranjenike.

— SS trupe su bile iznad zakona?

— To nisam rekao. Himmler je mogao narediti što je htio. Komandanti regularnih trupa, Lütters na primjer, ili ja, nismo se uopće u to mogli miješati.

— Je li Himmler mogao narediti da se u vođenju rata postupa na spomenute načine?

— Mogao je. Formalno je mogao. Po onom što se čulo po završetku rata, ono o logorima i zločinima, ne bih to mogao da isključim. — Očito, Lohr je prosudio, da bi bilo dobro sve zločine pripisati esesovcima, odnosno Himmleru, i tada bi on mogao biti čist. Ali Ostrić je nepovjerljiv, ne pušta ga, uporno slaže detaljić po detaljić dokaza protiv generala.

— Da li je Wehrmacht vezan za propise njemačkog vojnog krivičnog zakona i da li je taj krivični zakon smatrao krivičnim djelima ubijanje ratnih zarobljenika, ranjenika, civilnog stanovništva, paljenje kuća, razaranje sela...

— Mogu vam pokazati svoju staru platnu knjižicu: na prvoj strani su štampani propisi međunarodnog prava.

— I vi ste se svi držali tih propisa?

— Osobno, jesam.

— A Wehrmacht uopće?

— Većina da. Naravno, ne uvijek.

— Kad bi jedan njemački general izdao naređenje **suprotno** tim propisima, da li bi bio po njemačkom vojnom **krivičnom** zakonu smatran zločincem?

— Naravno!

— Optuženi je još rekao — ovo Ostrić govori okrenut sudskom vijeću — kako je dobio izvještaj, poslije 4. ofenzive, daje bilo malo zarobljenika. — Zatim se naglo okreće optuženom Löhru: — Malo, je li?

— Da, ako pod Četvrtom ofenzivom podrazumijevate operacije »Weiss I« i »Weiss II.«

Lütters je Lohra obavijestio da su »vlastiti gubici: mrtvih: 514 njemačkih oficira, podoficira i vojnika; ranjenih: 1214 njemačkih oficira, podoficira i vojnika; nestalo: 158 njemačkih oficira, podoficira i vojnika. A u gubitke partizana je uračunao i ubijeno ili zarobljeno civilno stanovništvo: »11915 mrtvih, 616 sudski osuđenih, 2506 zarobljenih...«

— Na koji način ste dobili taj izvještaj?

— U zaključnom izvještaju o kompletnoj operaciji.

— Dakle: vi ste poslije operacije primili izvještaj o operacijama?

— Da.

— Znači da ste i rukovodili tim operacijama?

— Ne. To se iz toga ne može zaključiti. Ja sam jednostavno primio izvještaj i poslao ga u OKW.

— Dakle, izvještaj vas je zanimao samo zbog radoznalosti?

— Ne zbog radoznalosti. Morao sam vidjeti ima li se šta mijenjati ili drugačije organizirati.

— Jeste li vi iz radoznalosti došli na obilazak fronta 118. divizije, kad ste bili kod Küblera u Foči?

— Ne.

— A kad ste bili kod Phlebsa i ostalih?

— Rekao sam da to nisam činio iz radoznalosti, nego iz savjesti, iz shvaćanja svoje dužnosti. Ja sam odletio u posjet spominjanim generalima, osim Kübleru, jer nisam poznao ni njih, ni njihove jedinice, i htio sam, kad su već ušli u vatru, da ih inspiciram.

— A Kübler?

— Kad je došlo do proboja kod Mratinja, operativni plan koji sam ja postavio, a Lütters ga je od mene dobio kao naređenje, bio je potpuno razoren. Morao sam ga mijenjati.

— Činjenica je da je optuženi došao na najugroženiji dio fronta, tamo gdje se vode najgorčnije borbe.

— Mislim da tamo nisu bile najgorčnije borbe — tiho je rekao Lohr, očito nesiguran u svoju tvrdnju.

- Vi ste za tu ofenzivu izradili plan? -
- Da.
- Koji je cilj te ofenzive?
- Da se uhvate partizani koji su bili u dva obruča na sjeveru i četnici na jugu.
- Da li je tu operaciju nalagala vojna situacija na nekom drugom sektoru fronta?
- Prema Hitlerovom shvaćanju da. Stalno se bojao da bi se Englezi mogli iskrcati u Grčkoj.
- Ne pada li u to vrijeme i njemački poraz kod Staljingrada?
- To s operacijom »Schwarz« nema nikakve veze.
- Jesu li Hitleru bile potrebne trupe s Balkana?
- Htio je napraviti red. Htio je dio snaga poslati kao pojačanje Istočnom frontu, a dio prebaciti u Grčku.
- Smetala mu je narodnooslobodilačka vojska u Jugoslaviji?
- Da.
- Jesu li mu te trupe NOV bile jako ozbiljna zapreka?
- U onoj situaciji još ne. Mogle su, računao je, postati kasnije velika opasnost.
- Bila je to serija pitanja na koja je Lohr rado odgovarao. Takva su ga pitanja odmarala.
- Kad sam ja došao ovamo, — nastavlja Lohr — na teritoriju Srbije, Bosne i Hercegovine bile su četiri divizije. U to vrijeme je ovamo došla i novoformirana 7. SS divizija. A zatim broj snaga stalno raste.
- Ukupno: koliko divizija?
- Najviše 24.
- Da li je to ozbiljan broj za jednu vojsku?
- Sigurno!
- Da li bi te trupe bile vrlo korisne na nekom drugom frontu?
- Hitler je to želio.
- I zato jer su mu te trupe trebale, nastojao je da skrši otpor naroda u Jugoslaviji?
- Naravno.
- I da uništi sve što je disalo narodnooslobodilačkim duhom?

- Htio je uništiti one koji su bili vojnici.
- Htio je čistu situaciju. Da li je htio spriječiti i mogućnost stvaranja novog otpora?
- On je htio sve naše vojničke snage aktivirati na drugom frontu.
- Da li bi Hitleru poslije uništavanja partizana smetale novoformirane ustaničke snage?
- Naravno.
- I zato je trebalo uništiti i naoružane borce i sve stanovništvo koje je bilo uz NOB?
- Malo dalekosežan zaključak!
- U svakom slučaju: realan. To ćemo dokazati — oštro kaže tužilac. Sagnuvši se, od pomoćnika uzima nekoliko ispisanih listova. Trenutak gleda bilješke, da bi smireno ustvrdio:
- Vi ste, optuženi, rekli da je na konferenciji vojnih komandanata (u Zagrebu, početak siječnja 1943) razrađen plan za ofenzivu »Weiss I« i »Weiss II« i da je tada zaključeno da se narodnooslobodilačka vojska ima smatrati regularnom armijom, da se prema zarobljenim vojnicima treba postupati kao s ratnim zarobljenicima.
- Rekao sam to.
- Bili ste na tome sastanku?
- Rukovodio sam tim sastankom.
- Da li je Lütters mogao i mimo jasno rečenih zaključaka toga sastanka dati komandantima, prisutnima na sastanku, drugačija naređenja?
- Tu su bili samo Lütters, komandant Beograda i general Glaise-Horstenau. Nije bilo komandanata divizija. Lütters je tek na osnovi odluka konferencije uputio svoje naređenje podređenim komandantima divizija.
- Jedan od tih komandanata tvrdi daje Lütters s njim održao sastanak u Zagrebu. Točno?
- Lohr sliježe ramenima.
- Taj komandant kaže da Lütters, upitan treba li partizane smatrati regularnom vojskom, odgovara negativno i naređuje da

se s njima, kad su zarobljeni, ne postupa kao prema zarobljenicima, nego kao prema sužnjima.

— To je u potpunoj suprotnosti s nalogima moga štaba Lütersu.

Zar je bilo moguće čudo da Lohr daje drugačije upute Lütersu za pripremane operacije, suprotne Hitlerovom stavu? Mi sada imamo dovoljno dokumenata iz kojih se vidi istovetnost stavova Hitlera, Lohra, Lütersa i potčinjenih im komandanata.

— Jesu li operacije »Weiss I«, »Weiss II« i »Schwarz« polučile željene uspjehe?

— Ne.

— Da li je netko zbog toga odgovarao?

— Ne bi se moglo reći. General Lütters je smijenjen. Ali, zbog starosti. Bio je previše star.

— Rekoste ranije da biste, u slučaju da ste saznali daje netko prekršio odredbe međunarodnog prava, toga izveli pred sud?

— Da.

— Kako bi bio kažnjen?

— To je teško reći. Možda: degradiranje i nekoliko godina zatvora. A onda: na položaj u kaznenoj jedinici.

— I ne bi bio unapređen i ordenima iskićen?

— Sud u takvoj prilici ima samo da izrekne zakonom predviđenu kaznu.

— Koliko je optuženi takvih izveo pred sud?

— Nikoga. Jer nitko mi ni jednog takvog nije prijavio.

Tužilac se podrugljivo smije:

— Niste izvodili na sud takve tipove, ah ste ih unapređivali i dekorirali ordenima.

— To nije učinjeno preko mene.

— Pokazat će daljnji sudski proces. Nego: kao vrhovni zapovjednik Balkana, jeste li bili i vrhovni sudac?

— Organizacija pravosuđa nije bila takva da bih ja mogao biti posljednji sudac. Posljednja instanca je OKH. Teži slučajevi u okviru armije naprije dolaze armijskoj komandi, a onda ih rješava OKH. Grupe armija nisu imale svoje sudstvo, jer to su samo štabovi za rukovođenje.

— Jeste li čuli za neke nepravilnosti protiv zatvorenih u logoru Ruma?

— Za Rumu ništa. Nedić mi je nešto pričao za logor na ušću Save. Razgovarao sam o tome s Kvaternikom: htio sam da to ispita. Od zapovjednika Beograda kasnije sam čuo da je taj logor raspušten.

— Vrlo interesantno, — tužilac govori vijeću: — optuženi se zanima za logor kojim ne upravljaju njegov vojnici, a ne zanimaju ga postupci njegovih vojnika! — Zatim se okrenuo Löhru: — Kako da vam vjerujemo?

— Ne mogu nikoga prisiliti da mi vjeruje. Mogu samo ponoviti: to o logoru rekao mi je Nedić, a o pojavama za koje nisam znao, nisam mogao ni suditi. Htio bih pri tome naglasiti: policija u Srbiji nije bila podređena meni, već Himmleru. Ja sam samo htio pomoći, zbog toga sam Kvaterniku rekao da to ukloni.

— Je li sve zločine vršila policija?

— Već sam nekoliko puta naglasio da službena veza iz Beograda ne ide preko Soluna, preko moje komande, nego direktno: Beograd—OKH. I da sam pokušao da to izmjenim, ne bi bilo moguće. A onda je stvoren Militärbefehlshaber Südost (vojni zapovjednik Jugoistoka; na to mjesto je došao iz Francuske general Felber).

Ovdje je — radi lakšeg praćenja procesa — potrebno objašnjenje o reorganiziranju komandovanja i upravljanja na Balkanu u ljeto 1943. godine. Reorganizaciji je prethodilo Hitlerovo i Mussolinijevo savjetovanje u Feltrimi 19. srpnja 1943. Hitler je tada izjavio da se »Balkan mora neprestano čistiti dok se ne uhvati i ne izbaci iz stroja i posljednji ilegalac«. Na tom području, po Hitleru, »samo Nijemci i Talijani smiju biti naoružani. U suprotnom slučaju, Englezi bi po iskrcavanju i u Srbiji i u Crnoj Gori, a možda i u Hrvatskoj, zatekli armiju koja bi im se stavila na raspolaganje«. NOV tada ima 18 divizija, više samostalnih brigada i više od 70 partizanskih odreda. Hitler sluti i mogućnost kapitulacije Italije. Zbog toga 26. srpnja izdaje Direktivu broj 48: niz krupnih organizacionih mjera radi sigurnosti Balkana. S Istočnog fronta je povučen feldmaršal barun von Weichs i postavljen za vrhovnog komandanta Jugoistoka.

General Lohr je zadržao samo komandu nad grupom armija E s kojom je trebao držati u potlačenosti Grčku, osiguravajući njenu obalu i otoke od engleskog iskrcavanja. Teritorij Jugoslavije i Albanije pokriva grupa armija F pod Weichsovom komandom. Talijanske trupe su potčinjene Löhru (u Grčkoj), odnosno Weichsu. Reorganizirane su i teritorijalno-upravne institucije. O tome je 15. svibnja 1947. godine istražitelju armije SAD Walteru Roppu govorio general Hans Gustav Felber, »vojnoupravni komandant Jugoistoka u Beogradu«, koji je po Hitlerovom naređenju od 7. 8. 1943. imao »izvršnu vlast u cjelokupnoj njemačkoj operacijskoj zoni Jugoistoka«:

»... Bilo je došlo do velike zbrke o nadležnosti. Sitne zavisti između partije i vojske i između talijanskih i hrvatskih vlasti još više pospješuju pometnju. Da se okonča ta nesretna situacija, u kolovozu 1943. izdano je novo naređenje. Cjelokupna kontrola na ovom teritoriju prenesena je na komandanta Jugoistoka, koji je istovremeno i komandant grupa armija F. Njegov glavni zadatak je taktičke i strategijske prirode, to jest smirivanje i osiguravanje čitavog Jugoistoka. Istovremeno je određen i vojni zapovjednik Jugoistoka, koji ima dužnost da se brine o svim upravnim zadacima na tom teritoriju. U Beogradu je bio glavni stan za oba operativna štaba Jugoistoka. Ja sam za vojnog zapovjednika Jugoistoka određen 29. kolovoza 1943. Povjerenost mi je uvođenje novog poretka na Balkanu...«

Sad raspoložemo i zapisnikom saslušanja feldmaršala Weichsa; ispitivao ga je 31. siječnja 1947. Otto Krilihsheine:

»... 26. 8. 1943. primio sam komandu. Radi orijentacije prije toga sam oputovao u Grčku... Najprije sam posjetio Lohra u Solunu... To je bilo privatno putovanje. 26. 8. sam primio komandu u Beogradu.

97. pitanje: Koji ste čin imali?

— Feldmaršal. Oberbefehlshaber Heeresgruppe F und gleichzeitig Oberbefehlshaber Südost.*

* Vrhovni zapovjednik Grupe armija F i istovremeno vrhovni zapovjednik Jugoistoka.

98. pitanje: Vama su potčinjene **grupa armija F i 2. oklopna armija**?

— Da.

99. pitanje: Da li su vam podređene i druge jedinice?

— Ne. Komandni odnosi su bili vrlo komplicirani. Militärbefehlshaber Südost Felber nije bio meni potčinjen. Imali smo različite komandne putove: Felber je potčinjen generalnom kvartirmajstora, a ja neposredno Vrhovnoj komandi oružane sile (OKW)... Odnos potčinjenosti policije bio je uvijek vrlo nejasan, ali Lohr je imao pravo da i pukove policije uvodi u borbene zadatke...

140. pitanje: Grupa armija E vam je u svakom slučaju potčinjena?

— Da.

141. pitanje: U kojem razdoblju?

— Od 26. 8. 1943. do 26. 3. 1945...«

No, vratimo se procesu u Beogradu.

Riječ ima vojni tužilac potpukovnik Zvonimir Ostrić. Sarkastično govori sucima o Löhru:

— Zaista čudno. Optuženi na Balkan dolazi kao stručnjak, povjerene su mu — i to specijalno njemu — naročite političke funkcije, sve savjesno obavlja, stvara planove za vojne operacije, prati te operacije, prima svakodnevno izvještaje, intervenira, pa čak i sam odlazi na front čim partizani preuzmu inicijativu, a sad ispada da je bio obična figura koja ni o čemu ne odlučuje, ni za što ne odgovara.

Predsjednik daje prevodiocu znak da prevede.

Löhrovo lice se grči:

— Ja to tako nikad nisam rekao. Uvijek sam naglašavao da sam u pitanju vojnog rukovodstva bio jedini odgovoran.

— Prema tome snosite svu odgovornost za ono što su vojni rukovodioci pod vašom komandom učinili?

— To mi se može sada pripisati. To tada nije bilo tako.

— Ubijanje civilnog stanovništva u odmazdama, je li to mjera po međunarodnom pravu?

— Ako ti ljudi nisu ništa napravili, onda ne. ;

— A ubijanje djece?

— Zločin. Apsolutno.

Tužilac tada nije imao Löhrovo »naređenje za postupak sa zarobljenicima i prebjeglina u borbi i za mjere odmazde i evakuacije« od 10. kolovoza 1943. godine. On »mjere odmazde« smatra »borbenom pripremom« i od svih potčinjenih zahtijeva izvršenje odmazde »na najstroži način« i traži — ne određujući dobnu granicu — da se »sve muško stanovništvo... strijelja ili objesi«. I djeca!

— Rekoste da su njemačke jedinice bile nediscipliniranije nego u prvom ratu?

— Da.

— Znači da je mnogo toga prepušteno slobodnoj volji?

— Mnogo toga se nije uzimalo strogo kao u prošlom ratu. U toj državi sve polazi od Hitlera.

— Vi ste vrlo nelogični. Sad to kažete. A kad iznosimo dokaze kojima utvrđujemo zločine, onda kažete da to nisu dokazi, nego izraz psihoze mržnje. Pokazat ću vam samo nekoliko fotografija — i pruža jednu po jednu Löhru. — Evo: dijete u pelenama ubijeno; gledajte: starica i mali unuk ubijeni, a vaš vojnik uz njih stoji, ponosan nad žrtvama; evo: vojnik nogom udara mrtvog čovjeka... — Okreće se prevodiocu: — Recite mu, molim vas, da su sve te fotografije nađene kod njegovih vojnika.

Lohr dugo gleda fotografije. Lice mu je mračno. Vijuge se duboko usjekle. Ostavlja dojam kao da je prvi put vidio sliku zločina, a ne i sam zločin:

— To je, naravno, bestijalno — kaže to muklim glasom suspregnute srdžbe, kao da nije sâm naređivao da se »zbog prepada na njemačke vojnike... u svakom slučaju mora odgovoriti strijeljanjem ili vješanjem talaca, razaranjem okolnih naselja...«

— Zvjerstva od kojih treba da se stide i njihovi oficiri. Treba li da komandanti tih ubojica snose za to odgovornost?

— Da, ako su znali.

— Optuženi je znao situaciju u kojoj se nalazio. I kaže — citirat ću njegove riječi — »sa neprijateljem se ne bi mogao stvoriti

nikakav sporazum za nas prihvatljiv«. Naš je stav bio, i to je stav saveznika, ne uništenje njemačkog naroda, nego uništenje zločinaca. A sad nešto o disciplini njemačke vojske. Nije riječ o neposluhu, o nedisciplini. Ta je vojska bila takva zato što je dobivala naređenja za zločine i izvršavala je zločine. Armija naoružana najmodernijom tehnikom bavila se planski organiziranim banditizmom... Tu postoji neraskidiva veza između izvršilaca zločina i Hitlera. Ta veza ide preko vas.

Lohr šuti.

Predsjednik vijeća prepušta optuženog obrani. Löhrov branitelj ima sastavljena pitanja: ono što je dogovorio s optuženim.

— Vi ste sav svoj život proveli kao vojnik?

— Da.

Lohr je u nekoliko navrata pred isljednicima Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora (ispitali su ga Radosav Bojnić, dr Albert Vajs i Cane Polajner) iznosio svoju biografiju. U prvom saslušavanju, u kancelariji zarobljeničkog logora na Banjici, 24. svibnja 1945. godine kaže (zapisuje Nada Bogičević):

»Zovem se Alexander Lohr, rođen 20. svibnja 1885. u Turnu-Severin (Rumunjska) od oca Friedricha Lohra i majke Katarine, rođene Heimann, oženjen, otac jedne kćerke, porodica u Beču, momentalno u Lienzu u istočnom Tirolu...«

Potpunija mu je biografija u zapisniku od 27. svibnja 1945. u razgovoru Polajner—Lohr (prevodio je poručnik JA Baum):

»...Pohađao sam 10 godina austrijske vojne škole, i to: nižu vojnu realnu gimnaziju u Košicama, kadetsku školu u Teresvi, Terezijansku akademiju u Wiener Neustadtu. Generalštabnu školu završio sam od 1910. do 1913. u Beču... Poslije prvog svjetskog rata ostao sam u aktivnoj službi u austrijskoj vojsci. Za vrijeme Anschlusa* bio sam komandant zrakoplovnih snaga Austrije, general-major. Poslije Anschlusa ostao sam na položaju komandanta zrakoplovnih snaga u Austriji do 1939, kad je

* Pripojenje Austrije nacističkoj Njemačkoj 1938. godine.

izvršena reorganizacija komandovanja. Formirana je Luftflotte IV na teritoriju Šleske, Moravske i Austrije. Naimenovan sam za šefa Luftflotte IV sa štabom u Beču...«

— Jeste li kao komandant Jugoistoka izdali neka naređenja za odmazdu?

— Nikada.

— Da li ste takva naređenja primili od pretpostavljenih i prenosili na potčinjene generale?

— Ne.

— Objasnite: što vi podrazumijevate pod otvorenim gradom?

— Da je neki grad otvoren, to treba prijaviti međunarodnim putem. Takav grad mora u potpunosti biti očišćen od svih vojnih jedinica i od svih vojnih ustanova. To je trebalo kontrolirati u mirno doba preko Lige naroda, a za vrijeme rata kontrolu su vršile neutralne države.

— Da li ste vjerovali da Beograd nije otvoreni grad?

— Bio sam uvjeren da Beograd nije otvoreni grad.

— Izjavili ste da od 1939. do 1945. godine niste bili u milosti Hitlera, ni onih do Hitlera, da u tom razdoblju niste ni jednom odlikovani, čak ni onda kad ste osvojili Kretu. Molio bih vas da objasnite što sve to znači?

— Bio sam strani element u njemačkoj armiji. Došao sam u ovu armiju iz Austrije. Ni ja, ni itko iz moje porodice nije član nacističke partije. Cijelo sam vrijeme imao osjećaj određenog nepovjerenja prema meni. Ja sam jedini — i to je poznata činjenica — koji tako dugo, uza sve uspjehe, nije bio odlikovan. Ja sam jedini tako dugo rukovodio grupom armija, a nisam dobio odlikovanje.

Predsjednik vijeća ima samo jedno pitanje:

— Izjavili ste da vam je bio povjeren čak onaj sektor obrane koji je u njemačkoj Vrhovnoj komandi smatran najosjetljivijim. Umjesto Romela, Hitler je tamo poslao vas. U vas je imao više povjerenja nego u Romela. — O Hitlerovim kombinacijama s Romelom Lohr je opširno govorio ranije, na saslušanju 22. studenog 1945. godine: »Poslije pada Afrike, u OKW je velika pažnja posvećena Grčkoj i egejskim otocima. Očekivana je

invazija. Kako je Romei već ratovao s Anglo-Amerikancima i znao njihovu taktiku, a uz to je imao stanovitu reputaciju kod zapadnih saveznika, postavljen je u srpnju 1943. za komandanta u Grčkoj, dakle za komandanta Heeresgruppe. Ja sam trebao predati dužnost njemu, a onda preuzeti komandu ostalih snaga na Balkanu, tj. u Srbiji i Hrvatskoj. Romei je već bio došao u Atenu i čitav jedan dan sam mu predavao poslove. U to je došlo do uklanjanja Mussolinija u Italiji i Romei je odmah pozvan od OKW da se vrati, pa se onda sa svojim štabom smjestio u Münchenu...» Na procesu Lohr škrto kaže, ne ponavljajući ono

0 Romelu:

— Nitko nije sumnjao u moje stručno znanje i kvalifikacije.

— Dobro — kaže predsjednik i daje znak branitelju: — Optuženi je vaš!

— Vi govorite o znanju i kvalifikacijama vojnika? — zamolio je tužilac Lohra da precizira.

— Da, kao vojnika.

— Izjavili ste kako ste više puta predlagali svojim pretpostavljenima da vojna uprava u Srbiji, i uopće na Balkanu, treba biti jednoobrazna. Objasnite to, molim vas?

— Cisto vojnički poslovi, posebno odavde iz Beograda, išli su preko komande u Solunu, a upravna pitanja preko OKH. Privredna pitanja, to jest poslovi Četvorogodišnjeg plana, policija i političko rukovodstvo, to uopće nije bilo u vojnoj nadležnosti. Tako kad je došlo neko naređenje od Himmlera generalu Meyszneru, tu se vojna komanda nije smjela miješati. Predlagao sam Hitleru da sve to ujedini u jednoj komandi.

Svakako, Lohr je 1942. i 1943. u svim razgovorima s Hitlerom iznosio svoje prijedloge o uređenju Jugoistoka. Lohr o tome više govori u istražnom postupku nego na procesu. Jednu izjavu je potpisao 29. svibnja 1945: »Iznio sam Führeru svoje dojmove«, sjećao se posjeta Hitleru u rujnu 1942. godine poslije obilaska grčkog, bugarskog i jugoslavenskog teritorija. »Predložio sam konkretne mjere. Rekao sam mu da je rasparčavanje Jugoslavije pogrešno i da je moralo dovesti do teškoća u Hrvatskoj. Izrazio sam uvjerenje da bi bilo bolje da je čitav jugoslavenski teritorij do

kraja rata jedinstveno okupaciono područje... Naglasio sam da brutalno držanje ustaša prema Srbima u Hrvatskoj predstavlja vrlo teško opterećenje za buduće mirnodopske odnose ovih naroda...«

Zna se pouzdano da je prvi susret Lohra s poglavnikom Pavelićem bio dosta dramatičan. Vrativši se u Solun, Lohr je poglavniku napisao — za NDH i poglavnika — vrlo neugodno pismo. Ima o tome dosta podataka u radiogramu generala Glaisea generalu Löhru od 11. rujna 1942. Löhrovi zahtjevi su se odnosili na položaj njemačkih jedinica u NDH: inzistirao je na pravu njemačkih komandi da izdaju naređenja endehaškoj civilnoj upravi. Lohr je molio Hitlera da ukloni poglavnika, ali Hitler prijedlog nije prihvatio, premda je i njemu jasno — što je naročito učestalo tvrdio general Glaise — da »poglavnik nije više gospodar situacije«. Da bi ubrzao protuustaničke procese, Hitler je — uz opunomoćenog generala u Hrvatskoj Glaisea Horstenaua — uveo instituciju komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj (deutscher bevollmächtigter General in Kroatien) i tu dužnost povjerio starom generalu Rudolfu Lütersu. Direktive za rad uputio mu je Lohr 28. listopada 1942: pobunjenike i stanovništvo sklono ustanicima nemilosrdno, brutalno uništavati, dok se »prema mirnom stanovništvu primjenjuju osnovni stavovi koji važe za stanovništvo jedne savezničke države«. Po direktivi od 2. studenog Lüters je morao provesti »preuzimanje komande od komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj do 10. studenog«. Svi »raporti i izvještaji komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj treba da budu neposredno upućivani komandantu oružanih snaga na Jugoistoku«. Vojska Endehazije bila je potčinjena Lütersu, O razvitku odnosa prema NDH, Lohr je razgovarao s Hitlerom i u toku operacije »Bijelo«: o tom je sačuvana — ali u veljači 1947. godine vojnom sudu JA još nedostupna — zabilješka načelnika za pozadinu komandanta Jugoistoka:

»Vođeni su razgovori između Führera, general-pukovnika Lohra i feldmaršala Keitela, kao i razgovori između Reichsführera SS i načelnika OKW o tome 'kakve su mogućnosti za organizaciju izvršne vlasti na teritorijima Hrvatske koje su

oslobodile njemačke jedinice?' U tom smislu general-pukovnik Lohr je predložio memorandum o političkoj eksploataciji vojnih uspjeha... Osnovna koncepcija memoranduma, po interpretaciji generala Warlimonta, slijedeća je: Radi unutrašnjeg jačanja hrvatske države i umirivanja očišćenih teritorija, potrebno je uspostaviti njemačku 'upravu' odozdo do gore. Reichsführer je dao saglasnost da će u Hrvatskoj uputiti njemačku žandarmeriju i policiju... Reichsführer SS smatra da te snage treba da predstavljaju snage koje prate Wehrmacht na određenom teritoriju...«

Kad je utvrđeno da su, preko Badera i Lütersa, Löhru bile potčinjene vojne snage Ante Pavelića, pokušalo se utvrditi kakav je odnos komandanta Jugoistoka prema talijanskim trupama: da li su mu i te trupe potčinjene?

— One dvije armije u Grčkoj su mi, u pitanju rukovodstva, potčinjene cijelo vrijeme, a jedinice u Albaniji i Crnoj Gori samo kad bi došlo do engleskog iskrcavanja.

— Gdje ste vi u vrijeme operacije »Weiss« i »Schwarz?«

— U Solunu, ako, slučajno, ne bih povremeno bio na nekom od otoka. A na jugoslavensko područje za tih pet mjeseci poduzeo sam dva ili tri putovanja.

— To je sve, optuženi Lohr. — Činilo se da se u krajičcima usana predsjednika sudskog vijeća naborao osmijeh. Rukom je dao znak komandiru straže: — Druže potporučniče, odvedite optuženog. Pauza je dvadeset minuta.

Lohr je izlazio poguren, sâm sebi pretežak.